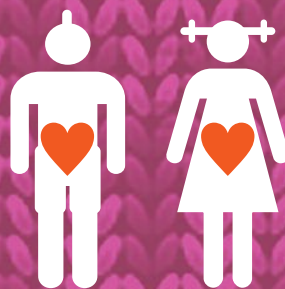


Mentormethode en lessen relaties  
en seksualiteit voor nieuwkomers

# Welkom op school



Bram Tuk  
Milleke de Neef

## Colofon

*Welkom op School, mentormethode en lessen relaties en seksualiteit voor nieuwkomers* is een uitgave van Pharos – Expertisecentrum Gezondheidsverschillen.

Deze uitgave is tot stand gekomen met financiële steun van Kinderpostzegels Nederland.

Auteurs: Bram Tuk (red), Milleke de Neef (Rutgers WPF).

Met medewerking van Ebru Aydin, Marlies de Jager, Gerina van der Sijs, Anne Slotman en Eefje Wielders.

Adviezen: LOWAN-vo werkgroepleden Hariëtte Boerboom, Fura Grol, ISK Eddy Hillesum Lyceum Deventer, Carla van de Wal, ISK OSG Singelland Drachten, Bertha Sandker, Internationale Taalgroep Emmen, Carine Zwart, ISK Stedelijk Dalton Lyceum Dordrecht.

Pilotlessen: de lessen werden uitgetest door docenten van de ISK-afdelingen van het Eddy Hillesum Lyceum, Deventer, de OSG Singelland Drachten, de Internationale Taalgroep Emmen, het Stedelijk Dalton Lyceum Dordrecht en School 23, Eindhoven.

Eindredactie: Kristien Harmsen

Vormgeving: Studio Casper Klaasse ([www.studiocasperklaasse.nl](http://www.studiocasperklaasse.nl))

Druk: ADMercurius, Zutphen

Pharos

Postbus 13318

3507 LH Utrecht

Telefoon 030 234 98 00

[info@pharos.nl](mailto:info@pharos.nl)

[www.pharos.nl](http://www.pharos.nl)

ISBN 9789075955811

Bestelnummer: 9P2015.01

© 2015 Pharos, Utrecht

Eerste druk juni 2000

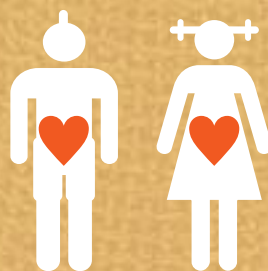
Tweede druk augustus 2001

Derde en geheel herziene druk 2015

Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd worden en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Mentormethode en lessen relaties  
en seksualiteit voor nieuwkomers

# Welkom op school



Bram Tuk  
Milleke de Neef

# Inhoudsopgave

Voorwoord .....	6
Inleiding .....	8
<b>Deel 1 Inleidende hoofdstukken</b>	
1 Wie zijn de ISK-leerlingen? .....	12
2 Ouders, opvoeding en school .....	18
3 Nieuwkomers en adolescentie .....	25
4 Vluchtelingenjongeren en hun achtergrond .....	32
5 Kinderen van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa .....	37
6 Seksuele en relationele vorming voor nieuwkomers .....	41
7 Zorg op de ISK .....	47
8 De doelen van Welkom op School .....	52
9 De uitvoering van Welkom op School .....	56
<b>Deel 2 De lessen</b>	
Les 1 Welkom op school .....	66
Les 2 Waar kom ik vandaan? .....	72
Les 3 Mijn huis .....	78
Les 4 Praten zonder woorden .....	84
Les 5 Anders of hetzelfde? .....	92
Les 6 Leven in Nederland .....	98

<b>Les 7</b>	<b>Je huisgenoten</b> .....	104
<b>Les 8</b>	<b>Belangrijke dagen</b> .....	110
<b>Les 9</b>	<b>Vriendschap</b> .....	116
<b>Les 10</b>	<b>Belangrijke dingen</b> .....	122
<b>Les 11</b>	<b>Kinderrechten</b> .....	126
<b>Les 12</b>	<b>Discriminatie</b> .....	138
<b>Les 13</b>	<b>Gezondheid</b> .....	148
<b>Les 14</b>	<b>Verliefd en verkering</b> .....	156
<b>Les 15</b>	<b>Puberteit; hoe je lijf verandert</b> .....	164
<b>Les 16</b>	<b>Volwassen en weerbaar worden</b> .....	176
<b>Les 17</b>	<b>Kinderen en de toekomst</b> .....	184
<b>Les 18</b>	<b>Relaties</b> .....	190
<b>Les 19</b>	<b>Websites voor jongeren</b> .....	200
<b>Les 20</b>	<b>Afscheid en toekomst</b> .....	208
	<b>Literatuur</b> .....	214

# Voorwoord

Leerlingen die voor het eerst in Nederland aankomen willen niets liever dan naar school gaan. De ongeveer 80 Eerste Opvangscholen in het vo waar zij starten symboliseren hun nieuwe toekomst. Maar het verleden is niet geheel voorbij, het heden levert vaak stress op en ook de toekomst is veel minder uitgestippeld dan ze hopen. Kinderen van vluchtelingen moeten nare gebeurtenissen uit het verleden een plaats geven en afwachten of ze hier mogen blijven. Kinderen die met hun moeder en haar Nederlandse man een nieuw gezin vormen moeten aan veel wennen. Kinderen die uit Midden- en Oost-Europa komen kwamen soms met tegenzin en weten niet of zij en hun ouders ook op langere termijn wel hier kunnen blijven. Kortom, deze en andere nieuwkomers moeten meer werkelijkheden met elkaar verbinden.

Scholen, maar ook de inspectie, vinden het daarom belangrijk dat docenten voldoende toegerust zijn om deze leerlingen ook bij hun sociaal emotionele ontwikkeling adequaat te ondersteunen. Omdat bestaande reguliere mentormethoden niet of maar zeer beperkt bruikbaar zijn op de EOA/ISK is het belangrijk om een eigen methode hiervoor te hebben. Maar dat is geen gemakkelijke opgave. Leerlingen in deze klassen zijn nog beperkt aanspreekbaar in het Nederlands, hebben verschillende leeftijden en zeer diverse culturele en religieuze achtergronden. Feitelijk spreken ze ook sociaal emotioneel verschillende talen. Daarbij stromen leerlingen tussendoor ook nog eens door naar andere groepen. Er bestaan geen bruikbare methoden voor dit schooltype.

Daarom ben ik erg blij dat Bram Tuk van Pharos, expertisecentrum gezondheidsverschillen, zijn in 2000 verschenen mentormethode Welkom op School nu samen met onze scholen heeft vernieuwd. Ik vind dat deze methode goed bruikbaar is op onze scholen omdat hij toegespitst is op de grote variëteit van de leerlingen met onderwerpen die spelen bij leerlingen en docenten. Zoals bijvoorbeeld sociale vaardigheden, discriminatie en kinderrechten. Het is ook een methode die het verleden van onze leerlingen verbindt met het nu. Ook als naslagwerk, is de methode bruikbaar, bijvoorbeeld als introductie voor docenten die voor het eerst les gaan geven aan nieuwkomers. Door de digitale beschikbaarheid, een grote wens van de scholen, zijn de lessen flexibel in te zetten.

Ook de lessen relaties en seksualiteit die samen met Milleke de Neef van Rutgers

WPF zijn gemaakt voorzien in een grote behoefte. Niet alleen omdat de inspectie dat verwacht, maar omdat het onderwerpen zijn waar iedere jongere, waar ook zijn of haar wieg stond, daar vragen over heeft.

Deze methode helpt leerlingen zich daadwerkelijk thuis te voelen op onze scholen en in Nederland en biedt docenten waardevolle informatie.

*Hariëtte Boerboom*

# Op verhaal komen

## Inleiding Welkom op School

---

Ik wou dat ik al die mensen kon uitleggen dat alles wat mijn ouders nu hebben niet eens de helft is van wat ze achterlaten moesten. Ik wou dat ik mijn mooie huis kon omschrijven, maar zoveel energie heb ik niet. (Tijdschrift Voor Leerlingbegeleiding, 1999)

---

Kinderen die nieuw in Nederland zijn het Nederlands bijbrengen betekent dat docent en leerling veel met elkaar in gesprek zijn. Daardoor delen leerlingen, als zij het Nederlands beter gaan beheersen, vaak persoonlijke verhalen. Dat zijn soms verhalen die ze thuis niet vanzelfsprekend kwijt willen en/of kunnen.

Ingaan op die persoonlijke ervaringen en vragen past in de pedagogische taak van de school. Welkom op School is gemaakt om een structuur te geven aan die verhalen en de daaruit voortkomende vragen. Omdat migratie een ingrijpende ervaring is, is het belangrijk dat deze leerlingen worden uitgenodigd om het heden te verbinden met het verleden en hun klasgenoten als lotgenoten gaan zien. Ze worden daar mentaal sterker van. Welkom op School heeft geen therapeutisch doel. Wel is het vertrekpunt dat schoolgaan voor nieuwkomers helend is en dat mentorlessen dat versterken. Het helpt deze leerlingen op verhaal te komen.

### ***Eerste deel van vernieuwde methode biedt veel achtergrondinformatie***

Dit is een derde en geheel herziene druk. Het was nodig om de mentormethode aan te passen aan nieuwe groepen leerlingen en aan nieuwe vragen van docenten. Voorafgaand aan het schrijven is bij docenten nagegaan welke verbeteringen zij wilden zien aan inhoud en vorm van de methode. Ook hebben we opnieuw literatuuronderzoek gedaan om te kunnen onderbouwen dat deze methode aansluit op wat nieuwkomers psychologisch nodig hebben en of de school daar een rol in kan spelen. Op beide vragen vonden we bevestigende antwoorden. Het eerste deel biedt uitgebreide achtergrondinformatie bijvoorbeeld in de nieuwe hoofdstukken 'Ouders, opvoeding en school', 'Seksuele en relationele vorming voor nieuwkomers' en 'Kinderen van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa'. Deze aanvulling helpt docenten zich goed in te leven in hun leerlingen.

### ***Nieuwe lessen onder andere over seksualiteit***

Alle lessen zijn vernieuwd. Er is bijvoorbeeld meer aandacht voor mannen- en vrouwenrollen en leerlingen worden vaker uitgenodigd om het over 'thuis' te heb-



ben. Daarnaast zijn er nieuwe onderwerpen, bijvoorbeeld kinderrechten en discriminatie. De meest in het oog lopende vernieuwing zijn de lessen 14 tot en met 19 over relaties en seksualiteit. ISK's hebben hier uitdrukkelijk om gevraagd omdat bestaande methoden seksuele vorming op hun scholen niet bruikbaar waren. Milleke de Neef van Rutgers WPF heeft de basisinformatie voor deze lessen aangeleverd en heeft adviezen gegeven om de voorafgaande mentorlessen hierop voorbereidend te maken. De lessen over seksualiteit zijn deels gebaseerd op eerder gepubliceerde lesmaterialen/websites, waar Pharos en Rutgers WPF aan bijdroegen zoals *Wijzer in de Liefde, Relaties en Seksualiteit* voor het Basisonderwijs en het lespakket *Lang Leve de Liefde*. Bestaande informatie is toegankelijk en bruikbaar gemaakt. Uitgangspunt is de zorgvuldige opbouw, het rekening houden met de enorme diversiteit in de klas, zonder belangrijke onderwerpen, bijvoorbeeld homoseksualiteit, te vermijden. De lessen van dit vernieuwde *Welkom op School* zijn uitgetest op een aantal ISK's en pas daarna definitief beschreven. De in dit boek gebruikte namen zijn gefingeerde namen.

### ***Kringgesprek, maar ook digitaal bruikbaar***

Veel docenten wilden vooral een *Welkom op School*: methode-kringgesprek. Anderen hadden voorkeur voor een digitaal *Welkom op School* met leerlingen achter een pc. De mate van digitalisering bleek van school tot school enorm te verschillen. Daarom is de methode nu zo gemaakt dat bijvoorbeeld leerlingen digitaal hun leerlingenboek kunnen invullen, maar ook een gedrukte versie hebben. Zowel het docentenboek met de lessen als het leerlingenboek zijn digitaal en in druk beschikbaar. Daarmee wordt tegemoetgekomen aan de uitdrukkelijke wens van de scholen om de lessen flexibel in te kunnen zetten. Dit laat onverlet dat de methode het meeste effect zal hebben als de lessenserie in zijn totaal en in de beschreven volgorde uitgevoerd wordt.

### ***Dank***

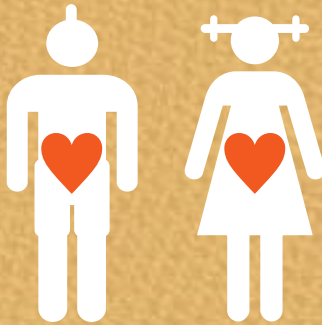
Zoals in het colofon beschreven hebben meerdere Pharos-medewerkers bijgedragen aan de totstandkoming van deze methode. Sommigen deden dat in het kader van een werkervaringsplaats. Dankzij deze collega's, de scholen die lessen uittestten, de LOWAN-werkgroep die adviseerde, de inhoudelijke bijdrage van Milleke de Neef en Kinderpostzegels en het ministerie van vws die de methode financierden, heeft u nu het vernieuwde *Welkom op School* in uw handen. Door de flexibiliteit en het vakmanschap van eindredacteur Kristien Harmsen, illustrator Monica Hajek en *last but not least* vormgever Casper Klaasse is het een methode waar ik trots op ben. Ik ben allen zeer dankbaar. Ik hoop dat net zoals bij de vorige versie vele duizenden leerlingen mentorlessen *Welkom op School* gaan krijgen en zich mede daardoor thuis gaan voelen in Nederland en op school een extra goede start maken.

*Bram Tuk*



Welkom op School

Deel 1 – Inleidende hoofdstukken



# | 1 | Wie zijn de ISK-leerlingen?

De ISK is een smeltkroes van leerlingen uit verschillende continenten. De populatie verandert mee met de instroom van migranten. Tegenwoordig zijn er bijvoorbeeld meer arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa die naar West-Europa komen. In de vorige eeuw was een groot deel van de leerlingen afkomstig uit Marokko, Turkije, Suriname of de Nederlandse Antillen (Gelauff-Hanzon, 1994). Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw zijn de vluchtelingenkinderen een steeds groter deel gaan uitmaken van de leerlingenpopulatie. In de buurt van asielzoekerscentra zijn ISK's met bijna alleen vluchtelingenjongeren. Gaat het om een ISK in een van de grote steden, dan zal de populatie veel diverser zijn. In land- en tuinbouwgebieden zijn veel leerlingen uit Midden- en Oost-Europa.

## Vluchtelingenjeugd

- Kinderen van asielzoekers die met hun ouders in opvangcentra verblijven of na het verkrijgen van een verblijfsvergunning een definitieve woonplaats toegewezen hebben gekregen. Herkomstlanden zijn onder andere: Irak, Iran, Somalië, Afghanistan en Syrië.
- Kinderen, bijvoorbeeld uit bovengenoemde landen, die later dan hun ouders in het kader van gezinshereniging naar Nederland komen. Soms zijn dat kinderen die jarenlang in een vluchtelingenkamp hierop gewacht hebben. Het kunnen ook kinderen zijn, die als pleegkind bij een oom en tante gaan wonen.
- Kinderen van zogeheten 'uitgenodigde vluchtelingen'. De Vluchtelingenorganisatie van de Verenigde Naties, de UNHCR, selecteert deze vluchtelingen en draagt ze voor aan de Nederlandse overheid. Deze groep hoeft bij aankomst geen asielpprocedure te doorlopen en krijgt een woning toegewezen. Het gaat jaarlijks om 500 personen.
- Vluchtelingenkinderen zonder ouders worden Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen (AMV's) genoemd. Zij staan onder voogdij van jeugdbeschermingsorganisatie Nidos die deze kinderen en jongeren begeleidt.

## Kinderen van arbeidsmigranten

Een deel van de arbeidsmigranten komt uit de tien nieuwste Midden- en Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie: Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije,

Slovenië, Estland, Letland, Litouwen, Roemenië en Bulgarije. De allergrootste groep is afkomstig uit Polen. Maar er zijn ook leerlingen die met ouders uit Zuid-Europese landen komen.

Een kleine groep komt in het kader van gezinsvorming naar Nederland. Een Nederlands 'ingezetene' laat een partner met kinderen uit het buitenland naar Nederland komen om hier een gezin te vormen. Herkomstlanden die door scholen genoemd worden zijn bijvoorbeeld Thailand, het voormalig Oostblok, Zuid-Afrika, Canada, de Filippijnen en Colombia.

## Overeenkomsten en verschillen

### *Wat hebben isk-leerlingen gemeen?*

- Ontheemding. Waar ze ook vandaan komen, ze hebben afscheid moeten nemen van mensen en dingen die hen dierbaar waren. Klimaat, voedsel, huisvesting, familie, vrienden, onderwijs en vrije tijd; migratie heeft invloed op al deze aspecten.
- Op verhaal komen. Ze moeten wennen aan een nieuw land en op verhaal komen. Goede en slechte herinneringen krijgen een nieuwe betekenis als je in een nieuw land woont.
- Ups en downs. Wennen aan een nieuw land gaat vaak met ups en downs. Hoewel Nederland deze jongeren mogelijkheden biedt die ze in het herkomstland niet (meer) hadden, lopen ze ook tegen belemmeringen op. Bijvoorbeeld de taal, de eisen die binnen het reguliere onderwijs gesteld worden, maatschappelijke segregatie en ervaren discriminatie.
- Ambivalent. Omdat vaak ouders en familie de keuze maakten om te vertrekken en niet zij zelf, kunnen jongeren ambivalent staan ten opzichte van hun verblijf in Nederland.
- Familiesteun ontbreekt soms. Familie is voor veel migranten een bron van steun, maar deze ontbreekt vaak en/of woont te ver weg. Isk-leerlingen wonen vaak in incomplete gezinnen en/of families. Omdat migratie vaak in fasen gaat en omdat men niet altijd kan kiezen waar men terechtkomt, kan familie op veel verschillende plaatsen in de wereld terechtgekomen zijn. Het lukt lang niet altijd om via internet deze contacten te handhaven. Soms hebben jongeren lang bij familieleden gewoond, bijvoorbeeld bij grootouders of ooms en tantes. Veel isk-leerlingen missen hun familieleden.
- Ouders (figuurlijk) afwezig. Ouders spelen de belangrijkste rol bij de ontwikkeling van hun kinderen. Pubers suggereren soms dat ze 'het liever alleen doen', maar ze hebben steun, advies, waardering en hulp nog steeds hard nodig bij de keuzes die ze op deze leeftijd moeten maken. Hoewel ouders van nieuwkomers, net zoals andere ouders, het beste voor hebben met hun kinderen, lukt het hen niet altijd om hun kinderen adequaat te ondersteunen. Ouders in asielzoekerscentra hebben soms veel psychische klachten, waardoor zij onvoldoende aandacht aan hun kinderen besteden. Ouders van nieuwkomers uit Midden- en Oost-Europa hebben, doordat zij te druk zijn met werken, niet altijd voldoende aandacht en zorg

voor hun kinderen. In gezinnen van gezinsvormers moeten jongeren en nieuwe vaders aan elkaar wennen. Dat gaat niet altijd goed.

- Verplichtingen. Nieuwkomers hebben vaak te maken met verplichtingen aan de achterblijvers en familieleden elders. Soms gaat het om morele verplichtingen: 'zorg dat je slaagt in het nieuwe land'. Maar er zijn ook achterblijvers die financiële steun verwachten of zelfs praktische hulp om ook naar 'het westen' te kunnen emigreren. Vluchtelingen moeten soms grote schulden terugbetalen bij reisagenten.
- Opnieuw beginnen. Een nieuwe taal leren en in een nieuw land wonen, dat voelt soms aan als helemaal opnieuw beginnen. Veel kennis die jongeren van huis uit hebben over het sociale verkeer, lijkt in eerste instantie van weinig nut in de nieuwe omgeving. Gewoontes, taken en rollen zijn plots veranderd. Bijvoorbeeld de sociale codes tussen kinderen en volwassenen en hoe leerlingen en docenten, mannen en vrouwen met elkaar omgaan zijn hier helemaal anders.
- Vertraging onderwijsloopbaan. Voor veel ISK-leerlingen is het onderwijs tijdelijk onderbroken geweest. Ook het leren van een nieuwe taal betekent een grote vertraging.

## Waarin verschillen nieuwkomers?

### *Persoonlijke achtergronden*

Het gaat om jongens en meisjes van verschillende leeftijden die, omdat het bijvoorbeeld om een kleine school gaat, wel bij elkaar in de klas zitten. Ze zijn afkomstig uit zeer verschillende werelddelen met heel diverse culturele achtergronden. Hun huidskleur kan verschillen, hun godsdienstige achtergronden variëren, evenals de sociale klasse waaruit zij afkomstig zijn. Andere verschillen:

- Opleidingsniveau. Er zijn leerlingen die hun leven lang in vluchtelingenkampen leefden, nooit naar school gingen en analfabeet zijn. Er zijn ook leerlingen, het gaat om een klein aantal, die al hoger voortgezet onderwijs volgden.
- Taal. Afkomstig uit verschillende werelddelen spreken de leerlingen van huis uit tientallen verschillende talen. Er is maar een beperkt aantal leerlingen dat al een West-Europese taal spreekt.
- Migratiemotief. Migranten reizen ergens naar toe. Vluchtelingen reizen ergens vandaan. Hoewel een versimpeling van de werkelijkheid, zit hier wel een kern van waarheid in. Arbeidsmigranten vertrokken meestal beter voorbereid en hadden enigszins een beeld van het land waar zij naartoe gingen. Vluchtelingen hebben soms plotsklaps moeten vertrekken. Wie voorbereid vertrekt kan meestal makkelijker wennen. Bij alle migranten gaat het om een combinatie van pushfactoren en pullfactoren, redenen waarom zij uit hun land vertrekken en waarom zij naar een bepaald land toegaan. Jongeren weten soms zelf niet waarom ze juist in Nederland wonen. Soms zijn families gestrand in Nederland en waren ze bijvoorbeeld op weg naar Engeland of Zweden.
- Verblijfsvergunning. Leerlingen in de klas kunnen juridisch gesproken vaste grond onder de voeten hebben, omdat ze een verblijfsvergunning hebben of omdat ze uit EU-landen komen. Dat wil overigens niet zeggen dat ze allemaal in Ne-

derland zullen blijven. Arbeidsmigranten gaan soms terug. Vluchtelingen reizen soms door naar andere landen. Jongeren hebben hier vaak zelf geen stem in.

- Ongedocumenteerden. Er zijn ook leerlingen die vanwege andere redenen niet weten of ze kunnen blijven. Zo zijn er vluchtelingen die geen verblijfvergunning hebben gekregen, omdat ze al eerder in een ander land asiel aanvroegen. Zij worden nu gedoogd en verwachten uitgezet te zullen worden of verblijven zelfs illegaal in Nederland.
- Woonsituatie. Het gaat om jongeren die bij hun ouders (gaan) wonen, jongeren die bij familie of bekenden ingetrokken zijn en jongeren die alleen zijn en met 'vreemden' een opvangcentrum of een (te)huis bewonen.

## Psychologische aspecten

Kinderen en jongeren willen over het algemeen niet graag als 'bijzonder' gezien worden. Dat geldt ook voor nieuwkomers. Ze willen 'normaal' zijn en 'gewoon' naar school gaan. Maar in vergelijking met in Nederland geboren jeugd hebben zij vaak een aantal ingrijpende gebeurtenissen meegemaakt die hun ontwikkeling beïnvloedt. Hoewel jonge nieuwkomers veel sneller dan volwassenen een nieuw leven opbouwen, is aandacht voor het ingrijpende psychologische proces van de migratie belangrijk. Op school willen alle kinderen als persoon gezien worden. Ze willen dat docenten interesse tonen in hun persoonlijke achtergronden. Dat geldt ook voor nieuwkomers. Het creëert verbondenheid met school en motivatie om te leren als naast leerlingen cognitief uitdagen ook het persoonlijke verhaal van leerlingen een plaats in de klas krijgt (Tuk & Verboom, 2013).

## Moedertaal en vaderland

De termen moedertaal en vaderland verwijzen naar de symbolische bindingen. De taal die een kind van de moeder leert, is de taal waarmee het met de moeder verbonden is. Ook voor kinderen die behalve door moeder door andere volwassenen (op)gevoed en verzorgd zijn, is de moedertaal de taal die herinneringen oproept aan koestering en zorg. Het land (of de streek) waar het kind opgroeide is niet alleen het land van de vader, maar ook dat van volk en voorvaderen. Die bindingen los (moeten) laten is in psychologische zin te vergelijken met het zich los moeten maken van de beide ouders. Migrantengroepen doen hier meerdere generaties over, waarbij ze winnen en verliezen.

## Kwetsbare gezondheid en ontwikkelingshindernissen

Docenten rapporteren dat het merendeel van de leerlingen met sociaal-emotionele problemen kampt. Dat rapporteren de leerlingen zelf ook (Pourfakhrian, 2009). Dit geldt voor alle leerlingen, al zijn de leerlingen met een vluchtelingachter-

grond volgens leerkrachten en docenten het meest kwetsbaar. De gezondheid van kinderen die nieuw in Nederland zijn, is kwetsbaar. De gezondheid van leerlingen heeft invloed op schoolprestaties, bijvoorbeeld doordat gezondheidsproblemen het leren kunnen belemmeren. Nieuwkomersleerlingen zijn vaak afkomstig uit landen waar ziektepreventie, screening en zorg minder vanzelfsprekend zijn. Daardoor kan er sprake zijn van een gezondheidsachterstand. Achterstallige zorg kan betekenen dat somatische aandoeningen als darmparasieten of sikkelcelanemie nog niet bekend zijn. Maar ook ontwikkelingsstoornissen als dyslexie en autisme kunnen in het land van herkomst of in andere landen waar de kinderen verbleven, over het hoofd gezien zijn. Ook is bekend dat kindermishandeling een risicofactor is als gezinnen onder druk staan. Kinderen uit Oost-Europa en Afrika lopen het meeste risico. Kinderen in asielzoekerscentra eten relatief ongezond. Ook lopen ze meer dan andere kinderen in Nederland het risico op ongevallen en verdrinking (Tuk, 2005).

## Migratie biedt kansen

De komst naar Nederland biedt een aantal jongeren kansen die zij eerder door economische, maatschappelijke of politieke omstandigheden niet meer, of nooit eerder hadden. Maar ze worden zich ook snel bewust van de grote afstand die ze moeten overbruggen om in Nederland echt mee te kunnen doen. Veel van hen hebben zo'n grote taalachterstand dat deze de onderwijskansen belemmert. Jongeren hebben vragen over het leven tussen twee culturen. In hoeverre kan ik vasthouden aan normen en waarden van het herkomstland? Wat zijn de normen en waarden in Nederland precies en welke wil ik overnemen? Dit wordt acculturatiestress genoemd. Jongeren kunnen assimileren, integreren, separeren en marginaliseren (Berry, 1990). Succesvolle jongeren benadrukken vaak dat zij de juiste balans hebben tussen verbonden zijn met de eigen wortels en Nederlander willen zijn.

		Identificatie met de 'eigen groep'	
Identificatie met 'de Nederlander'		<i>Sterk</i>	<i>Zwak</i>
	<i>Sterk</i>	Integratie	Assimilatie
	<i>Zwak</i>	Separatie	Marginalisatie

## Veerkrachtig én extra aandacht sociaal-emotionele ontwikkeling

Samengevat, een groot deel van de nieuwkomers vormt, in relatie tot kinderen die hier geboren zijn, zeker de eerste jaren na aankomst een kwetsbare groep. Door negatieve gebeurtenissen voor en tijdens de komst naar Nederland en gedurende hun verblijf hier lopen zij het risico op sociaal-emotionele problemen, een verminderde weerbaarheid en verminderd welzijn. Er komt veel en veel tegelijk op hen af. Tegelijkertijd zijn veel nieuwkomers leergierig, veerkrachtig en optimistisch.



De isk speelt een belangrijke rol door hier op aan te sluiten en hun leerlingen kennis en vaardigheden aan te bieden, die volwaardige deelname aan de Nederlandse samenleving mogelijk maakt. Het is, zoals in iedere andere school, belangrijk om daarbij de juiste balans te vinden tussen een stevige cognitieve uitdaging en de pedagogische opdracht. Dat betekent bij deze leerlingen dat er ook specifieke aandacht moet zijn voor de sociaal-emotionele aspecten van het nieuwkomer zijn.

# | 2 | Ouders, opvoeding en school

Thuis en school zijn voor veel ISK-leerlingen twee gescheiden werelden. Om zich evenwichtig te kunnen ontwikkelen en voor leerresultaten is het belangrijk dat er juist verbinding is tussen thuis en school (Tuk & Verboom, 2013). De verschillen tussen thuis en school kennen helpt docenten om ze te verkleinen. Dat is een van de doelen van Welkom op School. Verbondenheid versterken biedt kansen voor de leerlingen maar gaat niet vanzelf en vraagt van docenten extra inzet.

## Grote kloof

Thuis spreken ouders meestal geen Nederlands en zijn vaak nog sterk op het verleden en op het herkomstland georiënteerd. De omgangsvormen zijn in huis in vergelijking met school meestal heel anders. Bijvoorbeeld hoe minderjarigen met volwassenen communiceren en mannen met vrouwen. Op school zien leerlingen veel omgangsvormen gebaseerd op gelijkwaardigheid. De afstand tussen docenten en leerlingen is in vergelijking met de scholen in herkomstlanden veel minder groot. Op een school in Nederland is het uitgangspunt om meisjes en jongens gelijk te behandelen en evenveel uit te nodigen om te presteren. Maar thuis wordt van ISK-meisjes vaak verwacht dat zij verantwoordelijkheid nemen voor het huishouden en het verzorgen van jongere broers en zussen. Jongens daarentegen brengen vaak een deel van hun tijd door op straat en hebben thuis veel minder taken. Er is sprake van 'straatsocialisatie'. Jongens leren op straat omgangsvormen die kunnen botsen met wat thuis verwacht wordt en met de eisen die de school stelt. Meisjes worden soms gehinderd in hun ambities, omdat ze bijvoorbeeld thuis geen huiswerk kunnen maken.

## Schoolgaan biedt nieuwkomers veel meer dan alleen kennis

School is voor nieuwkomers de toegangspoort tot Nederland en heeft hen veel te bieden:

- School biedt structuur en uitdaging. Als jongeren lang onderweg zijn geweest en/of lang geen volwaardig onderwijs hebben gehad, waarderen ze schoolgaan enorm.
- Ze zijn onder leeftijdgenoten en even 'verlost' van de zorgen van hun familie.

- Het verwerken van heimwee en/of verliezen gaat gemakkelijker als jongeren afgeleid en uitgedaagd worden door school.
- Ze krijgen, niet alleen door de leerstof maar ook door de dagelijkse omgang met docenten, grip op het leven in Nederland. Daardoor krijgen ze ook sneller dan de meeste ouders inzicht in de Nederlandse samenleving.
- Snel Nederlands kunnen lezen en spreken en kennis hebben van de samenleving geeft leerlingen in het gezin een belangrijke positie. Leerlingen zijn vaak ook blij dat ze zo hun ouders kunnen helpen. Tegelijkertijd kan het de natuurlijke gezagsverhouding tussen kinderen en ouders verstoren en kan het leerlingen belasten. Bijvoorbeeld omdat ze medeverantwoordelijk worden voor onderwerpen waar ouders verantwoordelijk voor horen te zijn.

### Een mentor verbindt thuis en school

Onafhankelijk van het schooltype heeft een mentor als taak om thuis en school te verbinden. Omdat nieuwkomers net zoals andere jongeren in de adolescentie op eigen benen willen staan en omdat er extra obstakels zijn, is dit wel een uitdaging. ISK-leerlingen schakelen dagelijks tussen de zeer verschillende leefwerelden van thuis, straat en school. Vluchtelingenkinderen in de klas hebben daarnaast ook nog te maken met de gesloten leefwereld van het opvangcentrum: 'the camp' zoals zij dat zelf vaak noemen. Die verschillende leefwerelden integreren kan voor leerlingen lastig zijn, bijvoorbeeld omdat die werelden zeer verschillende eisen stellen aan gedrag en communicatie. Veel nieuwkomers komen uit landen waar familieverplichtingen vanzelfsprekend zijn en er een sterke en positieve binding met ouders en andere familie is. Leerlingen zijn meestal op allerlei manieren verbonden met hun familie, zelfs als die niet in Nederland woont. Maar leerlingen vinden het op school vaak lastig om aan 'een Nederlander' uit te leggen, hoe dat bij hen precies werkt. Soms schamen ze zich ook voor tradities zoals respect tonen en meehelpen in huis, omdat ze menen dat dat in Nederland als ouderwets gezien wordt. Om daarover in gesprek te gaan, dienen mentoren uitnodigend te zijn.

### Als het thuis niet zo goed gaat

Migratie kan het gezinsleven negatief beïnvloeden. Er zijn nieuwkomersgezinnen waar ouders psychische problemen hebben, waar de kans op uitzetting reëel is en/of waar sprake is van opvoedingsproblemen (Bellaart e.a., 2015), verwaarlozing en mishandeling (Goosen, 2014; Lewig, e.a. 2010). Dat zijn factoren die het contact tussen school en ouders extra bemoeilijken, omdat deze leerlingen juist extra gesloten kunnen zijn. Soms zien docenten de signalen wel, maar aarzelen ze, omdat ze twijfelen of ze deze leerlingen echt kunnen helpen. Juist daarom is het belangrijk om samen te werken aan een basis van goed contact tussen ouders en school, waardoor het voor leerlingen ook vanzelfsprekender wordt om meer in de klas te delen.

## Voorbeelden van ouderbetrokkenheid

Er zijn meerdere manieren om ouders te betrekken. Belangrijk daarbij is dat scholen inzien dat dit een belangrijke meerwaarde heeft voor het gevoel van ouders en kinderen 'erbij te horen', voor het opvoeden en dat die meerwaarde de extra tijd die het kost rechtvaardigt.

- Om ouders te betrekken wordt op isk's bijvoorbeeld samengewerkt met sleutelpersonen, die eenzelfde achtergrond hebben als de grootste groepen leerlingen. Door bijvoorbeeld op school groepsgesprekken over opvoeden te houden, slaan ze een brug tussen thuis en school.
- Er wordt bijvoorbeeld bij oudergesprekken op school vervoer geregeld voor ouders die op een asielzoekerscentrum wonen.
- Er worden op isk's soms lessen Nederlands gegeven voor ouders. Bijvoorbeeld op een 'zaterdagsschool'.
- In cursussen ouderbetrokkenheid kan ouders geleerd worden om rapporten, schoolbrieven en formulieren te begrijpen.
- Huisbezoeken zijn een uitstekend middel om de afstand tussen school en thuis te verkleinen.

---

Soms zeggen ouders dat ze komen op een informatieavond en verschijnen dan toch niet. Als ik de ouders daarop aanspreek en interesse toon, dan komt het verhaal. Ze schamen zich ervoor. Vroeger had ik mijn oordelen, totdat ik het verhaal hoorde van een Poolse moeder. Ze zei me: 'Wat moet ik? Ik heb twee keuzes: mijn kind voeden of mijn kind opvoeden. Dan wil ik toch mijn kind voeden.' Ze werkt en verdient geld om voor eten te zorgen of ze komt naar school en raakt daardoor haar baan kwijt. Veel ouders werken op een nul-urenbasis en dan krijg je niet betaald als je niet werkt. Als ik het verhaal weet, kunnen we samen kijken naar alternatieven, zoals een telefonische afspraak op een tijdstip dat de ouders wel kunnen (Echteld, M. van, 2014).

---

## Belemmeringen ouderbetrokkenheid

Ouders die bang zijn dat zij hun kinderen 'kwijtraken' in deze nieuwe wereld, krijgen meer zelfvertrouwen als zij zicht krijgen op wat er op school met hun kinderen gebeurt. Maar hen erbij betrekken vraagt extra inspanningen:

- Een aantal isk's heeft een regionale functie, waardoor de afstanden tussen school en thuis groot kunnen zijn. In grote steden kan de school ook ver van de wijk afliggen waar de leerling woont. Naar school komen kost ouders dan extra geld en tijd. De geografische afstand kan onzekere ouders, die nog niet gewend zijn veel te reizen, ook in psychologische zin belemmeren.
- Ouders van nieuwkomers zijn meestal niet bekend met het Nederlandse onderwijssysteem en wat scholen van hen verwachten.
- Ouders spreken meestal onvoldoende Nederlands. Dit vormt voor hen vaak een

- grote drempel om (goed) contact te hebben met de school.
- Sommige ouders van ISK-leerlingen werken vaker lang door of op onregelmatige tijden. Dat kan contact met de school belemmeren.
  - Ouders weten niet altijd of zij en hun kinderen in Nederland zullen mogen en/of kunnen blijven. Dat kan hen doen twijfelen aan het nut van contact.
  - Bij vluchtelingen is vaak sprake van eenoudergezinnen. Voor een ouder die er alleen voor staat, kan het organiseren van contacten met school lastig zijn.

## Ouder betrekken via Welkom op School

In Welkom op School vragen we leerlingen om te beschrijven hoe thuis eruitziet en nodigen we leerlingen uit om thuis over de methode te vertellen. Leerlingen interviewen ouders en maken foto's. In een groot aantal lessen wordt steeds getoetst of de waarden van thuis en 'Nederlandse' waarden al of niet botsen. De mogelijke botsing tussen loyaliteit naar ouders en school wordt minder groot als leerlingen steeds opnieuw de kans krijgen om zich daarover uit te spreken en van elkaar te leren dat meerdere, soms 'schurende' waardensystemen goed naast elkaar kunnen bestaan.

## Druk op de kinderen

Nieuwkomerskinderen moeten regelmatig meehelpen in de opvoeding van jongere broertjes of zusjes. Ook vertalen ze nog wel eens voor hun ouders. Bij arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa is het normaal dat oudere kinderen op hun jongere broertjes en zusjes passen als de ouders aan het werk zijn (Offergelt, 2014). Zij zijn 's ochtends en na schooltijd vaak alleen thuis en moeten voor zichzelf zorgen. Nieuwkomers vinden dat niet per definitie problematisch. Een aantal van hen is het zorgen voor de jongsten gewend en vindt het deels vanzelfsprekend. Deels omdat ze zich in Nederland wel bewust worden van de veel grotere vrijheid van autochtone kinderen. Veel nieuwkomersouders willen niet alleen dat de kinderen hun rol in het gezin vervullen, maar ook dat ze goede cijfers halen op school en stijgen op de maatschappelijke ladder. Dat ouders vaak zelf niet in staat zijn hun kind voldoende te ondersteunen bij school en wel veel verwachten kan leerlingen belasten. Zeker meisjes die veel in huis doen. Dit drukt op de kinderen, te meer daar ouders vaak geen besef hebben van de achterstanden die kinderen hier moeten inhalen. Desondanks zijn veel nieuwkomerskinderen loyaal aan hun ouders, waarderen hen en tonen respect.

## Opvoedstijlen

Er is in Nederland veel onderzoek gedaan naar opvoeding in allochtone gezinnen (Pels, 2002, 2006). Die onderzoeken bieden ook informatie die bruikbaar is om de

opvoedsituatie van leerlingen in de ISK te beschrijven. Er is in allochtone gezinnen vaak een grotere afstand tussen ouder en kind, er zijn strenge regels en ouders hebben duidelijke verwachtingen over hoe hun kinderen zich thuis behoren te gedragen. De nadruk ligt op het aanpassen aan de eisen van gezin en familie. De opvoeding is vooral een taak van moeders. Meisjes hebben vaak een hechte band met hun zussen en moeder (Geense, 2005). Vaders hebben een minder grote rol in de opvoeding dan vaders in autochtone families. Hun rol ligt bij het kostwinner-schap, correctie van gedrag, socialisatie (het aanleren van waarden en normen) van opgroeiende zonen en de morele opvoeding. Als vaders geen werk hebben, kost het hen soms moeite om hun gezag te handhaven.

## Docenten en leerlingen anders opgevoed

Autochtone Nederlandse ouders leggen hun kinderen regels op, maar tegelijkertijd zijn er veel onderhandelingsmogelijkheden (Baan & Tuk, 2008). Autonomie, zelfontplooiing, onderhandeling en assertiviteit zijn belangrijke doelen in die gezinnen (Maccoby e.a., 1983). Ouders en kind zijn bij deze opvoedingsstijl tot op zekere hoogte gelijkwaardig. Er zijn per gezin natuurlijk grote verschillen in de opvoedingspraktijk, ook wanneer het om gezinnen gaat met dezelfde culturele achtergrond. Maar voor een docent op een ISK is het zinvol om kennis te hebben van mogelijke verschillen tussen de eigen opvoeding en die van de leerlingen. Dat helpt bij het in gesprek gaan met leerlingen en hun ouders over opvoeden in Nederland. Docenten die daarbij ook op een persoonlijke manier hun eigen ervaringen als opvoeder willen delen, maken het ouders gemakkelijker om hun dilemma's te delen. Dit soort gesprekken versterkt de verbondenheid met school en helpt leerlingen en ouders met inburgeren.

## Anders opvoeden dan je zelf opgevoed bent

Voor ouders is de eigen opvoeding vaak een belangrijk referentiekader bij de keuzes in de opvoeding van hun kinderen. Onbewust imiteren ze hun eigen opvoeding (Baan & Tuk, 2008). Dit is voor ouders van nieuwkomers lastig, omdat zij nu in een geheel andere samenleving wonen, waar zij zelf niet zijn opgegroeid. Zij moeten hun kinderen opvoeden in een pedagogische context die zij in sommige opzichten als bedreigend ervaren en worden bijvoorbeeld onzeker, omdat ze niet gewend zijn aan de vrijheid die Nederlandse jongeren hebben. Ouders vragen zich bijvoorbeeld af hoe ze hun kinderen wel wat meer vrijheid kunnen geven, zonder dat dit leidt tot onwenselijk gedrag. Soms hebben ze bewust verschillende maatstaven voor gedrag binnen en buiten het gezin. Binnen verwachten ze aanpassing en buiten stimuleren ze hun kinderen om mondig en assertief te zijn.

## Religie

Religieuze gezinnen vinden hun godsdienst ook belangrijk als richtsnoer bij de opvoeding. In Nederland is sprake van ‘verarming’ van religieuze kennis, omdat zij niet langer ‘gevoed’ worden door hun omgeving (Pels e.a., 2009). De ouders hebben daarom niet altijd antwoord op de vragen van hun kinderen. Soms worden de kinderen extra onderwezen in religie en de Arabische taal op een Koranschool. De Islam wordt een steeds zichtbaarder godsdienst. Ook isk leerlingen kunnen zich aangetrokken voelen tot orthodoxe of zelfs fundamentalistische stromingen. Ouders weten zich hier vaak zelf geen raad mee. Ook in gezinnen met een andere godsdienst dan de Islam kunnen religieuze waarden een belangrijk richtsnoer zijn. Soms komen leerlingen in de knel, als religieuze voorschriften botsen met het eigen gedrag. Meisjes hebben soms meer bewegingsvrijheid dan in het herkomstland. Bijvoorbeeld op het terrein van relaties en seksualiteit lukt het leerlingen niet altijd om zich te houden aan religieuze voorschriften.

## Hoe beleven leerlingen de opvoeding?

Migrantenjongeren zijn over het algemeen positief over hun opvoeding. Ze houden rekening met hun ouders en willen conflicten vermijden. Wel zouden ze graag meer bewegingsvrijheid en meer openheid in de communicatie willen (Pels, 2009). De communicatie beperkt zich te vaak tot eenrichtingsverkeer en preken, aldus de jongeren. Om zowel hun ouders te respecteren als hun eigen gang te kunnen gaan, onderhandelen de jongeren of verzwijgen ze dingen. Niet westerse ouders worden zich soms pas in Nederland bewust van het belang van het van jongs af aan ‘praten met je kinderen’ (Tuk, 2010).

## Eigen weg vinden

Tijdens de adolescentie moeten jongeren hun eigen weg vinden en maken ze belangrijke keuzes over onder andere opleiding, werk, vrije tijd en relaties. Er wordt van hen verwacht dat ze richting geven aan hun eigen leven. Bij nieuwkomersjongeren spelen hierbij de culturele en religieuze achtergrond van hun ouders een rol. In hoeverre moeten zij zich aanpassen aan de opvattingen van hun ouders of zich hiertegen verzetten? Zij moeten vaak schipperen tussen de opvattingen van de ouders en familie, religieuze invloeden, normen van leeftijdsgenoten, school- en straatcultuur. Dit vraagt veel flexibiliteit. De jongeren moeten voor zichzelf bepalen in hoeverre zij de ‘Nederlandse’ cultuur willen overnemen. Een extra complicatie daarbij is, dat een aantal van hen nog geen verblijfsvergunning heeft en daardoor te maken heeft met de dreiging teruggestuurd te worden. Ook de maatschappelijke discussie over de Islam laat een aantal leerlingen niet onaangedaan. De school kan ook hierbij een belangrijke rol spelen om met leerlingen hierover in gesprek te gaan.

## Samengevat

Nieuwkomers moeten vaak leven met een dubbele loyaliteit. Aan de ene kant willen ze vasthouden aan de eigen culturele gebruiken en denkbeelden en tegelijkertijd willen ze niets liever dan burgers worden in hun nieuwe thuisland. Veel jongeren zijn goed in staat die tegengestelde normen en waarden met elkaar te verbinden. Ondersteuning hierbij maakt het wel gemakkelijker. Hoewel ouders hun kinderen hierbij willen helpen, lukt dat hen maar beperkt, onder andere doordat ze de nieuwe samenleving zelf nog nauwelijks kunnen doorgronden. School heeft bij nieuwkomers hiervoor een grotere potentie. Het aan moeten leren van de Nederlandse taal dwingt leerlingen en docenten al tot intensieve communicatie, waardoor de drempel laag is om ook persoonlijke onderwerpen te bespreken. Dat biedt een uitgelezen kans om in gesprekken thuis en school te verbinden en zo te ‘werken’ aan de psychologische kant van het inburgeren. Als scholen zich daarnaast extra inspannen om uitnodigend te zijn naar ouders vergroot dit bij leerlingen de kans op succes op school en een evenwichtige persoonlijke ontwikkeling.



# | 3 | Nieuwkomers en adolescentie

De school speelt een belangrijke rol in hoe leerlingen zich als persoon ontwikkelen, onder andere omdat ze daar veel tijd doorbrengen met leeftijdgenoten. Net zoals ouders voedt school kinderen op. Dat is grotendeels een onbewust proces, maar daarom niet minder belangrijk. Nieuwkomers krijgen te maken met een nieuwe samenleving met andere verwachtingen en codes dan in hun herkomstland. Daar moeten ze een antwoord op kunnen geven. Leerlingen daarbij ondersteunen is waar de ISK feitelijk al dag in dag uit mee bezig is. Als ISK-leerlingen zo veel mogelijk als gewone jongeren gezien worden, komt vanzelf in beeld waar hun ontwikkeling overeenkomt en afwijkt van kinderen die in Nederland geboren zijn.

De ontwikkeling van nieuwkomers verloopt in grote lijnen identiek aan die van andere jeugd in Nederland. Hierbij horen het zich steeds concreter voorbereiden op de volwassenheid, een grote invloed van leeftijdgenoten, seksualiteit een plaats geven, enzovoort. Wel worden al die ‘gewone’ ontwikkelingen beïnvloed door hun nieuwe situatie. Leerlingen uitnodigen om in de klas die eigen nieuwe ervaringen te delen, biedt herkenning die hen steunt bij het wennen aan het leven in een ander land. Dit hoofdstuk gaat over de invloed van migratie op de ontwikkeling van kinderen. De bedoeling is docenten inzicht te geven in de verschillende ontwikkelingstaken, zodat het vanzelfsprekender wordt om daarover in gesprek te gaan.

## Wat zijn ontwikkelingstaken?

Ontwikkelingstaken zijn psychologische opdrachten waarmee ieder mens tijdens zijn levensloop in een min of meer vaste volgorde mee te maken krijgt (Meij, 2011). Bij kinderen vraagt iedere ontwikkelingsfase adequate ‘leeftijdseigen’ pedagogische ondersteuning. In dit hoofdstuk gaat het alleen over de levensfase van de adolescentie. Het ‘afronden’ van ontwikkelingstaken biedt kinderen en jongeren kennis en vaardigheden, waarmee weer volgende stappen gezet kunnen worden. Als de ontwikkeling stagneert kan dit leiden tot psychische problemen. Een eigenschap als veerkracht bij kinderen is bijvoorbeeld voor een groot deel erfelijk bepaald, maar wordt wel vergroot als kinderen zich succesvol en gezond kunnen ontwikkelen (Rispen s e.a., 1994). Schoolgaan kan in dat opzicht heel heilend zijn voor kinderen die in stressvolle situaties geleefd hebben.

## Adolescentie: een leeftijdsfase vol veranderingen

De adolescentie is een overgangperiode tussen kindertijd en volwassenheid. Grofweg gaat het over de periode tussen tien en twintig jaar. Biologische veranderingen, waaronder de seksuele rijping, zijn de aanjager van lichamelijke, psychologische, sociale en morele veranderingen. Iedere taal kent een woord voor deze levensfase (Eldering, 2002). Hoe die fase er feitelijk uitziet, hangt sterk samen met de tijd waarin kinderen opgroeien en met de cultuur (Baan & Tuk, 2008). Maatschappelijke welvaart heeft het mogelijk gemaakt dat in veel westerse landen de adolescentie een steeds langer durende periode is geworden, waarin jongeren toegestaan wordt te experimenteren. Traditionele plattelandsculturen, bijvoorbeeld in een land als Somalië of Syrië, verwachten van kinderen en jongeren heel ander gedrag dan wat in Nederland van hen verwacht wordt. In veel landen moeten adolescenten al op jonge leeftijd werken. Soms moeten meisjes vanaf het moment dat ze geslachtsrijp zijn zo veel mogelijk binnenshuis blijven.

## Levenskeuzes

Adolescenten maken belangrijke levenskeuzes met betrekking tot opleiding, werk, vrije tijd en relaties (Baan & Tuk, 2008). Hun levensbeschouwing, politieke en religieuze opvattingen worden duidelijker en vanzelfsprekender. In de westerse cultuur wordt verwacht dat jongeren zich steeds minder laten leiden door verwachtingen van anderen en zelf richting geven aan hun leven. Bij nieuwkomers is dat minder vanzelfsprekend. Ouders en andere familie hebben soms veel invloed op de keuze die jongeren maken. Veel nieuwkomers zijn, in tegenstelling tot het grootste deel van de Nederlandse jeugd, van huis uit religieus. Godsdienst geeft een aantal van hen extra houvast. Soms moeten ze erg wennen aan een samenleving waar staat en religie gescheiden zijn en waar mensen aangeven dat ze niet godsdienstig zijn. Dat is in sommige herkomstlanden volstrekt ongewoon.

## Leeftijdgenoten hebben veel invloed

Veel meer dan in de kindertijd hebben leeftijdgenoten een grote invloed op het gedrag en de opvattingen van adolescenten. De keuze voor vriendengroepen is echter ook een persoonlijke keuze en daarmee minder passief dan vaak verondersteld (Baan & Tuk, 2008). Bij veel allochtone jongeren zijn sekserollen meer omlijnd dan bij veel autochtone jongeren. Waar allochtone jongens vooral met mannelijke leeftijdgenoten omgaan, hebben meisjes contacten met vrouwen van alle leeftijden (Pool, 2005). Voor nieuwkomers in Nederland geldt dat zij te maken hebben met meerdere culturele kaders, bijvoorbeeld van klasgenoten, huisgenoten, buurtbewoners, docenten en begeleiders die uit verschillende landen en werelddelen kunnen komen. Ze kunnen te maken krijgen met verschillende en soms tegenstrijdige normen en waarden. Hoe groter de afstand is tussen waardestelsels die leerlingen vanuit huis meekregen en die van de nieuwe samenleving, hoe

groter de inspanning die nodig is om ze te integreren. Leerlingen kunnen in Nederland ook voor het eerst te maken krijgen met vreemdelingenhaat en/of discriminatie. Dat kan leiden tot existentiële vragen die niet gemakkelijk te beantwoorden zijn. Bijvoorbeeld de vraag of ze er goed aan hebben gedaan om naar Nederland te komen. Dergelijke vragen kunnen heftige gevoelens opwekken. Door de mondialisering kan de invloed uit de herkomstlanden groot zijn. Veel van de in dit hoofdstuk genoemde taken worden beïnvloed door de komst naar Nederland. Hoeveel extra inspanning het ook kost om aan al die nieuwe ‘opdrachten’ te kunnen voldoen, een groot aantal leerlingen past zich volgens docenten in rap tempo aan en ervaart een nieuw evenwicht.

## Ontwikkelingstaken van nieuwkomers<sup>1</sup>

### *Het meer zichzelf gaan verzorgen*

Veel nieuwkomers hebben in praktische zin al eerder dan Nederlandse leeftijdgenoten geleerd op eigen benen te staan, bijvoorbeeld omdat zij thuis taken van volwassenen overnemen. Ze zijn mede daarom in staat zich snel aan te passen aan de nieuwe omgeving, maar moeten nieuw gedrag leren als het bijvoorbeeld gaat om persoonlijke verzorging. Leerlingen uit tropische streken kunnen gewend zijn om zich meerdere malen per dag te wassen. Ze moeten leren dat dit in Nederland niet nodig is en wellicht als vreemd beschouwd wordt. Ze kunnen daarentegen niet gewend zijn om deodorant te gebruiken. Soms moeten ze nieuwe toiletgebruiken aanleren. Je kleding aanpassen aan verschillende seizoenen is voor een aantal van hen nieuw. Bij gezinshereniging kan eerder verkregen zelfstandigheid plotseling weer teruggedraaid worden. Bijvoorbeeld als jongeren weer opnieuw te maken krijgen met de kledingvoorschriften van familie. Nieuwkomers kunnen op deze leeftijd echter ook, net zoals andere jongeren in Nederland, de uitersten opzoeken. Meisjes doen dit soms door zich te bloot te kleden bijvoorbeeld.

### *Het zich zelfstandiger gaan bewegen in het maatschappelijk verkeer*

Het maatschappelijk verkeer in Nederland wijkt meestal sterk af van dat in het herkomstland. De Nederlandse samenleving is complex en vraagt erg veel vaardigheden. Wonen, naar school gaan, werken, alle zaken rond de verblijfsvergunning, een uitkering ontvangen. Functioneren in de Nederlandse samenleving brengt een enorme administratieve rompslomp met zich mee. Vaak moeten jongeren ook zaken voor hun ouders regelen. Sociale verplichtingen in de persoonlijke omgang leren kennen en het aanleren van gewenst sociaal gedrag kost tijd en inspanning, ook omdat veel nieuwkomers nog weinig contact hebben met autochtone inwoners. Jongeren kunnen zich daardoor uitermate onzeker voelen en contacten met autochtone Nederlanders willen vermijden.

---

<sup>1</sup> De hier genoemde beschrijving van ontwikkelingstaken is deels gebaseerd op: ‘Gevluchte adolescenten - ontwikkeling, begeleiding en hulpverlening’ (Van der Veer, 1998).

### ***Het zelfstandiger vorm en richting geven aan het eigen leven***

Veel nieuwkomers komen uit samenlevingen waar de familie grote invloed heeft op belangrijke beslissingen, zoals de keuze voor een partner en voor een beroep. Vaak maakten zij zelf niet de keuze om te migreren en zijn ze er niet in gekend. In veel samenlevingen gaat familiebelang voor eigen belang en wordt bijvoorbeeld van gehuwde volwassenen die zelf al lang en breed een gezin gevormd hebben, verwacht dat zij hun ouders blijven gehoorzamen, ook als dat ingaat tegen eigen wensen en gevoelens. De heersende norm binnen de Nederlandse samenleving dat een individu het lot in eigen handen heeft en zelfstandig beslissingen neemt, kan daarom voor leerlingen een belastende en verwarrende opdracht zijn. In praktische zin kan de familie moeilijk te raadplegen zijn, omdat zij vele duizenden kilometers ver verwijderd of over meerdere continenten verspreid zijn.

Kortom, bij het proces van zelfstandig worden ervaren veel nieuwkomers hindernissen.

### ***Het zelfstandig aangaan van vriendschappelijke contacten met leeftijdgenoten***

Vrienden en vriendinnen zijn overal op de wereld de metgezellen op weg naar volwassenheid. Door de migratie naar Nederland hebben jongeren vrienden en vriendinnen achter moeten laten. Sommigen schrijven, e-mailen, skypen of bellen met hun verre vrienden. Nieuwe vriendschappen opbouwen in Nederland kan lastig blijken te zijn, bijvoorbeeld omdat er geen of weinig landgenoten in de buurt wonen. Vluchtelingen wonen bijvoorbeeld over het land verspreid en vluchtelingjongeren kunnen, hoe reislustig ook, niet altijd gemakkelijk bij elkaar op bezoek gaan. Vriendschappen met jongeren uit andere culturen is voor sommigen vanzelfsprekend, anderen vinden dit lastig. Ervaren en vermeende cultuurverschillen kunnen vriendschappen met anderen in de weg staan. Vriendschappen met autochtone Nederlandse jongeren aangaan is soms een vage wens, maar blijkt in de praktijk moeilijk realiseerbaar.

### ***De integratie van de toenemende seksuele impulsen***

Seksualiteit gaat in deze fase een steeds belangrijker rol spelen. Cultureel bepaalde normen en waarden, geboden en verboden begrenzen de wijze waarop seksualiteit een rol speelt. Zolang de normen en waarden in de omgeving van een leerling redelijk eenduidig en algemeen geaccepteerd zijn, zal hij of zij zich daar meestal aan conformeren. In Nederland aangekomen blijken normen en waarden op het terrein van seksualiteit in het herkomstland vaak hemelsbreed te verschillen van die in Nederland. Daardoor kunnen jongeren in verwarring raken. Jongens hebben soms moeite om zich respectvol te gedragen jegens Nederlandse meisjes. Meisjes zullen soms persoonlijke vrijheden opeisen die in hun sociale omgeving niet gewenst worden. De relatiekeuze is bij uitstek een terrein waarop de nieuwkomer kan botsen met de opvattingen van in Nederland of elders wonende familieleden.

Vluchtelingen zijn kwetsbaar voor seksueel geweld vanwege hun afhankelijkheid en hun onbekendheid met de Nederlandse samenleving. Vluchtelingjongeren kunnen in het herkomstland of onderweg nare en soms schokkende erva-

ringen met seksualiteit hebben gehad. Hulpverleners en begeleiders melden incidenteel dat jongeren aangerand of verkracht zijn. Met name alleenstaande minderjarige asielzoekers lopen onderweg risico's, zowel jongens als meisjes (Bean, 2006).

De vluchtelingenjongeren zijn daarnaast niet, zoals het allergrootste deel van de hier geboren jongeren, zelfstandig en weerbaar op dit terrein. Leerlingen die uit landen komen waar veel sociale controle was, die hen beschermden tegen seksueel geweld, ontberen deze nu. Zie ook Hoofdstuk 6 Seksuele en relationele vorming voor nieuwkomers.

### ***Het hanteren van eigen agressieve impulsen en agressie in de omgeving***

Het hanteren van agressieve impulsen is een gewone ontwikkelingstaak. Jongens en meisjes doen dat op straat, als ze uitgaan of op het sportveld. Toch biedt de Nederlandse samenleving nieuwkomers niet veel duidelijkheid als het gaat om het hanteren van agressieve impulsen. Enerzijds is het taboe op openlijke agressie groot; schelden is ordinair, een ruzie beslechten met een vuistgevecht primitief. Anderzijds is publiekelijk, op sportvelden en in de media veel agressie zichtbaar en zullen jongeren regelmatig getuige zijn van agressie op straat of in de wijk.

Maatschappelijke en politieke gebeurtenissen kunnen in de ISK klas veel impact hebben. Bijvoorbeeld terroristische aanslagen. Nieuwkomers brengen eigen ervaringen en opvattingen mee. Als jongeren het beeld hebben dat zij tot een groep behoren die maatschappelijk buitengesloten wordt kunnen zij hevig reageren. Soms komen zij uit samenlevingen waar openlijke agressie, bijvoorbeeld op straat, niet ongewoon is. Ze kunnen te maken hebben gehad met geweld door bijvoorbeeld politie, het leger en politieke tegenstanders. Vluchtelingenjongeren kunnen in het herkomstland, maar ook onderweg, met extreme vormen van agressie geconfronteerd zijn geweest. Incidenteel kunnen jongeren al ingelijfd zijn geweest bij strijdtroepen of rebellentroepen. Ze kunnen sympathie hebben voor terroristische bewegingen en zich extreem uitlaten over andere bevolkingsgroepen. In Nederland wonen nieuwkomers vaak in wijken waar relatief veel armoede en onveiligheid is. Mede daardoor krijgen zij eerder dan andere Nederlandse jeugd, zowel binnen hun gezin als daarbuiten, met geweld te maken. De hier genoemde factoren betekenen dat het belangrijk is om niet iedere ongenueanceerde en agressieve uiting uitsluitend de kop in te willen drukken. Het is zinvol om enerzijds in een individueel gesprek te onderzoeken waarom een leerling zo boos is. Tegelijkertijd zijn er spelregels op school en daarbuiten waar ook nieuwkomers zich aan moeten (gaan) houden.

### ***De relatie met de ouders of andere volwassenen opnieuw vormgeven***

Op weg naar volwassenheid verandert de verhouding met volwassenen. In de westerse samenleving wordt gesproken over generatieconflicten. Nieuwkomers komen vaak uit culturen waar dergelijke openlijke conflicten ongebruikelijk zijn. Respect voor ouders en ouderen is meestal vanzelfsprekend, ook tijdens de puberteit. Nieuwkomers zullen op een andere manier de veranderende verhouding

met hun ouders en andere volwassenen vormgeven. In culturen waar mannen en vrouwen veel gescheiden activiteiten hebben, is het moment waarop een jongen mee mag doen met mannenactiviteiten zo'n overgang. Veel culturen kennen rituelen waarbij de jongere deel uit gaat maken van de wereld van de volwassenen, bijvoorbeeld op het moment dat een meisje ongesteld wordt. Soms hebben die rituelen een religieuze vorm, zoals communie, geloofsbelijdenis of Bar Mitzvah bij de joden. In sommige Afrikaanse culturen moeten jongeren voor hun huwelijk in vrouwen- of mannengroepen een periode van afzondering doormaken. In landen waar jongeren vroeg trouwen duurt de adolescentie kort.

Ouders van nieuwkomers houden soms sterk of zelfs krampachtig vast aan traditionele opvattingen. Dat kan tot hevige botsingen thuis leiden. Door gezinshereniging moeten jongeren en ouders soms na lange tijd weer samenleven. Ook wonen jongeren niet altijd met eigen ouders samen, maar met andere familieleden. Dat kan relaties onder druk zetten. Vluchtelingenjongeren zonder ouders voelen zich nog weleens belast door de opdrachten die zij van huis uit meekregen. Dat kunnen eigen ideeën zijn van wat jongeren denken dat hun ouders verwachten, maar het kunnen ook feitelijke opdrachten zijn. Jongeren moeten soms geld sturen of gezinshereniging in gang zetten. Hun zorgen over het welzijn van ouders en familie kunnen hen zeer belasten. Jongeren zijn vaak op zoek naar identificatiepersonen. Als zij weinig 'maatschappelijk geslaagde' volwassenen kennen, is dat moeilijk. Jongens uit oorlogsgebieden kunnen moeite hebben om hun rol als man te vinden. Zij kennen alleen daders en slachtoffers.

### *Het vormen van een toekomstperspectief*

Jongeren hebben bij aankomst in Nederland meestal hoge verwachtingen van de toekomst. Vaak zijn die verwachtingen niet zo concreet maar wel heel optimistisch. Nieuwkomers hadden reden om hun land te verlaten. Soms komen nieuwkomers uit landen die al langere tijd een neergaande economische ontwikkeling kennen. Politiek en oorlogsgeweld kunnen een streep gehaald hebben door een stabiel bestaan. De migratie is zeer bepalend voor de toekomstverwachtingen. Onuitgesproken vanzelfsprekendheden zijn onderuitgehaald. Jongeren moeten voor wat betreft de taal en kennis van de samenleving opnieuw beginnen. Qua ontwikkeling voelt dat alsof ze een aantal stappen terug doen. De toekomst lijkt verder weg en diffuus. Hoogopgeleide jongeren verliezen jaren en raken daardoor soms gedemotiveerd. Nieuwkomers hebben nog wel eens irreële verwachtingen. Ondanks een lage vooropleiding verwachten zij bijvoorbeeld arts of piloot te kunnen worden. Ervaringen met discriminatie kunnen nieuwkomers angstig maken voor de toekomst. Jongeren vrezen soms dat zij op langere termijn weer teruggestuurd kunnen worden. Daardoor hebben zij het gevoel hun toekomst niet in eigen hand te hebben. Jongeren die ervaringen hadden met extreem geweld kunnen juist daardoor een zeer somber toekomstperspectief hebben. Vaak, als het gewone leven weer doorgaat, blijkt dat tijdelijk (Hjern & Jeppssen, 2005). Als nieuwkomers, zoals bij vluchtelingen vaak het geval is, jaren moeten wachten op een definitieve verblijfsvergunning, verdwijnt hun veerkracht en durven zij niet

langer positief naar de toekomst te kijken. Opvallend is overigens dat over het algemeen, verborgen achter sombere en angstige toekomstverwachtingen, nieuwkomers vaak tegelijkertijd concrete beelden hebben van hun dromen en idealen. Het oproepen van die beelden motiveert en geeft energie.

## Enkele extra ontwikkelingstaken voor nieuwkomers

### *Doorbreken van sociaal isolement*

Van veel vluchtelingen is bekend dat zij nog een beperkt sociaal netwerk hebben. Met name het ontbreken van familieleden is voor veel jongeren een groot gemis. Voor alle nieuwkomers geldt dat zij nieuwe sociale netwerken moeten opbouwen. Jongeren kunnen geïsoleerd raken als zij weinig landgenoten kennen en contacten met jongeren van andere nationaliteiten niet van de grond komen. Migrantenjongeren sporten vaak weinig in verenigingsverband en zijn lang niet altijd bekend met alle vrijetijds mogelijkheden. Vaak spelen financiële motieven een rol. Taal- en cultuurproblemen, angst voor het onbekende en ervaringen met discriminatie belemmeren hen vaak om intensiever het contact met de Nederlandse samenleving op te zoeken.

### *Omgaan met zichzelf*

Met deze ontwikkelingstaak wordt bedoeld het omgaan met en onder controle krijgen van posttraumatische klachten (Van der Veer, 1998). Dat zijn zowel lichamelijke als psychische klachten. Met name jongeren uit oorlogssituaties hebben vaker te maken met klachten als vermoeidheid, hoofd- en buikpijn, slaapproblemen en zwaarmoedigheid. Dergelijke klachten belasten de jongere en verzwaren het bestaan.

Of kinderen en jongeren een ontwikkelingsfase goed doorlopen, hangt van een reeks factoren af. Dat migratie het psychologische proces verzwakt, is een gegeven. De isk kan het verleden van de leerling en de maatschappelijke omstandigheden niet beïnvloeden. Soms kan vanuit de zorgtaken iets aan persoonlijke omstandigheden verbeterd worden, maar ook dat is beperkt. Wel kan de school de individuele draagkracht van de nieuwkomer vergroten door, uitgaande van de hier genoemde verschillende ontwikkelingstaken, na te gaan hoe het leerlingen vergaat en leerlingen stimuleren elkaar te ondersteunen. Deels doen docenten en leerlingen op de isk dat al vanuit zichzelf. Enerzijds omdat het intensief aanleren van de nieuwe taal alleen kan als docenten leerlingen aanmoedigen en persoonlijk geïnteresseerd zijn in wat de leerlingen vertellen. Anderzijds omdat juist op de isk leerlingen elkaar al vanzelfsprekend prosociaal benaderen (Pourfakhrian, 2009). De onderwerpen in de lessen van Welkom op School zijn bedoeld om dat natuurlijke proces binnen de school nog meer versterken.

# | 4 | Vluchtelingenjongeren en hun achtergrond

---

'De leraar moet veel praten over de mooie dingen in het land van de vluchteling. Als de vluchteling vertelt zijn leraar over zijn land, de leraar moet naar hem luisteren'. (Tijdschrift Voor Leerlingbegeleiding, 1999)

---

Leerlingen in een ISK-klas hebben hun recente komst naar Nederland gemeen, maar de reden van hun 'reis', hoe daartoe besloten werd en hoe de 'reis' verliep is per leerling zeer verschillend. Vergeleken met andere nieuwkomers blijken kinderen met een vluchtelingenachtergrond het meest kwetsbaar te zijn (Fazel e.a., 2011, Pourfakhrian, 2009). Ook ISK-docenten benadrukken dat deze leerlingen meer dan hun klasgenoten psychosociale problemen hebben (Slotman e.a., 2014). Dat heeft vooral te maken met de specifieke stressfactoren van hun migratie en het deels ontbreken van beschermende factoren. Schoolgaan vergroot de draagkracht van kinderen. Als leerlingen zich thuis voelen op school, hebben zij bijvoorbeeld een lagere kans op posttraumatische stress, depressie en angsten (Fazel e.a., 2011). Zich thuis voelen op school wordt versterkt door docenten die geïnteresseerd zijn in de achtergronden van hun leerlingen. Hieronder volgt een aantal kenmerken van deze groep leerlingen.

## Vluchtelingenstress

In onderzoeksliteratuur over migratiemotieven wordt vaak gesproken over de combinatie van push- en pullfactoren. Pushfactoren zijn de redenen om ergens vandaan te gaan. Pullfactoren zijn de redenen om ergens heen te gaan. Leerlingen met een vluchtelingenachtergrond reisden vooral ergens vandaan. Bij vluchtelingen wordt daarom vaak gesproken over gedwongen migratie. Arbeidsmigranten kunnen zich door economische omstandigheden gedwongen hebben gevoeld om te migreren en bij vluchtelingen kunnen ook economische motieven een rol spelen. Dus het onderscheid is niet helemaal zwart-wit. Maar vluchtelingen kunnen wel met een reeks van ingrijpende gebeurtenissen te maken hebben gehad en natuurlijke steunbronnen ontbreken vaak. Daarvoor wordt de term vluchtelingenstress gebruikt.



## Toevallig Nederland

Niet kinderen, maar hun ouders kiezen meestal een land om naar te migreren. Dat geldt hoogstwaarschijnlijk voor alle ISK-leerlingen, op een enkele leerling na die hier wel zelf invloed op had. Bijvoorbeeld alleenstaande minderjarige vluchtelingen die soms onderweg keuzes hebben moeten maken. De ouders van kinderen die vluchten, hebben wel een bestemming op het oog, maar die is meestal minder concreet dan die van kinderen van bijvoorbeeld arbeids- en huwelijksmigranten. Maar ook al hebben vluchtelingen, vaak beïnvloed door mensensmokkelaars, een keuze kunnen maken, zij bereiken hun gekozen bestemming niet altijd. Reisagenten kiezen landen waar de kans op toelating het grootst lijkt, maar immigratiediensten en douaniers houden mensen soms tegen bij grenzen en op luchthavens. Daardoor vragen ze uiteindelijk elders dan gepland asiel aan. Kinderen van uitgenodigde vluchtelingen en hun ouders komen vaak terecht in het donorland dat zich beschikbaar stelde om hen op te nemen. Dat kan een geheel ander land zijn als waar zij op hoopten. Door het gedwongen karakter en door de toevalligheid van de plaats waar zij neerstreken, is de vraag ‘wil ik in dit nieuwe land mijn toekomst opbouwen’ voor vluchtelingen complexer te beantwoorden dan voor andere migranten. School kan een rol spelen om die existentiële vraag explicieter te maken en voorlopig te beantwoorden.

## Specifieke bedreigende factoren

- Het aantal keren dat kinderen en gezinnen ‘verhuizen’ naar verschillende opvangcentra, de duur van het wonen in die centra en de angst te worden teruggestuurd naar het land van herkomst zijn bepalend voor het welzijn (Wiegersma e.a., 2011). Kinderen raken door verhuizingen hun sociale relaties kwijt. Ze maken zich ook zorgen over stress van andere familieleden. Als reactie zijn kinderen soms terughoudend in het opnieuw aangaan van vriendschappen (Goosen e.a., 2013). Vluchtelingenkinderen die meer dan één keer in een jaar verhuizen hebben vaker psychische problemen dan andere vluchtelingenkinderen (Zwi & Mares, 2014).
- Verblijf in een detentiecentrum, waar (afgewezen) asielzoekers mee te maken kunnen krijgen, leidt bij kinderen tot heel veel stress (Nielsen e.a., 2009).
- Ook al hebben ouders en kinderen een verblijfsvergunning, moeilijkheden zoals discriminatie, werkloosheid en een beperkte beheersing van het Nederlands beïnvloeden de gezondheid van vluchtelingen negatief (Goosen, 2014). Dat leidt ook bij de kinderen tot stress.
- Psychische problemen van ouders (vooral de moeder) vergroten het risico op kindermishandeling, vooral bij alleenstaande moeders (Goosen, 2014).

## Geweld in het herkomstland en onderweg

De stress van de gedwongen migratie en bijvoorbeeld het verblijf in asielzoekerscentra moet niet vanzelfsprekend op één lijn gesteld worden met zeer extreme ervaringen van bijvoorbeeld vluchtelingen die uit een directe oorlogssituatie komen. Oorlogshandelingen als beschietingen, bombardementen, het vernietigen van het eigen huis, verkrachtingen of een gewelddadige dood van familieleden zijn ingrijpend. Ook tijdens hun vlucht of in een doorgangskamp kunnen kinderen te maken hebben gehad met extreme gebeurtenissen zoals verdrinking of seksueel geweld.

## De verwerking van schokkende ervaringen

Schokkende ervaringen worden pas traumatisch genoemd als er ernstige psychische en/of lichamelijke klachten zijn, die in een bepaald patroon lang voortduren. Dit wordt een posttraumatische stressstoornis (PTSS) genoemd, die vaak samen gaat met depressieve klachten, slaapproblemen en angst. Er zijn grote verschillen in de individuele verwerking van traumatische gebeurtenissen. De basisveronderstellingen over zichzelf, anderen en de voorspelbaarheid van het leven worden door elkaar geschud. Slachtoffers worstelen met vragen als: hoe kon dit gebeuren en waarom moest dit juist mij overkomen? Het zelfbeeld kan veranderen door bijvoorbeeld een gevoel van 'overlevingsschuld' en verhoogde kwetsbaarheid. Soms hebben kinderen noodgedwongen voortijdig een volwassen rol moeten aannemen. Het beeld van 'volwassenen' wijzigt omdat het vertrouwen in hen aangetast of verdwenen kan zijn. Door gevoelens van onveiligheid en onzekerheid zien kinderen de toekomst soms somber in. Toch herstelt het allergrootste deel van de kinderen op langere termijn zonder professionele hulp. Ook oudere studies naar kindslachtoffers van de nazivervolging en naar oorlogsslachtoffers uit Chili en Cambodja tonen aan dat kinderen herstellen van of ten minste leven met symptomen van traumatische stress (Hjern & Jeppsson, 2005).

## Gewone klachten vanwege bijzondere situatie

Hoe ingrijpend ook, bovengenoemde klachten zijn vaak tijdelijk en horen bij een normaal proces van verwerking, mits deze klachten het dagelijks functioneren niet ernstig belemmeren en niet langer dan enkele maanden duren. Extreme gebeurtenissen als oorlogsgeweld, marteling, moord en verkrachting laten meestal blijvende sporen achter en hebben soms invloed op de verdere levensloop. Die invloed hoeft overigens niet alleen negatief te zijn. Slachtoffers geven ook aan dat zij bewustere keuzes zijn gaan maken in hun bestaan. Bekend is bijvoorbeeld dat vluchtelingenjongeren vaak voorkeur hebben voor een beroep waarbij zij anderen kunnen helpen.

## Hoe verwerken kinderen?

Individuele eigenschappen als psychische gezondheid, veerkracht, humor, intelligentie en probleemoplossend vermogen helpen om schokkende gebeurtenissen te kunnen verwerken.

Deze draagkracht wordt groter als de nieuwkomer steun ervaart in de omgeving. Het steunt jongeren bijvoorbeeld als zij regelmatig hun eigen taal kunnen spreken, zonder al te grote hindernissen hun godsdienst kunnen beleven en 'vertrouwd' voedsel kunnen kopen en klaarmaken. Dergelijke zaken verzachten het heimwee. De belangrijkste steun krijgen kinderen van ouders. Als kinderen binnen het gezin adequate verzorging krijgen en er een ondersteunende en flexibele structuur is, loopt een kind minder risico's getraumatiseerd te raken. Naar school gaan heeft een beschermende invloed, mits leerlingen zich er veilig voelen (Fazel e.a., 2011).

## Steun van familie, vrienden, lot- en landgenoten

Vrienden en familie, maar ook landgenoten, de school, kerk of moskee en Nederlandse 'omstanders' kunnen een beschermend netwerk vormen. Deel uitmaken van een 'eigen' gemeenschap is een bepalende factor om extreme gebeurtenissen, zoals concentratiekampervaringen, te kunnen verwerken. In Amerika wonende slachtoffers van de holocaust bleken zich tegen alle verwachtingen in te kunnen ontwikkelen tot geestelijk gezonde mensen. Hun ernstige traumatische ervaringen waren zij niet vergeten, maar steun van Joodse netwerken en deel uitmaken van de Joodse gemeenschap hielp hen te overleven zonder grote problemen (Helmreich, 1992). Om als nieuwkomer een bestaan op te bouwen kan de aanwezigheid van (grote) groepen landgenoten een bron van steun zijn en bescherming bieden tegen psychische ziektes (Fazel e.a., 2011).

## Voorzieningen voor AMV's

Voor vluchtelingenjongeren die zonder ouders naar Nederland komen, de AMV's (Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen), bestaan in Nederland specifieke opvang- en begeleidingsinstanties zoals Nidos. Die spelen een belangrijke ondersteunende rol omdat ze jongeren behulpzaam zijn met praktische zaken als een tijdelijke verblijfsvergunning en het vinden van onderdak en een school. Dit steunende netwerk neemt af op het moment dat deze organisaties vanwege de meerderjarigheid van de AMV zich terugtrekken. Net achttien geworden blijken AMV's in vergelijking met (thuisloze) Nederlandse jongeren over minder steun te beschikken (Thomeer-Bouwens, 1998). Het in Nederland ontbreken van een toekomstperspectief levert deze jongeren veel stress op. Daardoor kunnen ernstige psychische klachten, die verdwenen leken, alsnog terugkomen.

## Sociale steun van landgenoten belangrijk maar nog niet vanzelfsprekend

Vluchtelingengroepen verblijven nog relatief kort in de Nederlandse samenleving en spelen in vergelijking met andere migrantenorganisaties in Nederland nog een beperkte rol, al wordt die wel steeds groter. Jongeren staan soms ambivalent tegenover de door volwassenen geleide organisaties. Omdat ze relatief snel op eigen benen willen en ook moeten staan, worden ze snel zelfstandig. Ze vrezen soms de traditionele hiërarchische verhoudingen in eigen organisaties. Maatjesprojecten en mentorprojecten, waarbij hoger opgeleide in Nederland geboren jongeren praktische en sociale steun bieden, kunnen een goed alternatief vormen.

## De oorlog uit het kind halen

De Nederlandse organisatie War Child heeft als missie om 'de oorlog uit het kind te halen'. Dat doen zij onder andere door de psychologische en sociale ontwikkeling van oorlogskinderen te stimuleren. ISK's en andere scholen spelen in Nederland een vergelijkbare rol. Zij zijn in staat om het tegenwicht te bieden voor de verstoorde balans waar veel vluchtelingenkinderen mee te maken hebben. Door gewoon onderwijs te geven, maar ook door op school sensitief te reageren op de ervaringen die deze leerlingen willen delen, verdwijnen oorlogservaringen van kinderen naar de achtergrond.

# | 5 | Kinderen van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa<sup>2</sup>

---

‘Wat bij ons echt naar voren komt is dat Poolse kinderen niet graag in Nederland zijn. Ouders hebben ze gewoon meegenomen en de kinderen zijn het er vaak niet mee eens.’ (Citaat coördinator ISK in Slotman, 2014)

---

Hoeveel veerkracht nieuwkomers ook hebben, iedere groep leerlingen heeft zijn kwetsbaarheden. Dat geldt ook voor de nieuwkomers uit Midden- en Oost-Europa. Ze hebben net zoals andere klasgenoten in de ISK op deze leeftijd veel moeite om de Nederlandse taal onder de knie te krijgen. Met name de wat hoger opgeleide leerlingen raken gefrustreerd, omdat ze hun ambities niet waar dreigen te kunnen maken. Dat kan soms leiden tot spijbelen en voortijdig schoolverlaten (Vogels & Den Draak, 2014). Ouders maken zich zorgen. ‘Poolse kinderen in de puberleeftijd die in Nederland komen, hebben het idee dat alles mag. Er is hier veel vrijheid, veel invloed van drugs en alcohol. De eerste jaren heb ik de hele dag in de tuinbouw gewerkt, waardoor ik weinig controle had over mijn kinderen.’ Scholen beamen dat Poolse leerlingen thuis niet altijd voldoende ondersteuning krijgen en het moeilijk vinden om hier hun weg te vinden. Meerdere ISK-coördinatoren gaven aan dat Poolse meisjes in de problemen komen, doordat zij niet seksueel voorgelicht zijn. Deskundigen hebben het over ‘sleutelkinderen’ (Offergelt, 2014). Maar zowel scholen als onderzoekers benadrukken dat het aantal Poolse kinderen dat daadwerkelijk ontspoot, klein is (Vogels & Den Draak, 2014; Slotman, 2014).

## Nieuwe EU-landen

Europeanen zijn vrij om zich in een ander land te vestigen. Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, Slovenië, Estland, Letland, Litouwen, Roemenië en Bulgarije zijn

---

<sup>2</sup> Voor dit hoofdstuk zijn veel gegevens gebruikt van twee onderzoeksrapporten van Forum (Bellaart e.a., 2014; Hermans, 2014). Voor de leesbaarheid is niet steeds opnieuw een literatuurverwijzing gemaakt. Ook de citaten in dit hoofdstuk komen uit deze rapporten, tenzij anders aangegeven.

landen die recentelijk zijn toegelaten tot de Europese Unie. Twee derde van de Midden- en Oost-Europeanen in Nederland is Pools. Dit hoofdstuk gaat daarom voornamelijk over Poolse leerlingen. Naar verhouding trekt Nederland meer laag- dan hoogopgeleide migranten aan. Velen vestigen zich in de grote steden, maar ook in land- en tuinbouwgebieden. Een aantal is niet ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Arbeidsmigranten uit deze regio hebben vaak (in het begin) een lagere sociaal-economische status, wonen in slechte omstandigheden en participeren beperkt in de samenleving. Een deel van hen heeft het gevoel als tweederangsburger behandeld te worden. Poolse migranten zijn vaak ontevreden over hun woon- en werksituatie. Zo hebben ze vaak tijdelijke arbeidscontracten die ieder moment opgeheven kunnen worden. Gezinnen wonen soms samen in één kamer of in slechte huurwoningen in achterstandswijken. In Noord-Limburg en op de Veluwe wonen Poolse gezinnen soms nog in stacaravans en vakantie-huisjes. Voor de kinderen is die kleine woonruimte vervelend en soms ook ongezond, bijvoorbeeld door gebrekkige ventilatie.

### Gefaseerde migratie en herhalend verdriet

Een deel van leerlingen uit deze landen reisde hun ouders na. Door slechte economische omstandigheden gedwongen, kwamen die vaak al eerder dan hun kinderen naar Nederland. Bij veel gezinnen van arbeidsmigranten verloopt de migratie gefaseerd. Eerst een van de ouders, dan de partner en dan de kinderen. Soms blijven oudere broers en zussen achter. Er wordt in onderzoeksrapporten gesproken over 'euro-wezen' (Vogels & Den Draak, 2014). Die fasering betekent voor veel leerlingen ook herhalend verdriet. Gescheiden worden van vader, van beide ouders en dan afscheid nemen van grootouders, waar kinderen, als intermezzo, enkele jaren werden opgevangen. 'Kinderen die op middelbare schoolleeftijd vanuit Bulgarije naar Nederland komen, zijn hier nogal eens tegen hun zin. Ze willen helemaal niet naar school en zijn zeer ongemotiveerd' (citaat docent). Dat een deel van het gezin niet in Nederland is kan veel invloed hebben: 'Mijn zoon mist zijn oudste broer in Polen heel erg. Ik voel me schuldig. Het gaat ook niet goed met mijn zoon in Polen; ik had hem beter niet bij zijn oma kunnen laten. Ik heb er verdriet van dat ik niet voor hem zorg. En ik weet niet hoe het nu verder moet' (citaat Poolse moeder).

### Kiezen voor Nederland of pendelen

Door onzekere economische vooruitzichten is het voor veel arbeidsmigranten maar de vraag of zij definitief in Nederland zullen kunnen blijven. Er valt voor velen niet zo veel te kiezen. Ze gaan daarheen waar werk voor hen is. Ook als het onder hun niveau is. Sommigen houden rekening met terugkeer of doormigratie naar een ander land. Omdat het herkomstland relatief dichtbij is, staan gezinnen soms met een been in het herkomstland en met een ander been in Nederland. Ge-

zinnen reizen regelmatig op en neer, bijvoorbeeld voor medische hulp. Moeders willen bijvoorbeeld soms liever in Polen bevallen. Niet alle migranten zijn hier verzekerd tegen ziektekosten, wat een reden kan zijn voor het raadplegen van zorgverleners in het herkomstland. Maar feitelijk is de zorg in het eigen land soms ook veel toegankelijker (Dauphin & Van Wieringen, 2014).

## Onzekerheid over toekomst negatief voor de kinderen

Voor veel kinderen en zeker voor de adolescenten is de onzekerheid over al of niet blijven een vervelende situatie. Pubers zoeken houvast. Als ouders begrijpelijkerwijs door de onduidelijke economische situatie niet gemotiveerd zijn om Nederlands te leren, kunnen zij hun kinderen minder goed ondersteunen. Contacten met de school worden dan lastiger. Het kost kinderen, zeker als zij op oudere leeftijd naar Nederland komen, veel moeite om Nederlands te leren en een nieuw sociaal netwerk op te bouwen. Als terugkeer of doormigratie bij ouders in de lucht blijft hangen, heeft dat ook zijn weerslag op de kinderen, waardoor hun motivatie op school onder druk kan komen te staan.

## Sociaal economische positie ouders erg bepalend

Als ouders het vooruitzicht hebben op blijvende vestiging in Nederland en een goede opleiding hebben, gaat het met de kinderen bijna altijd goed. Veel Poolse kinderen hebben al een goede onderwijsbasis en hun ouders stimuleren hun kinderen op een positieve manier. Bij laagopgeleide ouders die lange dagen zwaar werk verrichten, komen de belangen van de kinderen in het geding. Maar ook gebrek aan werk kan de opvoeding negatief beïnvloeden: door armoede kan men dan bijvoorbeeld geen gebruik maken van kinderopvang, huiswerkbegeleiding of hulpvormen waarvoor een eigen bijdrage wordt gevraagd.

## Opvoeding onder druk

Poolse, Roemeense en Bulgaarse ouders zullen, als het thuis niet goed gaat, niet snel uit zichzelf ondersteuning bij de opvoeding zoeken. De belangrijkste redenen: onbekendheid met de mogelijkheden, onzekerheid doordat ze het Nederlands niet (goed) beheersen, angst voor de jeugdbescherming, schaamte over vermeend falen en twijfels of de hulp wel aansluit bij hun achtergrond. Dergelijke gezinnen, waar het niet goed gaat, blijven vaak lang buiten beeld van instanties. Soms worden deze kinderen en hun ouders niet geholpen, omdat men – ten onrechte – denkt dat mensen zonder verblijfstitel geen recht hebben op zorg.

## Bulgaarse leerlingen met een Roma-achtergrond meest kwetsbaar

Na de Polen vormen in Nederland de Bulgaren qua omvang de tweede groep. Daar zijn relatief veel Bulgaren bij die een Turkse achtergrond hebben en ook Turks spreken. Naast de groep etnische Bulgaren is er een nog kleinere groep Bulgaren met een Roma-achtergrond. Omdat Roma een eeuwenlange geschiedenis hebben van achterstand en discriminatie, lopen zij niet te koop met hun Roma-achtergrond (Factsheet: Roma opvoeden en opgroeien, Pharos). Toch is het voor scholen belangrijk om te weten of leerlingen Roma zijn. Waar de Turkse Bulgaren in Nederland iets gemakkelijker aan werk komen, omdat zij via Turkse zetbazen ingezet worden, vinden de Roma-Bulgaren maar moeilijk werk. Ouders zijn zelf vaak erg laag opgeleid en veel moeders zijn analfabeet of laaggeletterd. Er komen bij Bulgaren in Nederland veel problematische thuissituaties voor en dat werkt door in de klas. Er is sprake van slechte huisvesting, veel gezinnen hebben tijdelijke onderkomens en er zijn betalingsachterstanden voor de huur en energie. Soms spelen er ook problemen met justitie en over het algemeen zijn deze ouders zorgmijders. Door de lage en onregelmatige inkomsten is er veel armoede in deze gezinnen.

## Roma hebben slechte ervaringen met onderwijs in Bulgarije

Door structurele armoede, het thuis spreken van hun eigen taal, discriminatie en racisme in Bulgarije hebben de Roma-Bulgaren slechte ervaringen met het onderwijs. Veel kinderen van Bulgaarse Romagezinnen gingen in Bulgarije vanwege discriminatie weinig of niet naar school of ze verlieten het onderwijs vroegtijdig. Ook in Nederland komt schoolverzuim bij Bulgaarse jongeren veel voor (Vogels & Den Draak, 2014). De onderwijsachterstand is bij Bulgaarse kinderen in Nederland veel groter dan bij Poolse kinderen. Vaak is die achterstand ook moeilijk in te halen. Veel leerlingen stromen door naar het praktijkonderwijs. Dat is niet anders dan kinderen van Roma die al veel langer in Nederland wonen (Factsheet: Roma opvoeden en opgroeien, Pharos). Structureel spijbelen komt ook veel voor bij Bulgaarse Romameisjes. Op zeer jonge leeftijd trouwen is binnen de Romacultuur gewoon. Soms worden meisjes uitgehuwelijkt.

## Perspectieven

ISK-leerlingen vormen een enorm gedifferentieerde groep. Leerlingen uit Midden- en Oost-Europa hebben als overeenkomst dat ze uit landen komen die relatief dichtbij liggen en dat hun ouders hier naartoe komen om te werken. Hoe slecht de arbeidsomstandigheden ook zijn, hun perspectieven lijken beter dan in de herkomstlanden. Maar die migratie trekt een grote wissel op de kinderen van deze ouders en dat merken de docenten ook in de klas. Adequate sociaal-emotionele begeleiding van deze leerlingen is daarom net zo belangrijk als voor hun klasgenoten.



# | 6 | Seksuele en relationele vorming voor nieuwkomers<sup>3</sup>

Het onderwijs speelt bij de seksuele ontwikkeling een grotere rol dan docenten zelf vaak in de gaten hebben. Niet alleen bij kinderen die nieuw in Nederland zijn. Omdat kinderen en jongeren dag in dag uit op school zitten, leren ze op school hoe om te gaan met lichamelijkeheid en intimiteit (Cense & Tuk 2012). Ze leren hoe meisjes en jongens zich gedragen en ontwikkelen zelfvertrouwen. Dit zijn ontwikkelingsstaken die belangrijk zijn voor de seksuele ontwikkeling van kinderen. Leerkrachten en docenten zijn rolmodellen voor leerlingen. Hoe hij of zij omgaat met sociale verhoudingen tussen jongens en meisjes en bijvoorbeeld met homoseksualiteit, is een spiegel voor de jongeren. Op scholen met (alleen) nieuwkomers is dit niet anders. Wel is heel anders dat deze leerlingen bijna nooit, zoals het grootste deel van de in Nederland geboren jeugd, van jongs af aan en stap voor stap voorbereid zijn op zelfstandigheid en weerbaarheid op dit terrein. ISK-leerlingen zijn gezien hun emotionele en lichamelijke ontwikkeling op een leeftijd dat experimenteren met relaties en seksualiteit aanlokkelijk is. Ook de op dit terrein liberale Nederlandse samenleving nodigt hen daartoe uit. Maar deze leerlingen zijn hier nog onvoldoende op voorbereid (Lenaerts & Joos, 2012; Tuk, 2004).

## Jongeren willen seksueel voorgelicht worden en hebben er recht op

Scholen zijn bij wet verplicht om aandacht te schenken aan seksualiteit en diversiteit. Ook in het kader van mensen- en kinderrechten, die in Welkom op School aan bod komen, hebben kinderen en jongeren recht op goede seksuele vorming en voorlichting, opdat zij positieve, veilige, respectvolle en gewenste seksuele contacten en relaties kunnen aangaan. Gezien de leeftijd van de gemiddelde ISK-leerling is de ISK hoogstwaarschijnlijk voor een aantal van hen de enige plaats waar zij seksueel voorgelicht worden. Nieuwkomers hebben veel vragen en onzekerheden wat betreft seksualiteit. Ook heersen er bij hen veel misvattingen. Bijvoorbeeld het idee dat soa's en homoseksualiteit westerse problemen zijn die in de herkomstcultuur van de jongeren niet voorkomen (Engelhard, 2007). Als de

---

<sup>3</sup> Bij de lessen relaties en seksualiteit staat veel meer achtergrondinformatie. Daar staan ook bijlagen met algemene maar ook heel praktische informatie. Zowel voor docenten als voor de leerlingen.

wet het vereist, nieuwkomers veel vragen hebben en er bij hen veel misvattingen leven, lijkt er weinig beletsel om aan de slag te gaan. Toch blijkt dat vaak niet zo te zijn.

## Uitdagingen, tips en tricks

Er zijn drempels en uitdagingen, maar ook kansen.

*Taal.* Om kennis over te dragen, maar vooral om met elkaar in gesprek te gaan, is een gemeenschappelijke taal nodig. Het duurt ongeveer een jaar voordat de meeste isk-leerlingen zich voor wat betreft dit onderwerp voldoende in het Nederlands kunnen uitdrukken. Soms gaat het wat sneller.

- Docenten en het zorgteam kunnen al wel voorbereid zijn op vragen die leerlingen stellen, voordat de lessen over relaties en seksualiteit definitief aan bod komen. Als lessen over relaties en seksualiteit op een isk een vanzelfsprekend onderdeel zijn, ligt er feitelijk al voorlichtingsmateriaal klaar. Dan is 'eerste hulp' mogelijk voor leerlingen, die kort in Nederland zijn en toch al vragen hebben.

*Basiskennis.* Nederland heeft, doordat kinderen en jongeren goed voorbereid worden, in vergelijking met andere landen weinig tienerzwangerschappen. Ook abortussen komen minder voor. Maar veel isk-leerlingen missen de meest elementaire basiskennis. Waar de Nederlandse jeugd er vanaf de kleutertijd tot in de puberteit over doet om goed toegerust te worden, kan van een isk niet verwacht worden dat ze hun leerlingen in zes lessen bijspijkeren.

- Stel jezelf geen al te hoge doelen. Het gaat bij deze leerlingen om het aanbieden van basiskennis en de mogelijkheid om vroegtijdig hulp te vragen. Gebruik deels informatie van de basisschool om een begin te maken.
- Leer ze vooral op een respectvolle manier te praten en vragen te stellen over seksualiteit. Oefen hiermee en laat ze ervaren dat het minder eng is dan het lijkt. Maak duidelijk dat, ook als er sprake is van godsdienstige en culturele taboes, het volstrekt geen kwaad kan om seksueel voorgelicht te zijn. Al is het alleen maar om je te beschermen tegen 'de kwaadwillende ander'.
- Onderzoek samen met de leerlingen waar zij (digitaal) nog meer informatie kunnen vinden. Dan kunnen ze soms ook gemakkelijker vragen stellen.
- Grijp natuurlijke momenten aan. Bijvoorbeeld de zwangerschap van een collega, de omgang van jongens en meisjes of bijvoorbeeld mediaberichten over homohuwelijken.

## Grote diversiteit in de klas

Op kleinere scholen kan de diversiteit van de leerlingen in een klas enorm zijn wat betreft leeftijd, voorkennis, persoonlijke ontwikkeling, cultuur, religie, reden van migratie, verblijfsvergunning enzovoort. Dat kan het lesgeven soms lastiger ma-

ken. Maar in de praktijk blijken docenten die verschillen tussen leerlingen goed te kunnen hanteren.

- Benadruk dat sommige leerlingen ‘nog niet zo ver zijn’, maar wellicht de informatie later wel kunnen gebruiken. Benadruk eventueel dat de Nederlandse samenleving hier tientallen jaren over heeft gedaan.
- Benadruk dat de open Nederlandse samenleving bijna vereist dat kinderen en jongeren voorbereid zijn en dat de overheid van scholen eist dat ze aandacht aan seksualiteit geven.
- Geef aan dat seksualiteit een universeel onderwerp is. Jongeren vinden het meestal leuk om ook vanuit dit kader over culturele verschillen en overeenkomsten in gesprek te gaan.
- Doe alles om veiligheid in de klas en op school te garanderen. Benadruk dat dat in ieders belang is.
- Let ook op non-verbale signalen.
- Toets keer op keer wat de leerlingen vinden van de lessen en hoe zij omgaan met de spanning tussen taboe, de ‘Hollandse’ werkelijkheid en de beleving op school.
- Vraag ook naar de rol van de ouders en hoe de leerlingen hiermee omgaan.
- Benadruk dat de openheid hierover in Nederland bij eerdere generaties niet bestond.

## Docenten zijn hier vaak niet voor opgeleid

Met leerlingen in gesprek gaan over seksualiteit is lastig als je er geen of weinig vakkennis over hebt. Hoe open de Nederlandse samenleving ook is, seksualiteit is een intiem onderwerp, waar niet iedere docent vanzelfsprekend gemakkelijk over spreekt. Omdat het niet alleen over kennis gaat, maar ook over de attitude en vaardigheden, is het een onderwerp dat dicht op de huid komt. Dat wil niet zeggen dat het overgeslagen moet worden.

- Op een ISK werken betekent dat docenten, net zoals in andere onderwijstypes, een pedagogische taak hebben. Zij scheppen voorwaarden waardoor kinderen zich kunnen ontwikkelen. Als kinderen specifieke kennisachterstanden hebben, bijvoorbeeld op het terrein van seksualiteit, dan vraagt dat een extra inspanning van het team.
- Formuleer een gezamenlijke visie op het terrein van seksualiteit, diversiteit en het voorkomen van seksueel overschrijden van grenzen.
- Oefening baart kunst. In de praktijk valt het veel ISK-docenten mee om met hun leerlingen over seksualiteit in gesprek te gaan. Maar het kan goed zijn om binnen het team afspraken te maken over de rolverdeling als het om deze lessen gaat. Omdat alle docenten met vragen en opmerkingen van leerlingen te maken kunnen krijgen, dient nagegaan te worden of zij hier voldoende op voorbereid zijn.
- Bij de GGD (meestal is dit de afdeling gezondheidsbevordering), bij de jeugdgezondheidszorg, in een asielzoekerscentrum of bij stedelijke organisaties werken soms gezondheidsvoorlichters. Vraag hen om het team te scholen, of kijk van hen

- in de klas af hoe zij het aanpakken. Zij bieden het team soms ook coaching bij de uitvoering van lessen aan.
- Soms worden themagerichte voorlichtingen door externe partijen aangeboden. Bijvoorbeeld over homoseksualiteit, meisjesbesnijdenis en loverboys. Bereid voorlichters voor op de achtergronden van de leerlingen door ze bijvoorbeeld op Welkom op School te wijzen. Bespreek hoe je de klas het beste voorbereidt. Nagesprekken in de klas bieden soms aangrijpingspunten voor vervolgonderwerpen.

## Jongens en meisjes hebben verschillende wensen

ISK-leerlingen vinden hun school een geschikte plaats voor de voorlichting (Mouthaan & de Neef, 2003). Het liefst al snel na aankomst. Meisjes willen het liefst voorgelicht worden in groepen met alleen meisjes, jongens maakt dat niet zo veel uit. Omdat leerlingen uit samenlevingen kunnen komen waar mannen en vrouwen in strikt gescheiden domeinen leven, is het meestal effectiever om een deel van de lessen ook in gescheiden groepen te geven, omdat leerlingen dan meer van zichzelf durven bloot te geven. Maar zeker niet alle lessen moeten in aparte groepen worden gegeven. Deze leerlingen zullen immers vooral ook moeten leren communiceren en onderhandelen met de andere sekse. Een gemengde klas biedt juist die mogelijkheid. Islamitische meisjes willen voorlichting het liefst in een groep met islamitische meisjes en daarna in een groep met meisjes met verschillende religieuze achtergronden. Het is de vraag of dat haalbaar en wenselijk is, want ook op dit thema zullen ze zich moeten verhouden tot de pluriforme samenleving. De meeste leerlingen stellen bij dit onderwerp de diversiteit in de klas juist wel op prijs omdat je dan ook 'van andere culturen leert'. Meisjes willen graag voorgelicht worden door een vrouw, jongens maakt het niet veel uit. Qua onderwerpen willen jongens betrouwbare technische en praktische informatie. Meisjes willen daarnaast ook informatie over sociaal-emotionele onderwerpen. Islamitische meisjes vinden het belangrijk dat ook jongens worden voorgelicht over maagdelijkheid en maagdenvlies. Dit past goed in gangbare opvattingen over het samen verantwoordelijkheid dragen voor een gezonde en plezierige seksualiteit. Jonge mannen en vrouwen moeten daarvoor immers over dezelfde informatie beschikken. Bijvoorbeeld ook informatie over de seksuele ontwikkeling en verlangens van de andere sekse.

## Waarom is het nodig?

ISK-docenten vinden het belangrijk dat hun leerlingen seksueel voorgelicht worden. Desgevraagd noemen zij een aantal onderwerpen die zeker besproken zouden moeten worden: anticonceptie, homoseksualiteit en de gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen (Slotman, 2014). Ook uit onderzoek blijkt de noodzaak. Nieuwkomersjongeren lopen meer risico op ongewenste zwangerschap-

pen, soa's en om slachtoffer te worden van seksueel geweld. Meiden van niet-Westerse herkomst hebben een hogere kans op een zwangerschap dan Nederlandse meiden. Meiden met een Antilliaanse, Surinaamse, Sub Sahara- Afrikaanse of Zuid-Amerikaanse achtergrond worden naar schatting vier tot zes keer zo vaak zwanger als autochtoon Nederlandse meiden (Picavet & van der Vlugt, 2014). Onder asielzoekersmeisjes tussen de vijftien en negentien jaar komt abortus relatief vaak voor (Goosen, 2014). Alleenstaande minderjarige asielzoekers lopen meer dan andere asielzoekers het risico om zwanger te worden (Poot, 2001). Er zijn signalen van ISK's dat Poolse meisjes ook een hoger risico lopen, omdat zij zich niet goed beschermen tegen zwangerschap. Immigranten uit een niet-westers land lopen over het algemeen meer risico op hiv, met name als zij afkomstig zijn uit Sub-Saharaans Afrikaanse gebieden (Tuk, 2006). Vooral alleenstaande minderjarige asielzoekers lopen een groter risico om slachtoffer te worden van seksueel geweld, zowel de meisjes als de jongens (Bean, 2006).

## Ouders

Vaak komen ISK-leerlingen uit landen waar seksualiteit, zeker voor ongehuwde jongeren, een taboeonderwerp is. Ouders zijn dan meestal niet gewend om hun kinderen op een open manier voor te lichten. Er is wel sprake van geboden en verboden, bezorgdheid, bangmakerij en religieuze voorschriften. Dat is voor deze jongeren op zijn minst verwarrend en kan tot misvattingen leiden rond seksualiteit en het omgaan daarmee in het sociale verkeer. In Nederland bewegen zij zich bijna altijd veel vrijer en met name meisjes hebben niet meer vanzelfsprekend te maken met de intensieve sociale controle van broers, familieleden en anderen. Na aankomst in Nederland zijn ouders vaak druk met overleven. Ze willen niets liever dan dat hun kinderen succesvol zijn, maar zijn ook bang dat ze snel verwesteren. Jongeren willen hun ouders enerzijds niet lastigvallen, maar kunnen anderzijds ook met persoonlijke vragen op dit terrein niet bij hen terecht. Geef in de klas steeds opnieuw aandacht aan de lastige opgave bij deze leerlingen en hun ouders om die werelden niet verder uit elkaar te laten groeien.

## Veiligheid

De lessen relationele en seksuele vorming binnen Welkom op School zijn bedoeld om jonge nieuwkomers stap voor stap te laten wennen aan het praten over en omgaan met dit thema en ze op weg te helpen gezonde en veilige keuzes te maken rondom seksuele gezondheid. Veiligheid is hiervoor een belangrijke voorwaarde. Veiligheid betekent:

- Positief met elkaar omgaan en daar als docent duidelijk in zijn.
- Positief omgaan met verschillende visies. Oordelen en veroordelen voorkomen.
- Verbale en non-verbale communicatie kunnen duiden.
- Privacy en gedragsregels waarborgen in en buiten de klas.

- Binnen de school uitermate discreet omgaan met datgene wat leerlingen in en buiten de klas vertellen. Openlijk over seksualiteit spreken hoeft discretie niet in de weg te staan. Dat is voor deze leerlingen een belangrijke boodschap.
- Rekening houden met culturele en religieuze taboes.
- Jongens en meisjes nemen elkaar serieus en vinden elkaars meningen belangrijk.
- Zowel positieve als negatieve aspecten benoemen: zowel plezierige, veilige seks als seksueel geweld.
- Zorgen dat er in de lokalen geen pottenkijkers zijn.
- Goede afspraken maken over eventueel noodzakelijke zorg. Interne protocollen en afspraken van tevoren doornemen en eventueel actualiseren.

# | 7 | Zorg op de ISK

---

‘Hij moet goed luisteren en de eigenschappen van de leerlingen kennen. Tijdens de les moet hij grapjes maken; dat helpt een goede sfeer te maken tijdens de les. Ook moet hij medelijden hebben, want vluchtelingen veel problemen hebben. Zo kan hij goed verstand met de leerlingen hebben. De tolerantie van verschillende culturen is ook belangrijk, want met anders zich gedragen. Dus in sommige situaties dat is nodig. Hij mag niet zo veel kritisch zijn, want hij moet eerst leren hoe hij kan goed met elkaar omgaan’.

‘Ik heb er veel over de gewoonten van Nederlanders geleerd, hoewel ik grotendeels met buitenlanders omging. Dat was te danken aan de leraren. Ze hebben namelijk een grote rol gespeeld in mijn aanpassingsproces.’ (Tijdschrift Voor Leerlingbegeleiding, 1999.)

---

Klassen van ISK’s zijn klein en hebben leerlingen van verschillende leeftijden en niveaus. Omdat er het hele jaar nieuwkomers aangemeld worden, verandert de samenstelling van de klassen vaak. Schoolgaan heeft een belangrijke symbolische functie. De jonge nieuwkomers oriënteren zich opnieuw op de toekomst, terwijl ze het ‘normale’ bestaan weer enigszins oppakken. Schoolgaan structureert hun leven, het leidt hen af van hun persoonlijke misère. Het is de toegangspoort naar een beter leven. Schoolgaan geneest niet maar heeft wel een helende werking.

Afdelingen en klassen voor nieuwkomers hebben een geheel eigen sfeer die afwijkt van het reguliere onderwijs. Docenten benadrukken vaak de enorme motivatie en veerkracht van de leerlingen. Voor leerlingen die onzeker zijn of ze hier kunnen blijven, is het moeilijk om positief te blijven. Bijvoorbeeld als ze niet langer een verblijfsvergunning verwachten en ‘binnenkort’ uitgezet denken te gaan worden. Ook voor leerlingen die tegen hun zin in naar Nederland kwamen, of die verwachten dat ze wellicht weer teruggaan met hun ouders, is het lastiger om gemotiveerd te blijven.

## Relatie tussen docent en leerling

In de eerste periode op de ISK hebben de leerlingen meestal maar met een klein aantal docenten te maken. Dagelijks zijn ze bezig met het leren van Nederlands. Ze leren zich te uiten in een nieuwe taal. Die dagelijkse taalverwerving impliceert in-

tensief contact met één docent, waardoor persoonlijke onderwerpen ook gemakkelijk ter sprake komen. De relatie tussen docent en leerlingen is qua intensiviteit enigszins te vergelijken met die van de leerkracht op de basisschool. Omdat veel leerlingen weinig contact hebben met autochtone Nederlanders, krijgt de docent vaak een belangrijke rol als vraagbaak voor vragen over de Nederlandse samenleving. Leerlingen zoeken houvast, willen de Nederlandse samenleving begrijpen en stellen bijvoorbeeld ook vragen over de privésituatie van docenten. De mentorfunctie is daardoor intensiever en persoonlijker dan in het reguliere vo.

## Zorgtaken

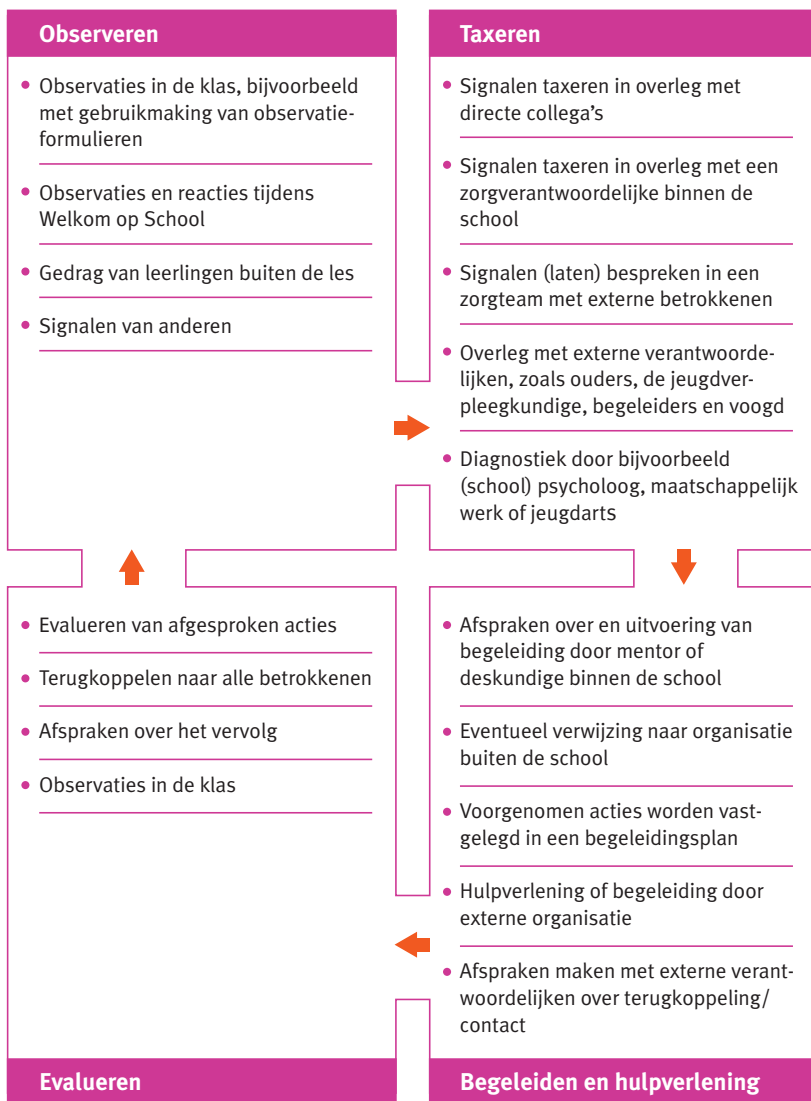
De thuissituatie van de nieuwkomers is vaak instabiel. Niet alleen bij de vluchtelingenkinderen onder hen. Omdat hun netwerk vaak beperkt is en er barrières zijn om gebruik te maken van de reguliere hulpinstanties, vragen leerlingen soms ondersteuning die anderen niet (kunnen) geven. Dat kan het invullen van een formulier zijn, het meegaan naar een instantie, of zelfs een ziekenhuisbezoek. Het lukt niet altijd om door te verwijzen. Soms zijn er geen andere organisaties naar wie verwezen kan worden. Daardoor nemen scholen soms noodgedwongen taken op zich die feitelijk bij de (jeugd)zorginstanties horen. Dat is een ongewenste situatie, maar valt niet altijd te voorkomen. Bijgevoegd schema geeft een model voor het organiseren van de zorg op een isk.

## Signalering van problemen is lastig

Vaak is er een informele sfeer in de klas. Docenten zijn vaak zeer positief over de contacten met 'hun' leerlingen en tonen zich zeer betrokken. Desondanks zien zij soms problemen van de nieuwkomers over het hoofd. Dat is niet verbazingwekkend. Docenten hebben immers meestal geen specifieke opleiding gehad voor signaleren, twijfelen of het hun taak is en de signalen van leerlingen zijn vaak niet eenduidig. Daarbij zijn er in de klas veel leerlingen met problemen waarvan docenten betwijfelen of ze wel opgelost kunnen worden. Dus zijn ze soms terughoudend om hier op in te gaan. Leerlingen willen meestal met de toekomst aan de slag en hopen dat problemen gaandeweg vanzelf minder worden. Een aantal 'overleeft' en is ambivalent over een uitgestoken hand. Er is een verschil tussen wat de leerlingen desgevraagd zelf over hun welbevinden rapporteren en wat docenten signaleren. Docenten signaleren 'dagdromen, concentratieproblemen, moeilijk toegankelijk zijn, geringe resultaten en aandacht vragen'. De jongeren noemen zelf klachten als angst, eenzaamheid en slaapproblemen. Zij hebben in vergelijking met in Nederland geboren kinderen meer lichamelijke en psychische problemen (Vervuurt & Kleijn, 1997). Als tegenwicht tonen leerlingen in veel nieuwkomersklassen meer dan gemiddeld prosociaal gedrag (Pourfakhrian, 2009). Leerlingen helpen elkaar. Welkom op School wil enerzijds de drempel verlagen om meer van zichzelf te laten zien, waardoor docenten meer gaan weten



## Nieuwkomers in de opvangklas; van signaal naar begeleiding en hulpverlening



over het privéleven van hun leerlingen. Anderzijds versterkt de methode de onderlinge sociale steun. Het heeft geen therapeutische intenties, maar versterkt de toch al helende kwaliteiten van de school.

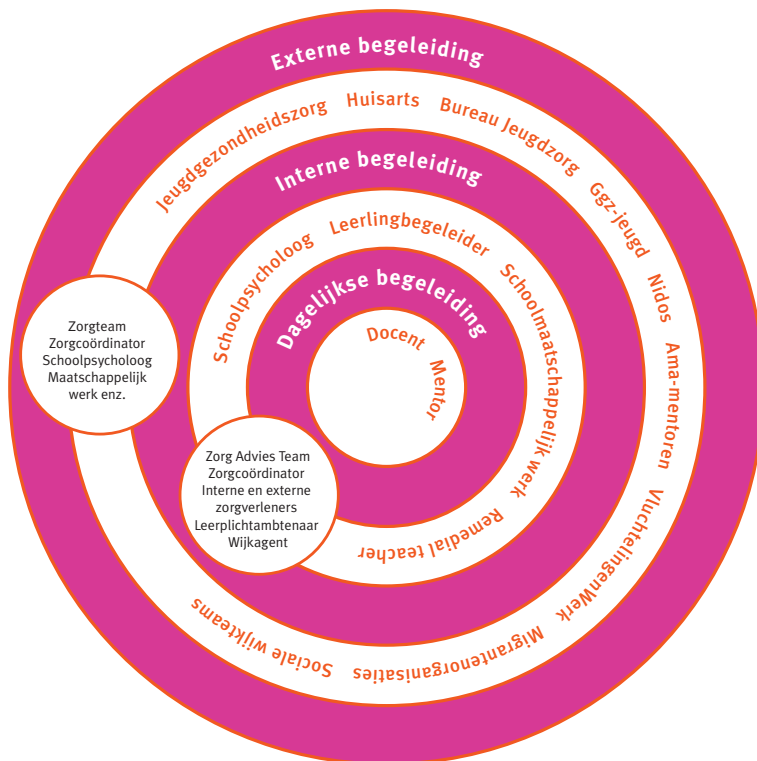
## Jeugdgezondheidszorg

Bij scholen in de buurt van asielzoekerscentra heeft de jeugdgezondheidszorg (jgz) een belangrijke preventieve zorgfunctie. De verpleegkundigen en artsen die daar werken zijn gespecialiseerd in nieuwkomers en werken vaak al samen met

scholen. Bijvoorbeeld in zorgteams. Ook op andere plaatsen heeft de JGZ al een belangrijke rol op de ISK. Dat is noodzakelijk omdat er bij deze leerlingen sprake kan zijn van achterstanden in de zorg, bijzondere ziektes en bij de vluchtelingen onder hen, psychotrauma's. Nieuwkomers hebben zoals alle andere kinderen in Nederland recht op JGZ van hun nulde tot hun negentiende jaar. Maar omdat ze op latere leeftijd naar Nederland komen heeft de JGZ hen nog niet altijd tijdig in beeld. Bijvoorbeeld omdat leerlingen niet ingeschreven zijn in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) en dus niet aangemeld worden bij de JGZ. Of doordat een JGZ nog geen actief beleid heeft om deze kinderen snel te zien. Leerlingen die in het kader van gezinshereniging komen, vluchtelingenleerlingen die maar heel kort in een asielzoekerscentra verbleven of Poolse leerlingen zijn soms nog niet 'gezien' door de JGZ. Bovendien kan de kwaliteit van de intake, anders dan in veel asielzoekerscentra, nog te wensen overlaten, bijvoorbeeld omdat vanwege het ontbreken van financiering er geen tolk is.

Er zijn meerdere redenen om te verwachten dat de JGZ een belangrijker rol gaat spelen op de ISK. Omdat er een 'extra contactmoment adolescenten' is, heeft de JGZ in principe meer tijd beschikbaar om leerlingen daadwerkelijk te onderzoeken. Ook is er bij de JGZ steeds meer aandacht voor wat zij zelf 'bijzondere groepen' noemen. Het is daarom zinvol om lokaal te investeren in samenwerking met de gemeente om zo goede jeugdgezondheidszorg te organiseren.

### Begeleiding van nieuwkomers in de ISK



## Intake en up-to-date dossier

Alle isk-leerlingen zorgleerlingen noemen doet hen tekort. Veel van hen vinden immers hun weg op school en daarbuiten, maken snelle vorderingen en zijn optimistisch. Daarbij willen deze leerlingen vooral zo gewoon mogelijk zijn en geen etiket opgeplakt krijgen. Maar er is wel een goede reden om de leerlingen preventief in beeld te hebben omdat nieuwkomers, meer dan veel leerlingen in het reguliere onderwijs, stress ervaren door hun levensomstandigheden. Of omdat de leerling in het recente verleden schokkende gebeurtenissen heeft meegemaakt. Het is van belang dat deze ervaringen kort in een dossier benoemd zijn, want ze kunnen een rol spelen bij de leerprestaties van leerlingen. Omdat bij veel nieuwkomers die sociale omstandigheden voortdurend in beweging zijn, dient het dossier steeds geactualiseerd te worden. Ook van leerlingen op een reguliere school worden bijzondere gegevens als ziekte, echtscheiding van ouders of andere bijzondere gegevens ergens vastgelegd. Goede zorg begint met een uitgebreide intake, met vragen als: 'Bij wie woont de leerling in huis? Waar verblijven de (overige) familieleden? Wie heeft de dagelijkse zorg voor de leerling? Wie is de voogd?' Formulieren die als voorbeeld kunnen dienen zijn de in Engeland, in Manchester, gebruikte 'intake en introductieformulieren nieuwkomers (primair) onderwijs' te vinden op de website van Pharos met de zoekterm 'Intake'. Nieuwkomers zijn gewone leerlingen in bijzondere omstandigheden. Die omstandigheden in beeld hebben hoort bij de zorgfunctie van de isk.

# | 8 | De doelen van Welkom op School

Dit hoofdstuk beschrijft de doelen van Welkom op School. Deze doelen geven mentoren extra houvast, omdat ze inzicht geven in wat de lessen kunnen betekenen. Met duidelijke doelen kan tevens later onderzocht worden of de lessen waarmaken wat ze beloven. Het gaat over de grote lijn; wat willen we globaal bereiken.

## Einddoel Welkom op School

Het einddoel van de lessenserie is het verbeteren van het welzijn van de leerling, het verminderen en voorkomen van sociaal-emotionele problemen en een verbetering van de voorwaarden voor een prettige, gewenste, en veilige seksuele ontwikkeling.

Stressfactoren als onzekerheid over een verblijfsvergunning, slechte huisvesting, problemen in de buurt, falende begeleiding en (ouderlijke) zorg vallen door de school niet of nauwelijks te beïnvloeden. Schoolgaan biedt wel tegenwicht. Goede (mentor)begeleiding versterkt die rol en is een belangrijk element van Welkom op School. Om goed aan te sluiten bij de leefwereld van deze leerlingen is aandacht voor de volgende thema's belangrijk: acculturatie, adolescentie en het omgaan met (herinneringen aan) schokkende ervaringen.

Veel isk-leerlingen missen op het terrein van relaties en seksualiteit de meest elementaire basiskennis. Waar de Nederlandse jeugd al vanaf de kleutertijd tot in de puberteit over mocht doen, kan niet in zes lessen ingehaald worden. Toch leert de ervaring dat, nu de leerlingen in Nederland wonen, zij zich snel bewust zijn van de noodzaak om op dit terrein zelfstandig en weerbaar te worden. Daarom is er qua kennis snel resultaat te halen. In deze lessen gaat het vooral om basiskennis en de basisvoorwaarden voor een gezonde seksuele ontwikkeling. Die zijn in zes lessen zeker te beïnvloeden.

Om aan te kunnen tonen dat de Welkom op School-methode de leerlingen daadwerkelijk helpt, zijn de doelen in twee doelenbomen beschreven.

## Doelenboom algemene mentorlessen Welkom op School

<i>Einddoel</i> Het welzijn van de leerling is verbeterd en sociaal-emotionele problemen zijn verminderd	
<i>Het zelfbewustzijn is toegenomen</i>	<i>Het sociaal welbevinden is groter</i>
De leerling voelt zich serieus genomen en erkend door de school en de Nederlandse samenleving	De leerling heeft meer sociale contacten in de klas
De leerling herkent zich in de ervaringen van de klasgenoten en ervaart dat als steunend	Stille leerlingen zijn minder teruggetrokken
Door onderwerpen als discriminatie en mensen- en kinderrechten voelen leerlingen zich serieus genomen	Onrustige en agressieve gedragingen zijn afgenomen
De leerling heeft een gezond tijds-perspectief en kan het verleden en de toekomst met elkaar verbinden	De leerling ervaart het leven in meerdere culturen als minder belastend
De leerling heeft meer kennis om zijn gezondheid zelf te beïnvloeden	

Leerlingen krijgen door Welkom op School een positiever zelfbeeld en meer zelfvertrouwen; het *zelfbewustzijn* verandert daardoor positief. Ook verandert het *sociaal welbevinden*. Passief in de zin dat een leerling zich subjectief meer gesteund zal voelen. Actief omdat jongeren daadwerkelijk meer contacten krijgen. Zelfbewustzijn en sociaal welbevinden zijn belangrijke determinanten van psychische gezondheid.

Het einddoel *het verbeteren van het welzijn van de leerlingen en verminderen en voorkomen van sociaal-emotionele problemen* is nader ingevuld in subdoelen.

Het gevoel van zelfbewustzijn wordt positiever als:

- de leerling zich erkend voelt door de school en de Nederlandse samenleving door:
  - het delen van hun persoonlijke ervaringen met medeleerlingen en docent;
  - het ervaren dat dit persoonlijke verhaal geaccepteerd wordt;
- de leerling zich herkent in de ervaringen van de medeleerlingen door:
  - het delen van ervaringen en het ervaren van de gemeenschappelijkheid ervan;

- het gezamenlijk uitwisselen van oplossingsstrategieën;
- een gezond tijdsperspectief ontstaat wanneer:
  - leerlingen het verleden niet geheel afsluiten, durven en kunnen denken aan de toekomst;
  - leerlingen het heden in een constructieve relatie tot het verleden en de toekomst zien en niet als los van elkaar staande tijden.

Het *sociaal welbevinden* neemt toe als:

- de leerlingen sociale steun ervaren en meer contacten aangaan doordat:
  - zij zich gewaardeerd of emotioneel gesteund voelen door medeleerlingen, hun docenten en hun sociale omgeving buiten de school;
  - zij zich verbonden voelen met hun klasgenoten;
  - zij nuttige informatie of advies krijgen;
- de leerlingen actiever worden in de klas, met name stille leerlingen minder teruggetrokken durven zijn en agressief en onrustig gedrag afneemt;
- de leerlingen het leven in meerdere culturen als minder belastend ervaren;
- leerlingen door kennis van fundamentele rechten zich minder onzeker voelen over hun positie in Nederland en zich minder (snel) slachtoffer voelen.

## Doelenboom relatie en seksualiteit Welkom op School

---

‘Bij jongeren zijn verschillende vaardigheden van belang voor het veilig vrijen: het kunnen praten over seks met de partner, assertiviteit (laten weten wat je wil en vragen wat de ander wil) en grenzen kunnen stellen en respecteren. Een overkoepelende term voor deze vaardigheden is ‘interactiecompetentie’. Wanneer iemand meer schuld- en schaamtegevoelens heeft over seks en negatieve eerste ervaringen heeft, is de competentie juist lager.’ (De Graaf e.a., 2005)

---

### *Einddoel*

De voorwaarden voor een prettige, gewenste en veilige seksuele ontwikkeling zijn verbeterd, waardoor de kans op negatieve ervaringen, zoals een ongeplande en ongewenste zwangerschap, een soa/hiv-besmetting, seksueel geweld, gedwongen partnerkeuze, uithuwelijking en vrouwelijke genitale vermindering verkleind is

*Leerlingen hebben meer kennis over de context van de seksuele gezondheid in Nederland, waardoor ze meer vertrouwen krijgen in de eigen regie*

*De interactiecompetentie is verbeterd*

Leerlingen hebben kennis van internationale verdragen over het recht op informatie over seksualiteit	Leerlingen hebben een groter besef van eigen invloed op de keuzes die gemaakt moeten worden, zoals partnerkeuze, de keuze van kinderen krijgen en het moment van kinderen krijgen
Leerlingen hebben kennis over de verschillen in normen en waarden rondom verliefdheid binnen verschillende culturen	Zij hebben geoefend met praten over relaties en seksualiteit met seksegenoten en de andere sekse
Zij hebben inzicht in verschillende opvattingen die tussen de seksen kunnen bestaan	Zij hebben meer kennis over de puberteit, over hun geslachtsorganen en die van de andere sekse en kennen meer Nederlandse woorden hierover
Leerlingen hebben meer kennis over en vertrouwen in betrouwbare websites met informatie en/of hulp rond seksualiteit	Leerlingen hebben basiskennis over voorbehoedmiddelen, soa en de mogelijkheid dat je te maken krijgt met ongewenste intimiteiten en/of seksueel geweld
Leerlingen zijn zich meer bewust van risico's ongewenste seksuele ervaringen, bijvoorbeeld via social media en internet	Zij hebben kennis van de negatieve effecten van vrouwelijke genitale verminking
Zij zijn zich meer bewust dat seks alleen op vrijwillige basis met wederzijds toestemming mag plaatsvinden	Zij kunnen de weg naar de zorg beter vinden als zij klachten of problemen hebben
Leerlingen hebben meer kennis over en vertrouwen in instanties in Nederland die op het terrein van seksuele gezondheid hulp en advies bieden	Leerlingen hebben kennis van verschillende samenlevingsvormen (trouwen, samenwonen, latrelaties)
	Leerlingen weten dat seksuele diversiteit een gewoon gegeven is en in steeds meer landen wettelijk wordt toegestaan. Eventueel aanwezige angsten en belemmerende vooroordelen zijn verminderd

# 19 | De uitvoering van Welkom op School

Dit hoofdstuk gaat in op de werkwijze, de opbouw van het programma en de gevraagde vaardigheden van de docent. Ten slotte wordt ingegaan op een zorg die veel docenten terughoudend maakt in het bespreken van persoonlijke onderwerpen in de klas: maak je niet te veel los en wat kun je doen als een leerling emotioneel reageert en intensievere begeleiding of hulp nodig lijkt te hebben.

## Opbouw van de lessen

In de eerste lessen gaan leerlingen bezig met onderwerpen die gevoelsmatig dicht bij hen liggen en die zij gemeen hebben met hun klasgenoten. Hun emigratie, hun nieuwe huis en een reeks van veranderde levensomstandigheden. Door de vertrouwensbasis die dan ontstaat wordt het vanzelfsprekender om het over nog persoonlijker onderwerpen als verliefdheid en seksualiteit te hebben. Hoewel het door tussentijdse klaswijzigingen niet altijd mogelijk is, heeft het de voorkeur om de lessenserie als geheel in te zetten en de lessen over relaties en seksualiteit ook als onderdeel van de mentorlessen uit te voeren. De lessen vormen immers een geheel. De les over kinderrechten biedt bijvoorbeeld een basis om het later te hebben over het recht van een vrije partnerkeuze. De les over discriminatie maakt het mogelijk om het later over de acceptatie van homoseksualiteit te hebben.

## Jongens- en meisjesrollen en de opvattingen van leerlingen

In meerdere lessen komen, vanaf het begin, de verschillen en overeenkomsten tussen jongens en meisjes en de opvattingen van de leerlingen hierover aan de orde. Dat sluit aan bij de gewone ontwikkeling van iedere adolescent voor wie dat vanwege de voorbereiding op een partnerkeuze en de seksuele ontwikkeling een belangrijk onderwerp is. In Welkom op School krijgt het extra aandacht omdat het een aspect is waar waarden uit het herkomstland kunnen botsen met de waarden van de jeugd die hier geboren is. De discussie hierover in de klas biedt leerlingen de kans een eigen positie in te nemen. Dat maakt het bijvoorbeeld gemakkelijker om te kunnen onderhandelen over een eigen partnerkeuze of het gebruik van voorbehoedsmiddelen.



## Doelgroep en timing

De lessenserie is oorspronkelijk ontwikkeld op basis van de vragen van ISK's met veel vluchtelingen in de klas. Voor die doelgroep was Welkom op School oorspronkelijk bedoeld. Maar zowel in als buiten Nederland is gebleken dat de lessen ook heel goed bruikbaar zijn voor de nieuwkomers met andere achtergronden. De lessen kunnen gegeven worden als leerlingen ongeveer een half jaar in Nederland zijn, omdat ze zich dan een beetje in het Nederlands kunnen uitdrukken en het kunnen lezen. Ook voor leerlingen die langer in Nederland wonen en beter Nederlands spreken is de lessenserie bruikbaar.

## Leeftijdverschillen

Jongeren delen bij voorkeur hun persoonlijke verhalen met jongeren van ongeveer dezelfde leeftijd. De situatie in veel opvangklassen is dat de leeftijden van de leerlingen in de klas erg kunnen variëren. Dit hoeft geen bezwaar te zijn, maar met name bij de lessen over relaties en seksualiteit kunnen leeftijdverschillen een gelijkwaardige uitwisseling in de weg staan. De docent kan dit 'probleem' met de leerlingen bespreken. Door opnieuw de privacy te benadrukken en al te kinderachtige reacties van jongere leerlingen af te remmen, kan de geremdheid van de oudere leerling enigszins voorkomen worden.

## Jongens en meisjes

Een deel van de leerlingen komt uit landen met een strikte scheiding tussen de vrouwen- en mannenwereld en ogenschijnlijk vastomlijnde opvattingen van wat vrouwelijk en mannelijk gedrag is. Met name in de lessen over relaties en over seksualiteit is dat voor een deel van de leerlingen erg wennen. Daarom zijn er van de zes lessen over dit onderwerp twee die bij voorkeur in seksegescheiden groepen gegeven worden. De andere vier lessen niet aangezien leerlingen in Nederland, waar externe sociale controle veel minder effectief is, of ontbreekt, immers zelf moeten leren spreken en onderhandelen met de andere sekse.

## Vragendoos

Omdat leerlingen schroom kunnen hebben om persoonlijke onderwerpen te bespreken, mogen leerlingen vragen niet alleen tijdens de lessen stellen, maar ze ook anoniem in een speciaal voor dit doel gemaakte vragendoos stoppen. De mentor checkt de vragendoos voor ieder les. Soms blijkt dat leerlingen bij het bespreken van de vraag alsnog graag toegeven dat het hun vraag was.

## Groepsgrootte

De grootte van de klas bepaalt het aantal deelnemers aan Welkom op School. De groep moet groot genoeg zijn om verschillende ervaringen naast elkaar te plaatsen en niet zó groot dat bijvoorbeeld de ervaringen van stillere leerlingen onopgemerkt blijven. Het aanbevolen maximum is vijftien leerlingen.

## Sfeer

In een groep waar veel onderlinge conflicten zijn kan de veiligheid onvoldoende zijn om Welkom op School te kunnen gebruiken. Bij spanningen of conflicten zou de lessenserie juist wel gebruikt kunnen worden als instrument om dit soort problemen te verhelpen. Om de inschatting te kunnen maken of dit verantwoord is, is vooral ervaring nodig. Een advies van collega's kan nuttig zijn.

## Verschillen in actief meedoen

De beheersing van het Nederlands of een andere Europese taal varieert enorm. Die taalbeheersing speelt ook bij Welkom op School een rol. Door het gebruik van minder talige onderdelen wordt wel geprobeerd de invloed hiervan te verkleinen. Dat zal niet altijd lukken. Leerlingen die in het herkomstland een taal spraken die een ander alfabet heeft of gebruikmaakt van volstrekt andere klanken, zullen snel een achterstand in het spreken van de Nederlandse taal hebben. Creatieve werkvormen in Welkom op School kunnen dit niet geheel voorkomen. Ook bij deze onderdelen wordt immers vaak nagepraat. Deze leerlingen zullen soms meer moeite blijven houden om op die momenten actief mee te doen. Cultureel bepaald zijn er ook verschillen in de mate waarin kinderen van jongs af aan al dan niet gestimuleerd zijn om zich individueel te uiten. Veel kinderen in niet-westerse landen zijn door hun opvoeding getraind om hun individualiteit ondergeschikt te maken aan het groepsbelang. Ook kunnen leerlingen onbekend zijn met het zich expliciet uiten over hun persoonlijke beleving. Desondanks waarderen ze het meestal wel als ze ook op dat nieuwe terrein gaan 'meedoen'. Een mentor die goed observeert zal sommige terughoudende leerlingen meer stimuleren en de makkelijke praters juist afremmen.

## Analfabete leerlingen

Welkom op School is bruikbaar voor analfabete leerlingen, maar dat kost aanmerkelijk meer tijd en aanpassing. In kringgesprekken maken deze leerlingen vaak geen hele zinnen, maar drukken zij zich via losse woorden en gebaren soms wel uit.

## Wanneer starten

Het uitgangspunt is dat de lessenserie start op het moment dat de leerlingen gemiddeld ongeveer een half jaar in Nederland zijn. In klassen waar het hele jaar door leerlingen instromen, betekent dit dat de beginners nog niet echt meedoen, al kunnen landgenoten hen op sleeptouw nemen. Voor een klas die het hele jaar bij elkaar blijft kunnen de lessen met intervallen gegeven worden. De eerste lessen kunnen al snel na binnenkomst gegeven worden en de lessen over relaties en seksualiteit aan het eind van het schooljaar.

## Aarzeling bij leerlingen

Leerlingen zijn niet per definitie vanaf het begin enthousiast over Welkom op School omdat ze zo'n methode niet op school verwachten, al wat langer in Nederland zijn, of al gehoord hebben dat het over seksualiteit gaat. Ook kunnen ze bang zijn om zich bloot te geven. Docenten zullen enerzijds moeten benadrukken dat Welkom op School een gewoon onderdeel van het onderwijsprogramma is. Anderzijds kunnen ze in individuele gesprekken voorzichtig 'onderzoeken' waar de weerstanden mee te maken hebben en de leerlingen wijzen op de mogelijkheid om te 'passen'. Onderzoek naar het gebruik van de methode bevestigt dat leerlingen en docenten de lessen leuk en zinvol vinden (Rolak e.a., 2005).

## Drama, tekenen en 'knippen en plakken'.

Welkom op School is bedoeld voor jongeren die nog beperkt Nederlands spreken. Daarom komen er meerdere non-verbale werkvormen in voor. Er worden tekeningen en digitale oefeningen in het leerlingenboek gemaakt. Ook zijn er een aantal drama-oefeningen. Het reguliere lesgeven gebeurt volgens docenten ook vaak met handen en voeten en een drama-oefening is maar een kleine stap verder. Sommige leerlingen beginnen erg aarzelend, maar ontdooien als ze merken dat ze ondanks onwennigheid in staat zijn zo te communiceren over onderwerpen, waar ze anders niets over konden 'zeggen'.

Tijdens de try-out van de methode was er een klas die in aparte lessen al veel aan drama deed. Dat bleek geen enkel beletsel om opnieuw en enthousiast mee te doen met de drama-oefeningen van Welkom op School. Sommige leerlingen hebben van huis uit geen enkele ervaring met expressievakken en voelen zich er onprettig erbij. Oudere leerlingen zeggen soms dat zij het tekenen kinderachtig vinden. Leerlingen kunnen ook huiverig zijn om op deze wijze wat meer van hun persoonlijke achtergronden te laten zien. In het algemeen geldt dat als de docent er in gelooft, de leerlingen het ook waarderen. Vaak bleek dat leerlingen na enige aarzeling het teken- en 'plak- en knipwerk' met overgave en plezier deden. 'Zo oefenen en onderzoeken de leerlingen spelenderwijs verschillende vaardigheden die ze in hun dagelijks leven nodig hebben. Dat helpt hen tevens te ont-

spannen en hun problemen voor even buiten de (lokaal)deur te houden' (Spanjers,1999).

## Het leerlingenboek

Het leerlingenboek is een belangrijk hulpmiddel bij de lessen. Benadruk steeds opnieuw dat het een persoonlijk document is, dat zij niet hoeven te laten zien aan anderen. Ook als de meesten het wel doen. Er staan invuloefeningen en afbeeldingen in, die gebruikt worden bij de lessen. Er is een papieren versie van het leerlingenboek en een digitale. Docenten kunnen dus voor hun klas een eigen aangepaste versie van Welkom op School maken. Dat was hun uitdrukkelijk verzoek. De methode nodigt leerlingen uit om persoonlijke ervaringen te delen, maar niet iedere leerling kan of wil dat. Sommige leerlingen hebben wel behoefte om bepaalde ervaringen te 'benoemen'. Dit kan door ze op te schrijven, bijvoorbeeld in hun moedertaal. Daarmee krijgt het voor sommige leerlingen enigszins de functie van een dagboek, een boek waar je belangrijke gebeurtenissen aan toevertrouwt. Zo wordt het een tastbare herinnering die voor leerlingen die in moeilijke omstandigheden leven, een beetje houvast geeft. Het is ook een document dat leerlingen vele jaren later nog eens in kunnen zien. Veel van deze leerlingen krijgen weinig privacy en er wordt niet altijd goed naar hen geluisterd. Een persoonlijk leerlingenboek biedt hiervoor een alternatief.

## Websites en filmpjes

Vanzelfsprekend wordt veel verwezen naar filmpjes op internet en naar websites. Bij veel onderwerpen is nagegaan of deze informatie langer beschikbaar blijft. Bij de filmpjes van de schooltelevisie is dat verzekerd. Ook heeft Pharos van een aantal filmpjes eigen kopieën gemaakt. Maar desondanks zullen hier genoemde websites en films soms verdwijnen. Dat is niet te vermijden. Indien mogelijk zal Pharos de digitale versie van het docentenboek up-to-date houden met juiste verwijzingen.

## Tijdsduur en planning

Er zijn 20 lessen die wekelijks kunnen worden gegeven. Dit kan in achtereenvolgende weken, maar vakanties en andere activiteiten zullen dit waarschijnlijk beletten.

Het is mogelijk na de 'makkelijke' eerste lessen een 'pauze' in te voeren. De lessenserie kan zo over een heel schooljaar worden gespreid. Voor de lessen over relaties en seksualiteit is een behoorlijke taalbeheersing gewenst. Als klassen tijdens een schooljaar opnieuw ingedeeld worden betekent dit voor het groepsproces een breuk. Het negatieve effect hiervan wordt verminderd als na de splitsing

leerlingen in hun nieuwe klas verder kunnen met de les waar ze met hun vorige klas gestopt waren. Dat kan alleen als in meerdere klassen parallel aan elkaar met Welkom op School gewerkt is. Wel is het raadzaam om de hervatting van de methode in een nieuwe klas met een speciale kennismakingsles te starten.

Het is aan te raden om twee lessen te reserveren per les. Als dat niet mogelijk is, moet geprobeerd worden om de les te ‘knippen’ en de delen te verdelen over twee lessen. In de praktijk is het moeilijk om in te schatten hoe lang onderdelen duren. Dat blijkt per docent en klas enorm te verschillen. Ook bij andere lessen kan het werktempo per klas en per moment enorm variëren. Daarom staat bij ieder onderdeel een indicatie van de minimale en maximale tijdsduur van het onderdeel.

Houd er desondanks rekening mee dat onderdelen kunnen uitlopen. Als er na de lessen een pauze is, kunnen leerlingen en mentor even napraten en uitrusten. De lessen aan het eind van de dag plannen heeft als voordeel dat ze eventueel nog verder mogen uitlopen. Nadeel is dat de leerlingen moe kunnen zijn.

## Uitval van leerlingen

Het is zeer incidenteel gebeurd dat een leerling tijdelijk niet mee wil of kan doen. Er kan iets plaatsgevonden hebben waardoor een leerling eenmalig niet mee wil doen, doordat hij/zij bijvoorbeeld overstuur is vanwege een negatief bericht over de verblijfsvergunning. Het zal echter vaak blijken dat als een leerling na enige overredingskracht wel meedoet, de klas ook veel steun kan bieden. In het algemeen moet voorkomen worden dat leerlingen incidenteel niet meedoen. Welkom op School is een klassikale methode die zijn waarde verliest als niet de gehele klas deelneemt. De lessen over relaties en seksualiteit zijn verplicht voor alle scholen, dus ook voor de isk. Als dat aan de leerlingen wordt uitgelegd, kan dat hen ‘bij de les houden’.

## Kan iedere docent Welkom op School geven?

Een mentorles vraagt iets extra's van docenten. De belangrijkste vereiste is het kunnen ‘zien en luisteren’. Het luisteren naar leerlingen tijdens een groepsge-sprek over persoonlijke onderwerpen is voor docenten niet altijd vanzelfsprekend. Luisteren is van groot belang omdat de leerling vaak gebrekkig communiceert en de boodschap alleen ontvangen wordt, als de docent intensief probeert te ‘verstaan’ wat de leerling wil zeggen. Een docent die goed ziet en luistert zal vanzelf omzichtiger gaan spreken. Zien is noodzakelijk om na te gaan of de boodschap die de docent uitzendt ook daadwerkelijk door de leerling ontvangen wordt. Deze vaardigheden zijn gemakkelijker aan te leren als docenten daadwerkelijk geïnteresseerd zijn in de achtergronden van de nieuwkomer. Kennis hebben over de culturele achtergronden van de leerlingen maakt communiceren gemakkelijker. Ook is empathie tonen nodig om deze leerlingen op hun gemak te stellen.

In deze lessen is het belangrijk om nog meer dan gebruikelijk de leerlingen te complimenteren voor het actief meedoen.

## Grenzen aangeven

Naast het goed zien en luisteren, het duidelijk communiceren en empathie tonen, moet de docent ook goed grenzen kunnen aangeven. Hij moet de zelfstandigheid stimuleren zonder het te laten ontaarden in anarchisme. Hij moet enerzijds de touwtjes in handen hebben, maar af en toe ook op gelijkwaardige wijze met de leerlingen om kunnen gaan. Dat kan soms een grote uitdaging zijn. Zeker omdat deze leerlingen te maken kunnen hebben gehad met groot onrecht en heftig en onguanceerd kunnen reageren. Vermijd als het te heftig wordt een persoonlijke confrontatie en praat met een leerling na de les. Benadruk de verantwoordelijkheid voor elkaar. De klas moet veilig zijn.

## Persoonlijke onderwerpen ook van de docent

Veel leerlingen respecteren het als een leerkracht iets persoonlijks van zichzelf laat zien. Ze reageren daar vaak erg betrokken op. Bijvoorbeeld als een docent (ook) over het verlies van een familielid vertelt. Dat vermindert de afstand tussen de docent en de leerling. De als kloof ervaren verschillen tussen het relatief comfortabele bestaan van de gemiddelde docent en het stressvolle bestaan van de leerlingen wordt op zo'n moment tijdelijk overbrugd.

## Emotionele reacties

Welkom op School heeft niet als doel om leerlingen te forceren om emoties te tonen, maar nodigt wel uit tot persoonlijke(r) verhalen. Daarom kunnen leerlingen soms emotioneel reageren. Docenten vrezen dat, omdat ze menen dat het schadelijk is voor de leerlingen, maar ook omdat ze niet weten of zij zelf adequaat reageren. In de praktijk blijken leerlingen bij uitzondering emotioneel te reageren. Als een leerling (erg) emotioneel wordt, zijn er drie partijen met wie rekening gehouden moet worden. De leerling, de klasgenoten en de docent zelf. De leerling heeft als eerste recht op een adequate reactie. Vaak weten medeleerlingen elkaar verbazend goed te ondersteunen. Als een leerling emotioneel is, vindt hij of zij het meestal prettig om zich even af te kunnen zonderen. Een leeg lokaal of andere ruimte is prettiger dan een toilet. De docent kan beslissen om mee te lopen, maar kan dan het beste even 'toestemming' vragen aan de rest van de klas. Ook kan er iemand aangewezen worden om mee te lopen. Op basis van contacten met de mentoren is duidelijk geworden dat in die incidentele gevallen dat leerlingen tijdens Welkom op School emotioneel worden, mentoren achteraf benadrukken dat dat de sfeer in de klas eerder goed dan kwaad deed.

Kenmerkend voor adolescenten is dat zij over het algemeen in de klas niet graag in het middelpunt van de aandacht staan. Een leerling kan zich op een dergelijk moment soms schamen. Sta dus tijdens de les niet al te lang stil bij de individuele belevenis van de leerling in kwestie, maar ga na of er na de les nog wat extra ondersteuning nodig is. Hoewel de situaties waarin de leerlingen leven veel overeenkomsten hebben, zijn medeleerlingen soms ogenschijnlijk opvallend weinig geschokt. Sommigen lijken ‘gewend geraakt’ te zijn aan verdriet van anderen. Ze houden zich bewust groot en tonen niet dat zij soms wel aangedaan zijn. Daarom is het belangrijk om een emotionele gebeurtenis samen goed af te ronden.

## Emoties van de docent

Welkom op School is bedoeld om leerlingen persoonlijke ervaringen te laten delen. Docenten zullen daarom, meer dan in gewone lessen gebruikelijk is, de persoonlijke achtergronden van hun leerlingen leren kennen. Pijn en verdriet van kinderen raakt in het algemeen volwassenen die er mee te maken krijgen. Het appelleert sterk aan eigen kwetsbaarheden en de behoefte om kinderen te beschermen.

## Distantie en betrokkenheid

Het is zinvol om tijdens de voorbereiding met het team over de juiste mix van distantie en betrokkenheid van gedachten te wisselen. Sommige mentoren vinden het zinvol dat er een mogelijkheid is om ‘van zich af te praten’. ISK’s hebben contacten met psychologen, maatschappelijk werkers en andere zorgverleners. Informeer hen voor de start over deze lessen. Geef ze de methode ter inzage. Dan is het later gemakkelijker om advies te vragen.

## Leerlingen met psychotrauma’s

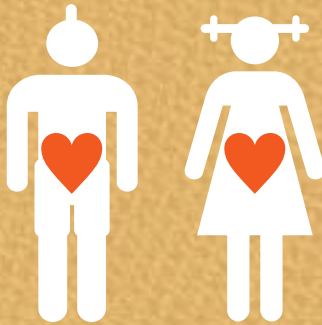
Het gegeven dat sommige jongeren extreme en schokkende ervaringen achter de rug kunnen hebben, is mede aanleiding geweest om dit soort lessenseries te ontwerpen. Niet om deze ervaringen centraal te willen stellen, maar om een steunend netwerk rond deze jongeren te creëren. Leerlingen delen door de methode eerder nare ervaringen. Soms roept dat de vraag op of voor een leerling extra zorg nodig is. Vaak blijkt dat een extra individueel gesprek op school volstaat. Het gebeurt zeer incidenteel dat leerlingen gespecialiseerde hulp nodig hebben. Door de lessen van Welkom op School komen leerlingen ‘op verhaal’. Dat is een belangrijke voorwaarde om nare ervaringen te kunnen verwerken.





Welkom op School

Deel 2 – De lessen



# Les 1 Welkom op school

## Programma

- 1 Inleiding op Welkom op School
- 2 Introductie leerlingenboek
- 3 Mijn naam
- 4 Afspraken maken
- 5 Huiswerk
- 6 Afronding

## Doelen

- Elkaar beter leren kennen.
- Kennis hebben over de inhoud van Welkom op School.
- De groepsregels kennen.
- De functie van het leerlingenboek kennen.

## Kernwoorden

Welkom	Gast
Verhuizen	Afspraken
Buurman	Buurvrouw
Dagboek	Respect
Passen	Privacy
Kennismaken	Nieuwkomer
Eenzaam	Luisteren

## Vorbereiding

De docent zet, indien mogelijk, de stoelen zo in een kring dat de leerlingen ook naar het bord kunnen kijken. Op het bord schrijft de docent de onderdelen van de les en eventueel de kernwoorden op.

## 1 Inleiding op Welkom op School

---

**Werkvorm** Inleiding

**Docent** Maak een welkom-gebaar en schrijf het woord 'WELKOM' op het bord. Verduidelijk de betekenis van dit woord en leg het belang van welkom heten uit. Vraag de leerlingen naar eenzelfde woord in hun eigen taal. Vraag enkele leerlingen om Welkom op School in hun moedertaal op het bord te noteren.

- ★ Deze lessen gaan over de dingen die je voelt en denkt wanneer je naar een ander land gaat. Jullie zijn uit een ander land gekomen en nu in Nederland. Je bent nieuw in Nederland. Je bent een nieuwkomer. En tegen een nieuwkomer zeg je welkom. Dat doen we op de eerste dag dat je op school bent, maar nu nog een keer omdat jullie al beter Nederlands spreken.

Je hebt je huis en land achtergelaten, je bent naar Nederland gekomen. Familie, vrienden, school of werk zijn daar en jij bent hier. Nieuw zijn is leuk, maar soms moeilijk. Veel nieuwkomers denken vaak aan hun land en de mensen die daar zijn. Soms voelen leerlingen zich eenzaam. Deze lessen zijn om elkaar te helpen en minder alleen te zijn.

Ook leer je door deze lessen beter Nederlands te praten. Dat gaan we nu oefenen.

Geef je buurman of buurvrouw een hand en zeg: 'Welkom in Nederland.'

Vandaag is de eerste les. Er zijn 20 lessen. Bijvoorbeeld over je land, over je huis, relaties, je school en over feesten. Ook hebben jullie een leerlingenboek. Dat lijkt op een dagboek.

Vandaag gaan we praten over jullie namen, over het land waar jullie vandaan komen en over de regels van Welkom op School.

**Materiaal** Het voorbeeldleerlingenboek van de docent.  
De wereldkaart.  
Gekleurde wollen draden en punaises.

**Bordinstructie** WELKOM OP SCHOOL.  
Kernwoorden die je belangrijk vindt.

**Tijdsduur** 15 minuten.

## 2 Introductie leerlingenboek

---

**Docent** Laat het voorbeeldleerlingenboek zien.  
Het leerlingenboek is een belangrijk onderdeel van de lessenserie. Het is een persoonlijk document, vergelijkbaar met een dagboek. Het is daarom belangrijk om aan de leerlingen duidelijk te maken dat ze zorgvuldig met het eigen en ander-

mans leerlingenboek om moeten gaan. Zij mogen zelf bepalen wat zij wel en niet aan elkaar laten zien. Dat is belangrijk omdat leerlingen daarmee de controle houden. Iets wat zij in hun persoonlijk leven soms kwijt waren of nog kwijt zijn.

- ★ Dit is een boek dat nu nog grotendeels leeg is. Na deze twintig lessen is het vol met belangrijke dingen. We gaan veel dingen hierin opschrijven. Het wordt een soort dagboek. Weten jullie wat een dagboek is? Een boek waar je iedere dag belangrijke dingen in opschrijft en dat jij alleen mag lezen. Dit leerlingenboek is ook alleen van jou. Andere leerlingen mogen het alleen lezen als jij dat goed vindt. Hier schrijf je, plak je, of teken je iets in. Dat kunnen ook eigen foto's of afbeeldingen zijn.

**Materiaal** Leerlingenboek.

**Bordinstructie** Leerlingenboek.

**Tijdsduur** 10 minuten.

### 3 Mijn naam

**Werkvorm** Kringgesprek over de betekenis van je naam.  
Oefenen met je voorstellen.

**Docent** Schrijf je eigen naam op het bord en leg de betekenis uit van je voornaam. Eventueel ook de betekenis en/of herkomst van je achternaam en bijvoorbeeld het gebruik in Nederland om je eigen achternaam en de naam van je echtgenoot te gebruiken. Doe ook voor hoe je jezelf voorstelt, de naam duidelijk articulerend en degene aan wie je je voorstelt aankijkend.

Vraag dan de leerlingen of ze de betekenis van hun naam weten.

Vraag hen te gaan staan en de buurman of buurvrouw een hand te geven, elkaar aan te kijken en zich voor te stellen en de betekenis van de naam te noemen.

Maak duidelijk dat het voor sommige leerlingen heel vreemd kan zijn om een volwassene recht in de ogen te kijken. En dat dit in Nederland gebruikelijk is.

Sta stil bij het feit dat het voor enkele leerlingen ook vreemd kan zijn dat jongens en meisjes elkaar een hand geven.

Overigens is het misschien in deze les zo dat het enkele leerlingen niet helemaal lukt om uit te leggen wat hun naam betekent. Leerlingen kunnen dat soms thuis vragen. Veel ouders zullen het op prijs stellen als de school hier interesse in heeft. Ook kunnen leerlingen na de les bijvoorbeeld op deze site op zoek gaan naar de betekenis: <http://www.behindthename.com>.

Somalische leerlingen dragen bijvoorbeeld vaak een driedubbele naam waarbij de eerste hun eigen, de tweede hun vaders en de derde die van hun grootvader is.

Vaak zijn dat namen uit de Koran. Chinese leerlingen hebben soms een nummer als naam. Bloemennamen komen veel voor. Bij Poolse leerlingen komen vaak afgekorte namen voor. De roepnaam kan daar anders zijn dan de eigenlijke naam. De betekenis van een naam weerspiegelt culturele gebruiken, heeft soms een religieuze achtergrond, maar kan ook samenhangen met verwachtingen van familie en ouders. Tevens is een naam deel van je identiteit. Uitleggen hoe je heet en waarom je die naam hebt is iets onthullen van wie je bent en wat je achtergronden zijn.

Tijdens de nabespreking van dit onderdeel is het zinvol om te vragen waarom er in ieder land jongens- en meisjesnamen bestaan. Stel bijvoorbeeld de vraag waarom het belangrijk is dat we door een naam meteen weten dat het om een jongen of meisje gaat. De bedoeling hiervan is om leerlingen na te laten gaan denken over mannen- en vrouwenrollen en de verwachtingen hiervan. Als het in latere lessen over toekomst en seksualiteit gaat, is dat een belangrijk thema.

**Leerlingenboek** Geef aan dat de leerlingen de betekenis van hun naam in hun leerlingenboek kunnen opschrijven. Wanneer ze dat hebben gedaan, kunnen ze Welkom op School ook vertalen en dit opschrijven in hun leerlingenboek. Daarna kunnen ze dit bespreken met hun buurman/buurvrouw.

**Materiaal** Werkblad Les 1: Welkom op School – Voorkant leerlingenboek & Personalia.  
Werkblad Les 1: Welkom op School – Kennismaking.

**Bordinstructie** Mijn naam.

**Tijdsduur** 15 minuten.

## 4 Afspraken maken

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Schrijf de regels op het bord en licht de betekenis van de regels toe.

★ **Ad 1.** *Respect* voor elkaar hebben kan uitgelegd worden als: Nederlands praten is moeilijk voor ons allemaal. Daarom maken we soms een fout. Maar je gaat elkaar niet uitlachen. Respect is voor iedereen belangrijk. Kun je een voorbeeld geven van respect in deze klas?

**Ad 2.** Samen praten gaat goed als je *luistert* naar elkaar. Het maakt niet uit wie iets zegt, je luistert altijd naar elkaar en het maakt niet uit of je dik of dun bent, wat de kleur van je huid is, of je jongen of meisje bent. Als Sameeh bijvoorbeeld spreekt of Amira, dan is het belangrijk dat jullie stil zijn en goed en met respect luisteren.

**Ad 3.** In deze lessen praten we soms over moeilijke dingen. Moeilijk omdat ze over gevoe-

lens gaan (Docent legt een hand op het hart).

Soms is dat zo moeilijk dat je niet wilt of kunt praten. Dat is goed. Ik leer jullie een nieuw woord. Dat woord is *passen*. Passen betekent even niet meedoen. Passen betekent dat je niet meepraat, omdat je het nu niet wilt. Je zegt dan: 'Ik pas.'

Ad 4. In deze lessen praten jullie over belangrijke dingen. Dat is iets belangrijks. Dat is jouw verhaal wat je in deze klas verteld hebt. De leerlingen in deze klas weten nu waar jij woonde. Ik wil graag dat jullie niet buiten de klas praten over deze dingen. Ik wil de afspraak maken dat wat we bij deze lessen bespreken, binnen deze klas blijft. Ik gebruik daarvoor een Engels woord wat ook in de Nederlandse taal gebruikt wordt: *privacy*. Dat betekent dat sommige dingen die je vertelt van jou zijn. 'Privacy' is er bijvoorbeeld binnen een familie; je praat op de straat niet over alles wat in de familie gebeurt. Praat niet buiten deze klas over belangrijke dingen waar we samen over praten.

Privacy betekent ook dat het leerlingboek van jou is en niet van de andere leerlingen. Als jij het leuk vindt, mag je het een ander laten lezen. Ik wil jullie vragen om dus altijd eerst te vragen of je in het leerlingboek van de ander mag kijken. Zegt hij of zij 'nee', heb dan respect en kijk niet.

**Leerlingboek** Bedenk samen met de leerlingen voorbeelden van deze regels en laat hen de termen in hun leerlingboek schrijven: Respect, Luisteren, Passen, Privacy. Laat de leerlingen de termen ook bij de plaatjes in hun leerlingboek zetten. Die plaatjes zijn niet eenduidig. Maak duidelijk dat de leerlingen zelf het plaatje mogen kiezen en dat er geen goede en foute keuzes zijn.

**Materiaal** Leerlingboek.

**Bordinstructie** Afspraken:  
1 Respect.  
2 Luisteren.  
3 Passen.  
4 Privacy.

**Tijdsduur** 15 tot 20 minuten.

## 5 Afronding

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Vat de les van vandaag kort samen.

Vraag aan de leerlingen om het evaluatieformulier van deze les erbij te pakken. Ze geven aan wat ze van de les vonden. Dit doen ze door een van de drie gezichten te omcirkelen.

Vraag vervolgens wie wil zeggen wat hij of zij vond van de les.

**Materiaal** Werkblad Les 1: Welkom op School – Evaluatie.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

---

*Voorbeeld uit de praktijk*

De les begint onrustig. Mijn welkomsgebaar is voor enkele jongens een uitnodiging om mij eveneens luid welkom te heten, maar dan in het Engels. Als ze in hun eigen taal ‘Welkom’ op het bord mogen schrijven blijft het wat rommelig. Omdat de leerlingen in mijn klas feitelijk al wat langer op onze school zitten, vinden ze het wat vreemd dat ze nu alsnog welkom geheten worden. Maar als het over de namen gaat, wordt de sfeer vrolijk. Er zijn twee meisjes met bloemennamen in de klas. Hoewel er veel overeenkomsten in namen zijn tussen de islamitische leerlingen verschilt de schrijfwijze. Dit komt volgens mijn leerlingen doordat sommigen alleen in het Arabisch geschreven papieren hadden en Nederlanders hun eigen schrijfwijze kiezen. Het Somalische meisje Zara zegt dat ook haar geboortedatum niet klopt. Zij is in werkelijkheid twee jaar ouder.

Het duurt even voordat het begrip dagboek is uitgelegd. Aida zegt dat zij al een dagboek heeft. Ik zeg dat ze er nu twee heeft. Eén thuis en één voor school. ‘Dagboek very important for me’, zegt ze. Ik vraag de leerlingen om op de eerste pagina van hun boek een schutblad met hun naam te maken. Daar hebben ze zichtbaar plezier in.

---

# Les 2 Waar kom ik vandaan?

## Programma

- 1 Start
- 2 Waar kom ik vandaan?
- 3 Hier kom ik vandaan
- 4 De school
- 5 Afronding

## Doelen

- Stilstaan bij positieve herinneringen aan het land van herkomst en die delen.
- Ervaringen, meningen en gevoelens uitwisselen over het naar school gaan in Nederland en in het land van herkomst.
- Verschillen en overeenkomsten kunnen benoemen in onderwijs in Nederland en het land van herkomst.

## Kernwoorden

Geboorteland	Herinnering
Vertellen	Luisteren
Kleding	Huiswerk
Beloning	Gebouw
Schooltijden	Schoolplein
Leraar	Jongens/meisjes
Sport/gymnastiek	Begrijpen
Straf	Lokaal
Verhuizen	Verhuizing

## Toelichting

Hoe jongeren terugkijken op hun leven voordat zij vertrokken, zal zeer verschillend zijn. Een belangrijke omstandigheid is bijvoorbeeld of zij al dan niet uit een oorlogsgebied komen en of het hun eigen wens was om te vertrekken. In deze les vragen we bewust naar positieve herinneringen. De ervaring leert dat veel leerlingen ‘vanzelf’, ook in latere lessen, ook negatieve ervaringen delen. Leerlingen vinden het meestal fijn om afbeeldingen uit hun land te zoeken. Leerlingen uit oorlogsgebieden hebben die positieve herinneringen niet altijd meer zelf. Maar op internet zijn bijvoorbeeld zelfs van een land als Somalië met de google-opdracht ‘old pictures Somalia’ mooie beelden te vinden van een, toen nog, vreedzaam Somalië.

Sommigen zullen iets willen vertellen over waar ze vandaan komen. Voor anderen kan dat moeilijk zijn. De docent nodigt leerlingen uit om mee te doen door een gezellige en veilige sfeer te creëren. Draai bijvoorbeeld rustige muziek en moedig de leerlingen individueel aan bij deze opdracht. Maar leerlingen moeten zelf kiezen wat zij wel of niet willen delen.



## 1 Start

---

- Docent** Vraag of er naar aanleiding van de vorige keer nog vragen of opmerkingen zijn.
- Bordinstructie** Hier kom ik vandaan.
- Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Waar kom ik vandaan?

---

- Werkvorm** Kringgesprek.
- Docent** Wijs op de kaart de herkomst en vermoedelijke reis van enkele leerlingen aan en geef hier voorbeelden van. Kies daarbij leerlingen uit, van wie je veronderstelt dat ze dat leuk vinden. Leg het woord verhuizen uit. Laat de leerlingen dan in hun eigen leerlingenboek aangeven hoe zij gereisd zijn. Eventueel kunnen leerlingen ook een doorgangsland op die kaart aangeven. Bijvoorbeeld als zij daar langere tijd gewoond hebben. Er kunnen ook leerlingen zijn die nooit met een kaart gewerkt hebben, die wat hulp moeten krijgen van een klasgenoot. Leerlingen mogen passen, bijvoorbeeld omdat leerlingen vanwege (deels) verzonnen reisverhalen liever niet meedoen.
- Voor de meeste leerlingen is dit een leuke oefening. Maar soms wel een oefening met dubbele gevoelens, omdat leerlingen onderweg ook vervelende dingen kunnen hebben meegemaakt, zoals een gevaarlijke bootreis. Laat merken dat je weet hebt van dat soort ervaringen.
- ★ **Soms hebben jullie heel lang gereisd. Soms hebben jullie ook in een ander land gewoond. Soms was de reis moeilijk/gevaarlijk. Gelukkig zijn jullie nu veilig.**
- Materiaal** Werkblad Les 2: Waar kom ik vandaan? – Wereldkaart.  
Een wereldkaart. Dat kan een poster zijn, maar ook bijvoorbeeld een kaart geprojecteerd op het digibord.  
Gekleurde wollen draden en punaises.
- Bordinstructie** Verhuizing.
- Tijdsduur** 15 minuten.

### 3 Hier kom ik vandaan

---

**Werkvorm** Invullen in leerlingenboek.

**Docent** Laat het voorbeeldleerlingenboek zien.

- ★ **Jullie hebben op de kaart laten zien hoe jullie hier zijn gekomen.**  
Teken dezelfde lijn in je leerlingenboek, op de wereldkaart; dus van je eigen land (of het land waar je lang gewoond hebt) naar Nederland.  
Ook wil ik je vragen om een foto van je land in je leerlingenboek te plakken. Liefst iets wat je mooi of leuk vond in jouw land.

Loop tijdens de oefening rond en maak, als leerlingen daarin toestemmen hun reis zichtbaar op een kaart in de klas. Gebruik daarvoor de punaises en wollen draden.

#### *Alternatieve oefening*

Via Google Maps kunnen de leerlingen ook hun oude woonplaats(en) opzoeken. Maar op veel plaatsen in de wereld is streetview niet bruikbaar. Als de woonplaats niet vindbaar is of wellicht verwoest door oorlog, laat de leerling dan een andere belangrijke plek uit het land opzoeken. Of bijvoorbeeld bij asielzoekers de plaatsen waar zij in Nederland woonden.

**Materiaal** Werkblad Les 2: Waar kom ik vandaan? – Mijn land.

**Bordinstructie** Foto's van mijn land.

**Tijdsduur** 15 tot 30 minuten.

### 4 De school

---

**Werkvorm** Invuloefening.

**Docent** In dit lesonderdeel gaat het specifiek over de ervaringen op school, zowel in het land van herkomst als in Nederland. In het leerlingenboek staan afbeeldingen die te maken hebben met schoolgaan. Zet de volgende woorden op het bord en legt de betekenis ervan uit: gebouw, lokaal, tijden, schoolplein, kleding, leraar, jongens/meisjes, straf, sport/gymnastiek, huiswerk. Vraag de leerlingen aan te geven hoe ze die verschillen ervaren, door middel van taal of gebaren. Geef een voorbeeld: kleding.

- ★ **Vandaag in de klas hebben jullie verschillende kleren. De een draagt een spijkerbroek, de**

ander een mooie jurk. Op de school in jouw land droeg je andere kleren, denk ik. Misschien droeg je een uniform.

*Variatie 1 Digitaal leerlingenboek; in de klas invullen*

Laat leerlingen opschrijven in het leerlingenboek wat er verschillend of hetzelfde is in de school in hun land en de school in Nederland. Eventueel mag dat ook in de moedertaal.

*Variatie 2 Digibord praatplaat*

Projecteer de bladzijden met afbeeldingen over de school uit het leerlingenboek op een digibord. Bespreek met de leerlingen wat anders en hetzelfde is.

<b>Materiaal</b>	Werkblad Les 2: Waar kom ik vandaan? – Mijn school.
<b>Bordinstructie</b>	De school.
<b>Tijdsduur</b>	30 tot 40 minuten.

## 5 Afronding

---

<b>Docent</b>	Vat de les van vandaag kort samen. De leerlingen geven aan wat ze van de les vonden. Dit doen ze door een van de drie gezichtjes te omcirkelen. Vraag vervolgens wie wil zeggen wat hij of zij vond van de les.
<b>Materiaal</b>	Werkblad Les 2: Waar kom ik vandaan? – Evaluatie.
<b>Tijdsduur</b>	5 tot 10 minuten.

*Voorbeeld uit de praktijk*

Een aantal leerlingen vindt het zichtbaar leuk om te laten zien hoe ze gereisd zijn. Maar niet allemaal. Enkele jongeren geven later hun reis wel aan in hun leerlingenboek maar niet voor de klas. Da Fu uit China, die in tegenstelling tot de anderen nog nauwelijks Nederlands verstaat, wijst zijn vorige woonplaats aan en glimlacht. 'Jouw land ligt het verst van allemaal,' zeg ik hem terwijl ik mijn handen op beide landen leg.

Parwana uit Afghanistan heeft spontaan een verhaaltje geschreven. Trots leest ze dit voor. Het is een soort geschiedenis van haar land. Het blijkt dat ze enorm veel feiten over haar geboorteland kent. Zij is al wat langer in Nederland en kan zich al redelijk in het Nederlands uitdrukken.

Het opzoeken van plaatjes op internet vinden alle leerlingen leuk. Als het over de school gaat worden schooltijden, anekdotes over haardracht, uniformen en straffen uitgewis-

seld. Abdi uit Somalië gaat met gestrekte rug op zijn knieën zitten. Hij legt uit dat hij zo in zijn klas een uur lang op een aantal kiezelstenen moest blijven zitten, met zijn gezicht in de brandende zon. De andere leerlingen proberen elkaar te evenaren met dit soort straf-ervaringen. Enkele doen voor op welke plaatsen van het lichaam de stok van de leraar neerkwam. De leerlingen zijn het erover eens dat de leraren in Nederland veel aardiger zijn. De meesten vinden de school in Nederland leuk. Ramiro uit Spanje legt in gebroken Nederlands uit dat hij niet zo tevreden is. Hij vindt de hele dag Nederlands leren niet leuk. Hij wil liever veel wiskunde doen. Ik probeer aan de anderen uit te leggen wat hij zojuist zei. Parwana is het wel een beetje met hem eens: 'Deze school makkelijk.' Ook zij heeft eerder elders voortgezet onderwijs gevolgd.

---



# Les 3 Mijn huis

## Programma

- 1 Start
- 2 Een ander huis
- 3 Je thuis voelen
- 5 Afronding

## Doelen

- Stilstaan bij positieve en negatieve gevoelens samenhangend met de (gedwongen) verhuizing naar Nederland.
- Ervaringen en gevoelens uitwisselen over het nieuwe leven in Nederland en het al dan niet thuis voelen.
- Steun ervaren aan positieve herinneringen en door het uitwisselen van herinneringen.
- Gemeenschappelijkheid creëren.

## Kernwoorden

Vroeger	Nu
Huis	Je thuis voelen
Thuis	Hetzelfde
Beschermen	Anders
Terugdenken	Verhuizen
Missen	

## 1 Start

---

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Schrijf de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien. Leg uit dat je wel iets over de achtergronden van de leerlingen weet, maar nieuwsgierig bent naar dingen die je nog niet weet. En dat het, om in een nieuwkomersklas elkaar te kunnen helpen, goed is als je ook wat meer van elkaar weet.

**Bordinstructie** Mijn huis.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Een ander huis

---

**Werkvorm** Tekening of collage maken (al of niet digitaal).

**Docent** Deze les gaat het over het huis waar je vroeger woonde en het huis waar je nu woont. Dat doen we omdat iedereen in een huis woont. Een huis is belangrijk en een huis is leuk. Je kookt er, je eet er, je slaapt er, je speelt er. Maar misschien woon je nu nog niet in een huis, maar in een opvangcentrum. Een huis is belangrijk voor iedereen. Meestal woon je in een huis met je familie. Soms woon je in een groot huis, soms in een klein huis. In het land waar je eerst woonde had je ook een huis.

Ik wil je eerst vragen om je huis van vroeger te tekenen of foto's te zoeken van huizen uit je land. Pak je werkblad van Les 3 erbij. Er staat: Plak hier foto's van huizen uit jouw land of teken je huis. Je mag zelf kiezen of je een tekening maakt of foto's zoekt. Je mag ook zelf kiezen of je het huis van vroeger of het huis waar je nu woont tekent/zoekt. Je mag ze ook allebei kiezen.

Je weet dat iedereen uit deze klas in een ander land heeft gewoond. Daarna ben je met je familie, met een deel van je familie of zelfs alleen verhuisd naar Nederland. Ik wil je vragen om terug te denken aan dat huis waar jij gewoond hebt. Hoe ziet dat eruit? Kun je dat tekenen?

### *Foto*

Je staat voor het huis en je wilt een foto maken. De docent doet alsof hij een fototoestel in zijn handen heeft. Wat zet je op jouw foto? Het huis, de tuin, de straat, de mensen? Het hoeft geen heel mooie tekening te zijn. Tekenen is soms moeilijk.

Als je een tekening maakt of plaatjes vindt van een huis, kun je anderen ook laten zien hoe jouw huis eruitziet. Daarna laten we elkaar de tekeningen zien en misschien wil je er iets over vertellen.

*Alternatief: Plattegrond*

Voor leerlingen die tekenen lastig vinden, is het laten tekenen van een plattegrond meestal gemakkelijker. Een plattegrond maakt een gesprek over het leven binnenshuis gemakkelijker. Omdat er meisjes zijn die veel tijd in huis doorbrengen, kan een plattegrond het vertellen van een verhaal wellicht vergemakkelijken.

*Stimuleren*

Om de leerlingen te stimuleren dat ze daadwerkelijk allemaal gaan tekenen, kan je zelf meedoen. Het kan motiverend zijn voor leerlingen die tekenen lastig vinden. Sommigen hebben in het herkomstland nooit of weinig getekend en missen de techniek. Anderen vinden het misschien kinderachtig. En leerlingen met oorlogservaringen kunnen aarzelend zijn, omdat ze vrezen voor gevoelens die ze liever wegstoppen. Benadrukken dat je vooral de leuke dingen van het huis aan elkaar gaat laten zien, kan die aarzelende minder maken.

*Alternatief: zoeken op internet*

In plaats van tekenen kan er ook voor gekozen worden dat leerlingen zelf afbeeldingen van huizen uit het herkomstland zoeken. Ze kunnen deze dan printen en aan elkaar laten zien.

Probeer tijdens deze les een ontspannen sfeer te creëren. Bijvoorbeeld met achtergrondmuziek.

**Materiaal** Werkblad Les 3: Mijn huis.  
Werkblad Les 3: Mijn huis – Afbeeldingen.  
Potloden en kleurpotloden.

**Bordinstructie** Je huis.

**Tijdsduur** 25 tot 40 minuten.

### 3 Je thuis voelen

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Laat de tekeningen of werkbladen zo neerleggen, op tafels of op de grond, dat de leerlingen er langs kunnen lopen en elkaars tekeningen kunnen zien. Herhaal aan het begin van dit onderdeel nogmaals de afspraken uit de eerste les. Ook nu weer mogen leerlingen passen. Nodig leerlingen uit te vertellen over hun tekening. Tijdens het bespreken van de tekening komt het dagelijkse leven ook aan bod. Denk hierbij aan onderwerpen als: soort huis, bewoners, de buurt, activiteiten thuis, man/vrouwrollen en -verwachtingen, kleding in en buitenshuis, vergelijking oude



en nieuwe huis en thuis voelen. Stimuleer meisjes die terughoudend of verlegen zijn, ook hun verhaal te doen. Soms brachten juist zij veel tijd door in huis en kunnen daar veel over vertellen. Er kunnen leerlingen zijn die al heel lang niet meer in een huis woonden, maar wel vele jaren in een vluchtelingenkamp. Benoem dat of vraag daar naar. Die leerlingen zullen misschien een tent in het vluchtelingenkamp willen tekenen. Voor leerlingen die al jaren in een Nederlands opvangcentrum wonen, is een eigen huis in Nederland nog een droom.

### *Suggesties voor vragen*

Ook als het om het huis van vroeger gaat, kun je de vragen in de tegenwoordige tijd stellen.

- Wat zie je als je uit het raam van je huis kijkt?
  - Wat is de fijnste plaats in het huis?
  - Wat doe je (graag/niet graag) als je thuis bent?  
Verschilt dat tussen jongens en meisjes?
  - Is er een vrouwen- en een mannengedeelte?
  - Ben je vaak alleen thuis?  
Of woon je met andere gezinsleden, zoals moeder/vader of broers/zussen?  
Doen jullie iets samen thuis? Zo ja, wat doen jullie?
  - Wie is er vaak thuis en waarom?
  - Waar slaap jij in het huis?  
Slaap je alleen of met broers of zusters?
  - Draag je thuis andere kleding dan buiten?  
Zo ja, wat verander je? (Bijv. hoofddoek af, joggingsbroek aan)
  - Lijkt je oude huis op je nieuwe huis?  
Wat is hetzelfde en wat is anders?
  - Hoe ziet je straat eruit?  
Is het een schone of vieze straat?
  - Lijkt je oude buurt op je nieuwe buurt?  
Wat is hetzelfde en wat is anders?
  - Gaan jullie wel eens bij elkaar op bezoek?
  - Wie is er wel eens in een opvangcentrum geweest?
- ★ In de Nederlandse taal betekent 'thuis voelen' dat iemand zich net zo goed voelt als hij zich in zijn eigen huis voelt. Iemand kan bijvoorbeeld zeggen: 'Ik voel me thuis op school.' Een Nederlander die een jaar in Australië woont kan zeggen: 'Ik voel me thuis in Australië.' Dat betekent dat hij zich daar fijn voelt. Soms duurt het kort, soms duurt het lang voordat je je thuis voelt in een vreemd land.
- Wie van jullie voelt zich helemaal thuis in Nederland?  
Denk je dat je je later thuis zult voelen in Nederland?

Herinneringen aan een huis waaruit je verdreven bent en/of waar je liever niet weg had willen gaan, kunnen droevig zijn. Geef als tip dat juist de goede herinneringen van leuke dingen in of rond het huis je weer een goed gevoel kunnen geven.

- Bordinstructie** Je thuis voelen.
- Materiaal** Werkblad Les 3: Mijn huis.  
Werkblad Les 3: Mijn huis – Afbeeldingen.
- Tijdsduur** 25 tot 50 minuten.

---

## 4 Afronding

- Docent** Vat de les van vandaag kort samen. Vraag aan de leerlingen het evaluatieformulier erbij te pakken. Vraag de leerlingen aan te geven wat ze van de les vonden. Dit doen ze door een van de drie gezichtjes te omcirkelen.
- Materiaal** Werkblad Les 3: Mijn huis – Evaluatie.
- Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

---

### *Voorbeeld uit de praktijk*

Het op internet zoeken naar foto's van hun huis kost veel tijd, maar leerlingen reageren erg enthousiast en laten bijvoorbeeld nieuwbouwprojecten zien in hun land. Ze zijn hier erg trots op. Doordat alle leerlingen uitgebreid willen vertellen en hun tekening willen laten zien, levert dit soms complete spreekbeurten op. Zalmi vindt op het internet zijn oude school. Anderen vinden huizen in de buurt van de wijk waar ze woonden. Bij het maken van een tekening van hun eigen huis kijk ik bij iedereen even mee. Zo kunnen de leerlingen zelf uitleggen hoe hun huis eruitzag. Aan de manier waarop ze over hun huis praten, merk ik dat ze dat graag met me willen delen.

De leerlingen die moeite hebben met het tekenen van hun huis, maken een plattegrond. Dat blijkt een goed alternatief. Twee leerlingen passen bij deze opdracht. Zij willen niet praten en nadenken over hun huis. Ik vermoed omdat zij verwachten hier verdrietig van te worden. Maar ze doen wel mee in het gesprek daarna. Namir uit Afghanistan vertelt met vochtige ogen dat hij vroeger in een heel mooi huis heeft gewoond, maar dat hij het niet kan laten zien omdat het 'kapotgemaakt' is. Wel heeft hij nog een foto van zichzelf als kleuter voor zijn huis. Je kan nog een klein beetje zien hoe het was geweest. Het is zijn enige foto van vroeger en hij draagt die altijd bij zich. Ik krijg de foto die week wel 5 keer te zien.

---



# Les 4 Praten zonder woorden

## Programma

- 1 Start
- 2 Lichaamstaal
- 3 Groeten en begroeten in Nederland en daarbuiten
- 4 Huiswerk
- 5 Afronding

## Doelen

- Kennismaken met verbale en non-verbale manieren van begroeting uit landen van herkomst en uit Nederland.
- Culturele verschillen en overeenkomsten van communiceren uitwisselen.
- Door meer kennis van voorbeelden van formele en informele communicatie en het oefenen ervan meer zelfvertrouwen krijgen.

## Kernwoorden

Lichaamstaal	Kennismaken
Gebaren	Solliciteren
Begroeten	Raden
Beleefd	Onbeleefd

## Voorbereiding

<http://thuisacademie.ntr.nl/clips/clip/show/644-lichaamstaal.html>

## Toelichting

Non-verbale communicatie wordt sterk door de culturele achtergrond bepaald. In sommige culturen betekenen gebaren iets heel anders dan de betekenis die er in Nederland aan wordt gegeven: een opgestoken duim (prima!) is in sommige delen van Iran een obscene gebaar, ja-knikken en nee-schudden, zoals we dat in Nederland doen, wordt lang niet overal in de wereld gedaan. Hoewel het geen gebaar is, is het al of niet elkaar in de ogen kijken tijdens een gesprek een vorm van non-verbale communicatie die tot misverstanden kan leiden vanwege de interpretatie hiervan.

Veel nieuwkomers vinden het interessant kennis te maken met elkaars en de Nederlandse lichaamstaal. Vaak willen ze de in Nederland gangbare 'juiste code' leren kennen. In sommige gevallen hebben de leerlingen al ondervonden dat hun 'lichaamstaal' in Nederland verkeerd werd geïnterpreteerd. De docent kan de leerlingen uitdagen hierover te praten en ervaringen uit te wisselen, zonder er een 'fout' of 'goed' oordeel aan te verbinden. Fysieke oefeningen en rollenspel, zoals in deze les, zijn voor veel leerlingen ook een goede manier om te ontspannen, elkaar beter te leren kennen en stress te doen verminderen.

## 1 Start

---

**Docent** Schuif de tafels aan de kant en zet stoelen in het lokaal klaar in de vorm van een halve cirkel.  
Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vragen of vertellen naar aanleiding van de vorige les.  
Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord.

**Bordinstructie** Praten zonder woorden.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Lichaamstaal

---

**Werkvorm** Kringgesprek en uitbeelden.

**Docent** Leg de bedoelingen van deze les uit:

- Leren hoe je met en zonder woorden praat.
- Hoe je dat in Nederland doet en in het land waar leerlingen vandaan komen.
- Dat een goede begroeting heel belangrijk is en dat dat vandaag ook geoefend wordt.
- Dat het een leuke les wordt.

Doe enkele gebaren voor, bijvoorbeeld: duim omhoog, tong uitsteken, peace-teken, stopteken, op verschillende manieren met het hoofd schudden enzovoort. Je wil dan iets zeggen, maar niet met je mond. Introduceer het woord 'lichaamstaal'. Maak duidelijk dat je veel dingen met je lichaam doet zonder te denken (onbewust gebruik van lichaamstaal).

Instrueer de leerlingen dat zij zelf voorbeelden van lichaamstaal gaan laten zien.

Dit filmpje over lichaamstaal kan bruikbaar zijn, al is de taal wellicht te moeilijk voor veel leerlingen. <http://thuisacademie.ntr.nl/clips/clip/show/644-lichaamstaal.html>

- ★ **Denk allemaal na over drie gebaren uit jouw land. Ik zal jullie daarna vragen om dit voor de klas voor te doen. Dan gaan wij raden.**

Vraag de leerlingen de gebaren voor te doen. Dat kan individueel, maar wellicht ook in 'landengroepjes'.

### *Suggesties bespreking*

Geef aan dat lichaamstaal heel belangrijk is. Herhaal de termen 'lichaamstaal' en 'gebaren'. Er zijn culturele verschillen, maar ook overeenkomsten. Van jongens en

meisjes, mannen en vrouwen, verwachten we andere lichaamstaal. Bespreek welke gebaren jongens en meisjes onderling gebruiken en wanneer dat leuk en niet leuk is. Er zijn 'goede' en 'slechte' gebaren. Vraag na of er gebaren zijn die tot misverstanden of irritaties leiden. Het is belangrijk dat je niet alleen de gesproken en geschreven taal, maar ook de lichaamstaal in Nederland kent. Leg eventueel uit wat de termen 'beleefd' en 'onbeleefd' betekenen.

**Materiaal** Eventueel het filmpje over lichaamstaal.

**Bordinstructie** Lichaamstaal en gebaren.

**Tijdsduur** 15 tot 30 minuten.

### 3 Groeten en begroeten in Nederland en daarbuiten

**Werkvorm** Oefenen via rollenspel.

**Docent** Schrijf het woord 'begroeten' op het bord en bespreek het begrip. Leg het verschil uit tussen groeten en begroeten.

- ★ **Groeten is iets wat we veel doen en waar we niet zo veel bij denken. Het gaat vanzelf. Begroeten is iets speciaals. Bijvoorbeeld bij de eerste keer als ik als leraar jouw ouders ontmoet. Dat heet ook kennismaken. Als je werk zoekt en je vraagt de baas om werk, moet je ook kennismaken. Vragen om werk heet solliciteren. Dat wil je goed doen.**

Maak duidelijk dat de leerlingen nu gaan oefenen.

#### *Oefenen kennismaken*

Geef eerst zelf, samen met een leerling, een voorbeeld van een formele begroeting, het kennismaken, waarbij jullie je officieel, liefst staand, aan elkaar voorstellen. Je kunt de klas in lopen en dit herhalen bij enkele andere leerlingen. Geef tips over uitspraak, elkaar aankijken enzovoort.

#### *Rollenspel groeten en begroeten*

Leg uit dat zij in de klas begroetingen en kennismaken op verschillende plaatsen gaan oefenen. Bijvoorbeeld het groeten thuis en op school. Wel moeten ze dat in het Nederlands doen.

Vraag de leerlingen enkele gemengde groepjes van jongens en meisjes te vormen.

Geef ieder groepje twee of drie opdrachten van het werkblad en laat de leerlingen oefenen.

De leerlingen vertellen de andere groepjes niet wat hun opdracht is, want straks zullen 'de anderen' de begroeting moeten raden.

<b>Materiaal</b>	Werkblad Les 4: Praten zonder woorden – Rollenspel. Bijlage Les 4: Praten zonder woorden – Rollenspel.
<b>Bordinstructie</b>	Groeten, begroeten, kennismaken.
<b>Tijdsduur</b>	40 tot 50 minuten.
<b>Toelichting</b>	Elkaar begroeten kan op heel veel verschillende manieren. Alleen al in Nederland bestaan meerdere verschillende woorden om iemand te groeten: ‘hallo’, ‘hoi’, ‘hi’, ‘goedemorgen’ enzovoort. Deze leerlingen zullen zich ook in Nederland thuis deels zo gedragen als dat zij in het herkomstland gewend waren, maar gaan Nederlandse gedragingen overnemen. Behalve de gesproken taal is de lichaamstaal erg belangrijk: wel of niet een hand geven, elkaar aankijken, elkaar wel of niet aanraken. Maar ook de houding speelt een rol. Schouders, rug, handen en voeten spreken een eigen taal. Laat de leerlingen letten op de gesproken en de lichaamstaal en benoem het aankijken, de houdingsaspecten en de rol van de ledematen.

#### *Extra informatie*

Bij formele ontmoetingen is het bijvoorbeeld in Nederland belangrijk een stevige hand te geven. In Frankrijk bijvoorbeeld niet. De meeste leerlingen zullen aangeven dat hiërarchie erg bepalend is voor hoe je groet. Een ouder persoon (of iemand met veel status) begroet je anders dan iemand van je eigen leeftijd. Daarnaast speelt gender in veel herkomstlanden een erg belangrijke en zichtbare rol. Vraag daar iedere keer naar omdat het zo ingeslepen is en we het vaak vergeten.

Ook de vorm van lichaamstaal kan verschillen. In een aantal culturen is het gebruikelijk je hand naar je hart te brengen, als je iemand een hand hebt gegeven. Vaak speelt ook religie een rol bij de manier van begroeten. Islamitische leerlingen zullen alleen hun (reine) rechterhand gebruiken bij begroetingen en spreken bij wijze van begroeting bijvoorbeeld de wens uit dat ‘God over je moge waken’. Daarnaast zijn onder de leerlingen soms ‘straat-’ en ‘zwarte’ manieren van begroeten bekend, bijvoorbeeld afkomstig uit de hiphop- en rapcultuur.

Eventueel ga je dieper in op de betekenis van lichaamstaal door vragen als:

- Kun je een voorbeeld geven van een gebaar wat je ooit maakte en wat hier in Nederland verkeerd begrepen werd?
- Wat valt je op aan de manier van elkaar begroeten in Nederland? Is dat ook zo in jouw land?

#### *Geen hand willen geven*

Als er leerlingen zijn die de andere sekse geen hand willen geven, is het belangrijk te wijzen op de afkeuring hiervan in het allergrootste deel van de Nederlandse samenleving (Nederlanders vinden dat niet respectvol) en te wijzen op de verschillende opvattingen hierover, ook bij imams.

Wijs daarnaast op het extra grote belang van alternatieve vormen van beleefdheid (respect) en doe bijvoorbeeld deze suggesties:

- ‘prettig kennis te maken’ zeggen,
- vriendelijk knikken,
- de hand op de borst leggen,
- glimlachen.

## 4 Huiswerk

---

**Docent** Leg het begrip ‘cultuur’ enigszins uit (Zie volgende les). Vraag de leerlingen om thuis op internet of in tijdschriften afbeeldingen te zoeken die passen bij hun cultuur. De leerlingen maken twee leerlingenboekpagina’s met deze afbeeldingen.

**Materiaal** Werkblad Les 5: Anders of hetzelfde? – Huiswerk.

## 5 Afronding

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Praat, aan de hand van de kernwoorden, met de leerlingen na over de les en ga na wat de leerlingen van de les vonden. Laat ze de evaluatie in het leerlingenboek invullen. Vraag vervolgens wie wil zeggen wat hij of zij vond van de les.

**Materiaal** Werkblad Les 4: Praten zonder woorden – Evaluatie.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

---

### *Voorbeeld uit de praktijk*

De les bevat veel overlap met de dramales die op onze school gegeven wordt. Ondanks dat zijn de leerlingen opnieuw erg enthousiast. Ook het filmpje vinden ze leuk. Het zorgt voor herkenning en de leerlingen stellen elkaar en mij allerlei vragen.

Spontaan oefenen we een aantal gebaren. Ik demonstreer zelf een gebaar en vraag de leerlingen om reactie. De meeste gebaren worden herkend. De leerlingen benoemen half in het Engels, half in het Nederlands welke gebaren ik volgens hen uitbeeld: ‘Prima’, zegt Hinda als ik mijn duim omhoog steek. ‘Out!’, zegt Ibrahim als ik met gestrekte arm naar de deur wijs.

Dan staat Samuel uit Armenië op en maakt een V-teken met zijn wijs- en middelvinger. ‘Victory’, zegt hij. Dit wordt door de rest van de groep beaamd. ‘Peace’, zeg ik, ‘vrede’ en ik schrijf het woord op het bord. Spontaan grijpen sommige leerlingen naar hun leerlingenboek en schrijven het woord van het bord over.



Daarna is de klas pas echt enthousiast. Om beurten staan leerlingen op die hun gebaar voor de klas komen voordoen. Soms herkenbare gebaren, soms typische gebaren uit hun eigen cultuur. De opdracht loopt uit op een soort mondiaal mimespel waarbij iedereen wel een gebaar blijkt te kennen.

---

## Bijlage Les 4: Praten zonder woorden – Rollenspel

Spelers	Situatie
Jongen - jongen	Je bent op zoek naar een baan bij de supermarkt. Leerling 1 is de baas en een man. Leerling 2 is de werkzoekende en een man. De baas vraagt of de jongen binnenkomt en ze maken kennis.
Jongen - meisje	Je bent op zoek naar een baan bij de supermarkt. Leerling 1 is de baas en een vrouw. Leerling 2 is de werkzoekende en een man. De baas vraagt of de jongen binnenkomt en ze maken kennis.
Jongen - jongen	Twee jongens zijn vrienden van elkaar en zitten op dezelfde school. Leerling 1 is de ene jongen en leerling 2 de andere. In de ochtend komen jullie elkaar tegen op het schoolplein. Jullie begroeten elkaar.
Meisje - meisje	Twee meisjes zijn vriendinnen van elkaar en zitten op dezelfde school. Leerling 1 is het ene meisje en leerling 2 het andere. In de ochtend komen jullie elkaar tegen op het schoolplein. Jullie begroeten elkaar.
Jongen - meisje	Twee leerlingen een jongen en een meisje vinden elkaar heel leuk en begroeten elkaar 's morgens op het schoolplein.
Jongen - meisje of jongen - jongen	Je komt je buurman tegen in de straat. Leerling 1 is een meisje of een jongen die in de straat woont. Leerling 2 is de oudere buurman. Jullie begroeten elkaar.
Meisje - meisje	Na een schooldag kom je thuis. Je moeder zit op de bank in de huiskamer. Leerling 1 is de dochter en leerling 2 is de moeder. Jullie begroeten elkaar.

<b>Jongen - meisje</b>	Na een schooldag kom je thuis. Je moeder zit op de bank in de huiskamer. Leerling 1 is de zoon en leerling 2 is de moeder. Jullie begroeten elkaar.
<b>Jongen - meisje</b>	Na een schooldag kom je thuis. Je vader zit op de bank in de huiskamer. Leerling 1 is de dochter en leerling 2 is de vader. Jullie begroeten elkaar.
<b>Jongen - jongen</b>	Na een schooldag kom je thuis. Je vader zit op de bank in de huiskamer. Leerling 1 is de zoon en leerling 2 is de vader. Jullie begroeten elkaar.
<b>Jongen - meisje</b>	Op zaterdag ga je boodschappen doen. In de supermarkt kom je de juffrouw tegen. Leerling 1 is een jongen uit de klas. Leerling 2 is de juffrouw. Jullie begroeten elkaar.
<b>Meisje - meisje</b>	Op zaterdag ga je boodschappen doen. In de supermarkt kom je de juffrouw tegen. Leerling 1 is een meisje uit de klas. Leerling 2 is de juffrouw. Jullie begroeten elkaar.
<b>Jongen - meisje</b>	Je Nederlandse buurmeisje is jarig en jij bent uitgenodigd. Je komt binnen en ziet je buurmeisje met ouders en andere familie en vrienden in de woonkamer staan. Leerling 1 is de jongen en leerling 2 is het Nederlandse buurmeisje. Je feliciteert haar en de ouders.
<b>Meisje - jongen</b>	Je Nederlandse buurjongen is jarig en jij bent uitgenodigd. Je komt binnen en ziet je buurjongen met ouders en andere familie en vrienden in de woonkamer staan. Leerling 1 is het meisje en leerling 2 is de Nederlandse buurjongen. Je feliciteert hem en de ouders.

# Les 5 Anders of hetzelfde?

## Programma

- 1 Start
- 2 Cultuur: hetzelfde of anders?
- 3 Eten
- 5 Afronding

## Doelen

- Kennismaken met elkaars culturele achtergronden.
- Herkennen en kennen van overeenkomsten en verschillen in cultuur en cultuuruitingen.
- Uitwisselen van gevoelens en ervaringen rondom het thema ‘cultuur’ en ‘eten’.
- Bewustwording van de mogelijkheid om zelf te kiezen als het om het samenleven met ‘andere culturen’ gaat.
- Stimuleren van saamhorigheid.

## Kernwoorden

Cultuur	Traditie
Kleding	Gerecht
Eten en drinken	Geloof
Mooi	Muziek
Lekker	Godsdienst
Recept	Feest
Regels	Mening
Hetzelfde	Anders

## Toelichting

De Amerikaanse psycholoog J.W. Berry (1990) introduceerde de termen ‘assimileren’ (geheel aanpassen), ‘integreren’ (elementen van twee of meerdere culturen met elkaar verbinden), ‘segregeren’ (je in het geheel op de eigen cultuur richten) en ‘marginaliseren’ (je niet op de nieuwe en niet op de eigen cultuur richten). Deze laatste term slaat niet zozeer op het maken van eigen keuzes, maar verwijst vooral naar de uitkomst van een mislukt integratieproces. Het verbinden van de eigen en nieuwe culturen, de ‘integratie’, is volgens hem en veel andere onderzoekers de meest succesvolle strategie. In deze les krijgen de leerlingen in eenvoudige taal uitgelegd dat zij zelf hierin keuzes kunnen maken.

## 1 Start

---

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vragen of vertellen naar aanleiding van de vorige les. Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

**Bordinstructie** Anders of hetzelfde?

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Cultuur: hetzelfde en anders?

---

**Werkvorm** Eerst klassikale uitleg, daarna in groepjes in gesprek.

**Docent** Leg uit wat cultuur betekent.

★ Cultuur is hoe een groep mensen leeft. Hoe ze voelen, doen en denken: hun gewoonten, hun mening en hun ideeën. Maar ook leefregels, regels hoe je moet leven, hebben te maken met de cultuur. Het gaat bijvoorbeeld over eten, muziek, kleding, regels, tradities, feesten en feestdagen. Bij godsdienst is cultuur ook belangrijk. De katholieke godsdienst in Polen is anders dan die in Nederland. De islam van Somalië kan anders zijn dan die van Iran. Soms praten we over de Nederlandse cultuur, over de Somalische of de Poolse cultuur. Maar in ieder land zijn ook weer verschillen. Zelfs in een klein land als Nederland. En cultuur verandert ook. Ook jouw cultuur. Dat is belangrijk om te weten. Bijvoorbeeld: als je langer in een land woont, neem je soms gewoonten over. Jij kiest zelf. Niet jouw cultuur kiest.

Je kan op drie manieren met een nieuwe cultuur (in dit geval de Nederlandse cultuur) omgaan. De eerste manier is om alles van die nieuwe cultuur over te nemen: helemaal aanpassen.

Je gaat dan bijvoorbeeld alleen nog maar Hollands eten nemen, zoals boterhammen, kaas en aardappelen. Je spreekt ook je eigen taal niet meer en hebt alleen Hollandse vrienden. De tweede manier is om van meer culturen het beste te kiezen. Je fietst naar school, je draagt een hoofddoek en je eet graag Italiaans eten.

De derde manier is dat je helemaal niks overneemt van de nieuwe cultuur. Je wilt Pool, Chinees, Afghaan, Syriër blijven en liever niet meedoen in Nederland. Bijvoorbeeld omdat je weer terug zult gaan.

Schrijf de diverse domeinen van cultuur op het bord (taal, godsdienst, feesten, eten, muziek, kleding, regels, traditie).

Gebruik ter illustratie Werkblad Les 5: Anders of hetzelfde? – Eten en Werkblad Les 5: Anders of hetzelfde. Ook kunnen de afbeeldingen die de leerlingen gezocht hebben en in hun leerlingboek staan, worden gebruikt.

- ★ Jullie mogen nu drie dingen bedenken die in jullie cultuur hetzelfde zijn als in de cultuur van Nederland. Daarna bedenk je drie dingen die in jullie cultuur anders zijn dan in de cultuur van Nederland. Schrijf dit op in je leerlingenboek.

Maak vier groepjes als de leerlingen klaar zijn met de opdracht. Probeer leerlingen met verschillende culturele achtergronden bij elkaar te zetten.

- ★ We gaan nu in vier groepjes praten over cultuur. Jullie hebben drie dingen opgeschreven die hetzelfde en anders zijn in jouw cultuur en de cultuur van Nederland. In de groepjes gaan jullie een top 3 maken. Jullie schrijven op welke drie het belangrijkste zijn van de dingen die hetzelfde en welke drie van de dingen die anders zijn. Overleg met je groep hierover. Wanneer jullie klaar zijn mag één persoon aan de klas vertellen van drie dingen die anders en drie dingen die hetzelfde zijn. De top 3.

#### *Alternatieve werkvorm*

‘De leerling als leraar’: een mini-spreekbeurt met als slogan: ‘Kom naar mijn land, omdat...’. In plaats van leraar kan de opdracht zijn dat de leerling een medewerker van een reisbureau is.

Leerlingen die het willen, mogen voor het bord komen en een aantal minuten vertellen over hun land of hun cultuur. Vraag of ze leuke dingen kunnen vertellen. Daarvoor mogen ze hun foto’s laten zien. De ervaring leert dat leerlingen, ook als er naar leuke dingen gevraagd wordt, kunnen zeggen dat er oorlog is of dat er andere problemen zijn. Voorbeelden hoe hier op ingegaan kan worden zijn:

- De leerling vragen of hij of zij daar wel iets over wil vertellen en benadrukken dat niets willen vertellen ook goed is.
- De leerling laten vertellen en hem of haar prijzen voor de moed om dit te vertellen.
- Maar de vraag kan ook omgebogen worden. Vraag over het land van voor de oorlog te vertellen of hoe het eruit zou zien als de oorlog voorbij zou zijn.

De keuze om een leerling daar wel of niet op in te laten gaan, maken veel docenten intuïtief en op basis van ervaring (zie ook hoofdstuk 4 Vluchtelingenjongeren en hun achtergrond).

Leerlingen mogen het bord gebruiken om op te schrijven, te tekenen enzovoort. De andere leerlingen mogen vragen stellen. Vraag, nadat ze hebben verteld over hun land, wat hetzelfde en wat anders is in vergelijking met Nederland en de Nederlandse cultuur.

Zie erop toe dat deze ‘spreekbeurten’ kort en bondig blijven en dat de vragen van de leerlingen zo gericht mogelijk zijn. Help eventueel de ‘leraren’ door moeilijke begrippen zelf uit te leggen of op het bord te tekenen. De ‘leraren’ vertellen steeds iets over elke afbeelding, geven aan wat ze belangrijk vinden in hun cultuur. De andere leerlingen luisteren en stellen eventueel vragen. Als afsluiting van elke spreekbeurt is er applaus voor de leerling (‘Applaus voor leraar Mustafa!’).

Werkblad Les 5: Anders of hetzelfde?  
 Werkblad Les 5: Anders of hetzelfde? – Top 3.

**Bordinstructie** Cultuur: godsdienst, feesten, eten, muziek, kleding, regels en tradities.

**Tijdsduur** 30 tot 40 minuten.

### 3 Eten

**Werkvorm** Interview in tweetallen.

**Docent** Vraag de leerlingen om met hun buurman/buurvrouw te praten over eten. Ze gaan elkaar interviewen over eten. Wat vinden ze het lekkerste gerecht uit hun eigen land? En wat vinden ze het lekkerste gerecht in Nederland? Kunnen ze het recept geven?

★ Jullie gaan zo dadelijk elkaar in tweetallen interviewen over eten. De interviewer mag vragen stellen als:

- Wat is je favoriete eten uit je land?
- Kun je het recept geven van dit gerecht?

Een gerecht is eten dat is gemaakt. Een recept is opschrijven hoe je een gerecht maakt en wat je allemaal nodig hebt. Vraag daarna:

- Kan je dit gerecht ook hier in Nederland maken?
- Wat is je favoriete eten uit Nederland?
- Kun je het recept geven van dit gerecht?
- Maak je dit ook thuis?
- Wie maakt dit thuis?
- Hoe eet je dit gerecht?
- Eet je dit met mes en vork of met je handen?
- Eet je dit aan tafel of op de grond?
- Eten vrouwen en mannen apart?

Na een tijdje draai je de rollen om: de ander vertelt en jij stelt de vragen.

Loop door het lokaal en begeleid de interviews als dat nodig is: stimuleer de leerlingen om informatie en ervaringen uit te wisselen, naar elkaar te luisteren en in gesprek te gaan met elkaar.

**Materiaal** Papier.

**Bordinstructie** Eten.

**Toelichting** Eten en drinken is meestal wat de leerlingen zelf als een van de grootste veranderingen aangeven als ze eenmaal in Nederland zijn. Hoewel ze in Nederland veel

nieuwe gerechten zijn gaan waarderen, missen leerlingen het eten uit hun eigen land en het met alle familieleden samen eten. Ze vinden het vaak prettig om hierover te vertellen. Het zijn redelijk 'veilige' onderwerpen en ze geven de leerlingen de kans om ervaringen en gevoelens te delen. Wanneer er veel recepten genoemd worden, kan er (later) samen een receptenboek gemaakt worden.

Tijdsduur 25 tot 30 minuten.

## 4 Afronding

---

Werkvorm Kringgesprek.

**Docent** Praat met de leerlingen na over de les en herhaal de verschillende onderwerpen. Ga in op de drie manieren van omgaan met verschillende culturen: helemaal aanpassen aan Nederland, van verschillende culturen het beste kiezen en je eigen cultuur het allerbelangrijkst vinden. Vraag vervolgens wie wil zeggen wat hij of zij vond van de les en geef opdracht om één van de drie gezichtjes te omcirkelen.

**Materiaal** Werkblad Les 5: Anders of hetzelfde? – Evaluatie.

Tijdsduur 10 tot 20 minuten.

---

### *Voorbeeld uit de praktijk*

Nadat ik alle leerlingboeken op de tafel heb opengeslagen, wijst Harinet uit Eritrea meteen een foto aan en roept enthousiast: 'Mijn land!' Ze wijst daarbij op een foto van een persoon voor de ingang van een grot. Aan de kleding te zien een religieus persoon. Ze legt uit dat deze mensen in haar land als kluizenaars in grotten wonen: 'Beetje eten, beetje slapen, veel bidden.' Ook de andere foto's blijken een bron van herkenning. Somalische leerlingen vergelijken foto's van vluchtelingenkampen met die van hun Syrische klasgenoten.

Leerlingen herkennen veel gewoonten en rituelen uit elkaars culturen. Zo blijken er behalve de Ramadan meerdere leerlingen in hun land ook Moederdag te kennen. Eén ding dat alle leerlingen noemen omdat het anders is, is de omgang met volwassenen. Ze vinden dat Nederlandse kinderen te weinig respect hebben voor hun ouders. Dat jongens en meisjes veel met elkaar praten, wat hier ook anders is, vinden ze zelf intussen leuk. Maar ze hebben daar wel erg aan moeten wennen. Meerdere leerlingen geven aan dat in hun land jongens en meisjes, mannen en vrouwen, allen hun eigen gescheiden terreinen hebben. De Somalische jongen Abukar vertelt dat in de plaats waar hij nu woont jongens en meisjes samen korfballen. Hij vindt dat nog steeds gek. Er ontstaat een pittige discussie over voor- en nadelen van een samenleving waar jongens en meisjes samen optrekken. De leerlingen komen erachter dat ze niet de enige zijn die dingen in Nederland vreemd



vinden. Ook zijn er veel dingen die ze juist waarderen aan Nederland en de Nederlanders. Twee Afghaanse meisjes zeggen heel blij te zijn dat ze hier misschien wel naar een universiteit kunnen. Die kans is er in Afghanistan niet.

---

# Les 6 Leven in Nederland

## Programma

- 1 Start
- 2 Moeilijk en makkelijk
- 3 Rollenspel assertiviteit
- 4 Huiswerk
- 5 Afronding

## Doelen

- Empowerment van de leerlingen door middel van het uitwisselen van ervaringen en het oefenen van situaties.
- Elkaar tips en ideeën geven over actief ‘inburgeren’.
- Assertief gedrag oefenen.
- Zelfvertrouwen krijgen.

## Kernwoorden

Moeilijk	Makkelijk
Favoriet	Traditie
Situatie	Conflict
Rollenspel	Kleingeld
Leuk, niet leuk	Passen
Omgang	

## Toelichting

Voor de meeste leerlingen is het erg wennen om in een nieuw land met een vreemde taal en een andere cultuur te leven. Moedig de leerlingen aan te vertellen over hun persoonlijke ervaringen met het wennen aan Nederland. Te beginnen met dat wat gemakkelijk en leuk is, om vervolgens naar moeilijke ervaringen te vragen. Daardoor reflecteren ze op hun eigen ‘inburgering’. Welke stapjes hebben zij inmiddels al gezet, wat gaat al (iets) gemakkelijker, wat blijft moeilijken wat nemen ze over van ‘de Nederlanders’? Probeer er een groeps gesprek van te maken. Als leerlingen goede voorbeelden geven, bijvoorbeeld van positieve contacten met Nederlanders, vraag hoe zij dat voor elkaar kregen. Vraag aan andere leerlingen of zij dat ook zouden kunnen bereiken. Nodig ook de leerlingen uit voor wie het nog zwaar valt.

Het gesprek wordt luchtiger als leerlingen over typisch Nederlandse zaken vertellen. Door bijvoorbeeld te vragen wat zij ‘gek of vreemd’ vinden. Dat Nederlanders niet met elkaar praten in de trein bijvoorbeeld.

Het rollenspel gaat over assertief zijn. Dat is een belangrijke vaardigheid die nog lastig kan zijn om te oefenen, als leerlingen nog beperkt Nederlands spreken.

## 1 Start

---

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vragen of vertellen naar aanleiding van de vorige les. Schrijf dan de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

**Bordinstructie** Leven in Nederland.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Moeilijk en makkelijk

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Deze les gaat over moeilijke en makkelijke dingen in Nederland. Een nieuw land is meestal anders dan je eigen land, de cultuur is anders, de mensen zijn anders, de taal is anders. Soms is dat moeilijk, soms is dat makkelijk. Soms zijn dingen in een nieuw land wél hetzelfde. Laten we eerst praten over de makkelijke dingen. Welke dingen gaan in Nederland makkelijk/gemakkelijker dan in jouw land? Daarna praten we over moeilijke dingen, leuke dingen en dingen die niet leuk zijn.

**Bordinstructie** Moeilijk, makkelijk, leuk en niet leuk.

**Tijdsduur** 10 tot 20 minuten.

## 3 Rollenspel assertiviteit

---

**Werkvorm** Rollenspel.

**Docent** Leg uit dat er nu een rollenspel is en dat bij elk rollenspel twee leerlingen spelen. Deze leerlingen spelen de situatie na.

- ★ Deze situaties komen uit het echte leven en die gaan we nadoen. Dat is leuk, maar het is ook om van te leren. We gaan dit drie keer doen, zijn er leerlingen die dit willen doen? Als er geen vrijwilligers zijn kun je ook leerlingen aanwijzen. Na het rollenspel kunnen leerlingen vragen beantwoorden die op het werkblad staan.

### *Situatie 1: In de bus*

Je stapt in een drukke bus. Er is nog maar één plaats vrij. Jij moet een half uur in de bus zitten en je been doet ook pijn. Je wilt dus graag zitten op die plaats. Er is al-

leen een klein probleem. De vrouw die daar zit heeft haar tas op de lege stoel gezet. Het is een onvriendelijke mevrouw. Ze kijkt naar buiten. Je vraagt of je naast haar mag zitten. Ze doet alsof ze je niet hoort. Je wilt toch graag zitten op die plek. Wat doe je?

Persoon 1: de vrouw in de bus.

Persoon 2: jongen of meisje die wil zitten.

#### *Situatie 2: Op school*

Je bent te laat voor de les. Je loopt heel snel naar het lokaal, want je wilt geen straf. De vorige keer was je ook al te laat en moest je strafwerk maken. Je botst heel hard tegen een jongen aan die veel groter is dan jij. Hij kijkt boos en scheldt. Je tas valt op de grond en je boeken vallen eruit. Nu kom je nog later! Hoe reageer je op de jongen en hoe los je dit op?

Persoon 1: jongen die te laat is.

Persoon 2: de grote jongen in de gang.

#### *Situatie 3: In de supermarkt*

Je staat in de rij bij de kassa van de supermarkt. Je hebt cola en chips gekocht. Wanneer je aan de beurt bent, zeg je dat je wilt pinnen. Je krijgt een foutmelding. Je hebt geen saldo. Je kijkt in je portemonnee of je nog geld hebt. Je moet even goed tellen, je hebt veel kleingeld. De vrouw achter de kassa kijkt ongeduldig en zegt 'Opschieten!' Hoe reageer je?

Na elke situatie vindt er een reflectie plaats, je stelt vragen aan de leerlingen:

- Wat vinden jullie van deze reactie?
- Is dit volgens jullie de juiste oplossing voor deze situatie?
- Had je zelf ook zo gereageerd of had je anders gereageerd?
- Zo ja, hoe?

Op Werkblad Les 6: Leven in Nederland – Rollenspel staan twee vragen die de leerlingen kunnen beantwoorden ter ondersteuning en evaluatie.

**Materiaal** Werkblad Les 6: Leven in Nederland – Rollenspel.

**Tijdsduur** 30 tot 40 minuten.

## 4 Huiswerk

### *Leerlingenboek laten zien en gesprek met ouders*

We willen indirect ook de ouders graag betrekken. Maar het past vaak niet in de ontwikkeling van adolescenten om alles met hun ouders te delen. Veel 1sk-leerlin-

gen zijn van huis uit ook niet zo gewend aan gelijkwaardige gesprekken. Toch is het wel belangrijk dat ouders en hun kinderen niet verder uit elkaar groeien. Ter voorbereiding van de volgende les over huisgenoten krijgen ze een huiswerkopdracht.

#### *Instructie huiswerk*

Vraag de leerlingen om thuis aan de hand van het leerlingenboek te laten zien wat ze gedaan hebben tijdens de lessen Welkom op School en vraag hen daarna een klein interview te houden met een van hun ouders of een verzorger. Laat de leerlingen vragen naar vroegere schoolervaringen. Hoe waren het schoolgebouw, de lessen, de docenten, hoe lang gingen ze naar school, was het leuk? Als de ouders niet naar school zijn geweest vroeger, laat de leerlingen dan vragen waarom hun ouders niet naar school zijn gegaan. Hoe kwam dat? Wat deden ze dan wel? Hoe zag hun jeugd eruit?

Na het interview vragen ze of ze een of meer foto's mogen maken voor het leerlingenboek. De foto's kunnen leerlingen plakken op het werkblad bij de volgende les. Bij voorkeur foto's van huisgenoten. Deze foto's nemen de leerlingen dan volgende keer mee naar de klas.

Dit kan voor sommige gezinnen iets ongewoons zijn. Het kan ook zijn dat bijvoorbeeld familieleden helemaal niet op de foto willen. Ook kunnen leerlingen zich schamen om foto's van familieleden te maken. Informeer tijdens het geven van deze opdracht naar eventuele barrières. Een vervangende opdracht kan het interieur van het huis zijn.

**Materiaal** Werkblad Les 7: Je huisgenoten – Foto's.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 5 Afronding

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Praat, aan de hand van de kernwoorden, met de leerlingen na over de les en vat de les van vandaag kort samen. Vraag aan de leerlingen het leerlingenboek erbij te pakken. Ze geven aan wat ze van de les vonden. Dit doen ze door een van de drie gezichtjes te omcirkelen.

**Materiaal** Werkblad Les 6: Leven in Nederland – Evaluatie.

**Tijdsduur** 10 minuten.

---

*Voorbeeld uit de praktijk*

Het rollenspel 'in de bus' wordt vol enthousiasme gespeeld. Het Poolse meisje Liliana zet een uitermate chagrijnige Nederlandse vrouw neer. Enkele Somalische jongens hebben zichtbaar moeite om op een correcte manier op haar te reageren. Het kost een paar keer oefenen voordat ze hun trots hebben weggezet en beleefd en doortastend toch die plaats veroveren.

Het rollenspel 'bij de kassa' laat zien dat mede door de gebrekkige taalbeheersing het mijn leerlingen nog veel moeite kost om assertief te reageren. We zoeken samen naar een nette manier om op het onvriendelijke gedrag te reageren. Het Eritrese meisje Fethawit praat erg zacht. Ik laat haar drie keer opnieuw proberen wat harder en duidelijker te praten. Ik merk dat de concentratie van de klasgenoten verslapt. Voor enkele leerlingen moet zo'n rollenspel vooral 'fun' zijn. Iedereen doet weer mee als we het over het wantrouwen hebben, wat een aantal leerlingen in supermarkten ervaart. De Syrische jongen Haroun zegt dat hij altijd het gevoel heeft dat ze hem wantrouwen.

---



# Les 7 Je huisgenoten

## Programma

- 1 Start
- 2 Energizer: ritme klappen
- 3 Tweegesprek over foto's en verhalen van huisgenoten
- 4 Groepsgesprek
- 5 Huiswerk
- 6 Afronding

## Doelen

- Meer weten van elkaars (familie)netwerk.
- Delen van ervaringen over de aard van deze relaties.
- Zich gesterkt voelen door de steun die er is.
- Zich gestimuleerd voelen om het sociale netwerk uit te breiden.

## Kernwoorden

Huisgenoten	Gezin
Klasgenoten	Thuisituatie
Familie	

## Toelichting

Sociale steun van familie en vrienden is voor nieuwkomers extra belangrijk. Waar familie ontbreekt blijkt bijvoorbeeld een Nederlandse buurvrouw, een voogd of een coA-medewerker een belangrijke steunpilaar. Tijdens deze les staan de leerlingen stil bij hun eigen en elkaars directe leefsituatie en de steun die zij daardoor ervaren. Ook delen ze hun ervaringen met Welkom op School met hun huisgenoten.

In de klas persoonlijke ervaringen delen en de afstand verkleinen tussen thuis en school versterken de veerkracht.

Ze betrekken huisgenoten/ouders hiermee bij iets wat op school gebeurt. Dat versterkt het positieve effect van de methode, maar werkt ook door bij de gewone lessen.

Mogelijk komt het missen van familie ter sprake. Dat met elkaar delen leidt meestal tot extra steun van klasgenoten. Incidenteel kan, door hier bij stil te staan, tijdig zichtbaar worden dat er wat extra zorg nodig is.

Ook kunnen kleinere en grotere conflicten zichtbaar worden. Dergelijke ervaringen delen met elkaar leidt meestal tot opluchting. Uitleg over 'puberen en ontwikkelingstaken' kan daarbij ook helpen (Zie hoofdstuk 3 Nieuwkomers en adolescentie. De rol van de school en de ontwikkelingstaken van nieuwkomers). Bij twijfel over de zwaarte van conflicten thuis, dient aan het zorg- en adviesteam (ZAT) advies gevraagd te worden. De ervaring leert dat dit maar weinig nodig is.



De leerlingen worden (behoedzaam) uitgenodigd om zich te uiten over de contacten met degenen met wie zij samenwonen. De feitelijk leefsituatie van de leerlingen kan zeer verschillen. Soms wonen ze in een asielzoekerscentrum of in een pleeggezin. Soms wonen ze bij een 'nieuwe' Nederlandse vader. Een enkeling woont alleen. Familieleden van leerlingen wonen vaak ver weg, maar kunnen nog wel een belangrijke rol spelen. Omdat ook rekening is gehouden met leerlingen die geen ouders of familieleden in Nederland hebben, gebruiken we de omschrijving huisgenoten in plaats van familieleden. Nodig leerlingen vooral uit het te hebben over hun ervaringen uit het dagelijks leven.

Tijdens de pilot van deze methode lukte het niet altijd om leerlingen foto's te laten maken. Toch ontstonden er wel leuke en nuttige gesprekken.

## 1 Start

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vragen of vertellen naar aanleiding van de vorige les. Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien. Herhaal de huiswerkopdracht en vraag wie deze wel/niet heeft gemaakt en hoe ze de opdracht hebben aangepakt?

★ **Huiswerkopdracht die tijdens de vorige les is gegeven:**

Laat thuis aan de hand van het leerlingenboek zien wat jullie gedaan hebben tijdens de lessen *Welkom op School* en houd daarna een klein interview met een van je ouders of een huisgenoot. Vraag naar hun vroegere schoolervaringen. Hoe was het schoolgebouw, de lessen, de docenten, hoe lang gingen ze naar school, was het leuk? Als je ouders niet naar school zijn geweest vroeger, vraag dan waarom ze niet naar school zijn gegaan. Hoe kwam dat? Wat deden ze dan wel? Hoe zag hun jeugd eruit?

Vraag na het interview of je een of meer foto's mag maken voor het leerlingenboek. Bij voorkeur foto's van je huisgenoten. Deze foto's neem je dan volgende keer mee naar de klas.

**Bordinstructie** Mijn huisgenoten.

**Tijdsduur** 10 tot 15 minuten.

## 2 Energizer: ritme klappen

---

**Werkvorm** Spel.

**Docent** Leg de opdracht uit. De spelers maken een kring en kijken elkaar aan. Een persoon start met het aangeven van een ritme door in de handen te klappen, de groep volgt dit ritme. Een ander persoon kan op een gegeven moment een ander ritme beginnen te klappen. Wanneer de anderen dit opmerken, volgen ze het nieuwe ritme enzovoort.

**Tijdsduur** 10 minuten.

## 3 Tweegesprek over foto's en verhalen van huisgenoten

---

**Docent** We gaan nu in tweetallen werken. Jullie hebben de foto's van jullie ouders of huisgenoten meegenomen. Jullie hebben hen ook vragen gesteld. Vertel aan je buurman/buurvrouw over de foto's en het interview. Wie staan er op de foto's en wat vertelden zij? Als je klaar bent, mag je buurman/buurvrouw jou vragen stellen. Daarna wisselen jullie en gaat de ander vertellen. Daarna worden er weer vragen gesteld.

**Werkvorm** Gesprekken in tweetallen.

**Materiaal** Werkblad Les 7: Je huisgenoten – Foto's.

**Tijdsduur** 20 tot 30 minuten.

### *Alternatief*

Als het om een kleine klas gaat en/of er een erg veilige sfeer in de klas is, kan deze opdracht in plaats van in tweetallen klassikaal gedaan worden.

## 4 Groepsgesprek

---

**Docent** Ga in gesprek met de leerlingen over wat zij met elkaar besproken hebben. Belangrijk is dat leerlingen inzien dat zij veel gemeen hebben en dat juist omdat ze hun familie missen, het nuttig is om vrienden te hebben en vrienden te maken binnen en buiten de school. In het kader van elkaar beter leren kennen en steunen vraag je of leerlingen wel eens bij elkaar thuis komen en of zij dat een goed idee vinden om dat nu af te spreken. Dat kan in tweetallen of in groepjes. Dat kan meer of minder georganiseerd. Stel groepjes samen om deze oefening samen te laten doen. Door hen bijvoor-

beeld lootjes te laten trekken. Maar leerlingen zelf laten kiezen kan ook. Houd rekening met de voorkeur van leerlingen. Seksegemengde groepjes zullen sommige leerlingen vreemd vinden.

#### *Aanvullend alternatief*

Organiseer bijvoorbeeld een rondleiding op een plaats waar een wat grotere groep leerlingen woont, zoals een asielzoekerscentrum of een 'Polenhotel'. Een mentor zou dat ook zelf kunnen begeleiden. Hier kunnen eventueel weer foto's van gemaakt worden voor het leerlingenboek.

- Werkvorm** Gesprekken in groepjes.
- Materiaal** Werkblad Les 7: Je huisgenoten – Foto's.
- Tijdsduur** 20 tot 30 minuten.

## 5 Huiswerk

---

- Werkvorm** De volgende les gaat over belangrijke dagen. Heel vaak zijn dit feestdagen. Vraag de leerlingen als huiswerk om Werkblad Les 8: Belangrijke dagen – Land van herkomst in te vullen.
- Materiaal** Werkblad Les 8: Belangrijke dagen – Land van herkomst.
- Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 6 Afronding

---

- Docent** Vraag aan de leerlingen hoe de gesprekken verliepen. Wil een aantal leerlingen hier kort iets vertellen? Vat de les van vandaag kort samen. Vraag aan de leerlingen het leerlingenboek erbij te pakken. Ze beoordelen de les door een van de drie gezichtjes te omcirkelen. Vraag vervolgens wie wil zeggen wat hij of zij vond van de les.
- Materiaal** Werkblad Les 7: Je huisgenoten – Evaluatie.
- Tijdsduur** 10 minuten.

---

*Voorbeeld uit de praktijk*

Ik moet moeite doen om de leerlingen in beweging te krijgen met de energizer, met name de jongens. Maar als we eenmaal aan de gang zijn, doet bijna iedereen enthousiast mee. Maar enkele leerlingen blijken met hun ouders/huisgenoten over hun vroegere scholen gesproken te hebben. Enkele Somalische leerlingen geven aan dat ouders zich schamen omdat ze niet naar school gegaan zijn. Het Bulgaarse meisje Nataliia toont op haar telefoon foto's van haar twee beste vriendinnen die nog in Bulgarije wonen. Omdat ze hier in Nederland weinig met haar ouders en broers praat, is ze blij met de mailcontacten met haar vriendinnen. Ze vond het 'gek' om haar familie te moeten fotograferen.

Twee meiden uit Sierra Leone en Ghana blijken zonder dat zij het van elkaar wisten alleen voor broertjes en zusjes te moeten zorgen. Ze wonen beiden zonder hun moeder. De een vertelt dat de vader af en toe komt kijken. De ander ziet haar vader eens per half jaar. Ik schrik van dit verhaal. De klasgenoten ook. Zij willen weten hoe zij dat redden en stellen heel concrete vragen over het huishouden: Wie kookt er dan? Wie doet de was? Ik neem me voor om met collega's te overleggen over deze twee leerlingen, die immers wel erg zwaar belast worden op deze manier. Is dit geen vorm van kindermishandeling?

Het Colombiaanse meisje Maria vertelt dat haar moeder drie jaar geleden dood is gegaan. Ze heeft nu een nieuwe moeder, die maar zeven jaar ouder is dan zichzelf. De relatie tussen stiefmoeder en Maria lijkt wel goed te zitten. Tijdens het opruimen na deze les aan het eind van de dag zijn veel leerlingen nog met elkaar in gesprek.

---



# Les 8 Belangrijke dagen

## Programma

- 1 Start
- 2 Belangrijke dagen
- 3 Klaskalender
- 4 Huiswerk
- 5 Afronding

## Doelen

- Leerlingen hebben een overzicht van elkaars en Nederlandse religieuze en andere feest- en herdenkingsdagen.
- Door het delen van gevoelens over de beleving van feesten en herdenkingsdagen verbondenheid creëren.
- Leerlingen ervaren dat het vieren van elkaars en Nederlandse feestdagen belangrijk is.
- Leerlingen ervaren dat een evenwicht tussen eigen tradities en nieuwe gebruiken een succesvolle integratiestrategie kan zijn.

## Kernwoorden

Datum	Feestdag
Kalender	Verjaardag
Klaskalender	Religieuze feestdag
Herdenkingsdag	

## Toelichting

In deze les staan de leerlingen stil bij elkaars belangrijke dagen om zo verbondenheid te versterken. Het uitgangspunt is niet om verschillen, maar om gemeenschappelijkheid te benadrukken.

Eigen feest- en herdenkingsdagen horen bij de culturele bagage van deze leerlingen. Deze dagen zijn vaak verbonden met familietradities en krijgen in Nederland deels een andere invulling en in veel gevallen ook een andere beleving, bijvoorbeeld omdat de feesten nu met een incomplete familie gevierd worden. Of omdat het nu 'minderheidsfeesten' zijn en geen nationale feestdagen. Daarom is het goed om leerlingen deze ervaringen te laten delen. Enerzijds de positieve elementen delen en anderzijds ervaren dat jij niet de enige bent die bijvoorbeeld last heeft van heimwee naar dit soort mooie gebeurtenissen.

Deel kunnen (gaan) nemen aan Nederlandse feest- en herdenkingsdagen zal het gevoel van verbondenheid met de Nederlandse samenleving versterken. Maar het blijkt vaak tijd te kosten voordat nieuwkomers deze dagen ook leuk en belangrijk vinden. Ook zullen niet al deze dagen deze leerlingen aanspreken.

## 1 Start

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Bordinstructie** Belangrijke dagen.

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vragen of vertellen naar aanleiding van de vorige les. Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

## 2 Belangrijke dagen

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Leg de bedoeling van de les uit, ga na of het huiswerk gemaakt is en geef de volgende instructies:

- ★ Deze les gaan we samen praten over voor jou belangrijke dagen. En we gaan na wat voor deze klas de belangrijke dagen zijn en de Nederlandse feestdagen. Daarvoor hebben jullie het leerlingboek ingevuld. Misschien zijn jouw belangrijke dagen voor iemand anders in de klas ook belangrijk.

**Materiaal** Werkblad Les 8: Belangrijke dagen – Land van herkomst.

**Bordinstructie** Feestdag, religieuze feestdag, verjaardag, herdenkingsdag.

**Tijdsduur** 10 minuten.

## 3 Klaskalender

---

**Werkvorm** Klassengesprek en invullen kalender.  
Dat kan op geprinte A3-vellen, maar het kan ook digitaal.

**Docent** Tijdens deze les maken we samen een kalender. Daarop komen de dagen die jullie in je leerlingboek hebben opgeschreven, de Nederlandse feest- en herdenkingsdagen en onze verjaardagen. Sommige belangrijke dagen zijn ieder jaar op dezelfde datum, zoals Sinterklaas en Kerstmis. Andere belangrijke dagen wisselen per jaar, zoals de ramadan, carnaval en Pasen. Daarom maken we de kalender ieder jaar opnieuw. Bij belangrijke dagen hebben jongens en meisjes soms verschillende dingen te doen. Laten we dat ook bespreken.

Leg uit wat de woorden feestdag, religieuze feestdag, verjaardag en herdenkingsdag betekenen. Houd er rekening mee dat in sommige culturen een andere kalender of een andere indeling van de kalender wordt gehanteerd. Zo wordt in China een maankalender gebruikt. Ook zijn er leerlingen die hun verjaardag nooit vieren.

Belangrijke ‘Nederlandse dagen’ leren kennen vinden leerlingen vaak erg interessant. Moeder- en Vaderdag blijken bijvoorbeeld ook in andere landen bekend.

Omdat er in Nederland veel discussie is over de islam en omdat het een godsdienst is die opvallend zichtbaar is in de samenleving, kunnen islamitische leerlingen ook negatieve ervaringen hebben met de vieringen in Nederland. Probeer daar ruimte voor te bieden, als dat speelt. Door andere leerlingen naar de beleving en viering van hun godsdienst in Nederland te vragen, krijgen leerlingen ook zicht op de eigen interpretatie van voorschriften en geboden.

Als ze samenwerken aan een klaskalender, voelen leerlingen zich vaak vrij om ook ‘tussen de regels’ hun kleine of grotere verdriet te tonen, bijvoorbeeld dat ze bepaalde feesten missen. Benadruk dat goede herinneringen erg belangrijk zijn als tegenwicht voor dagelijkse hindernissen.

**Materiaal** Bijlage Les 8: Belangrijke dagen – Kalender  
Er kan ook een digitale of een grote papieren kalender gemaakt worden.

**Bordinstructie** Klaskalender maken.

**Tijdsduur** 30 tot 60 minuten.

## 4 Huiswerk

**Werkvorm** Invuloefening.

- ★ De volgende les gaat over vriendschap van vroeger, toen je nog niet in Nederland woonde, over vriendschap van nu en over vriendschappen later. Soms denken jullie wel aan later, aan de toekomst. Daarom vraag ik je ook na te denken over vriendschap in de toekomst: wat voor vrienden denk of hoop je later te hebben?

Ik wil je daarom vragen om thuis op te schrijven wat je daarover denkt. Dit doe je in het werkblad van les 9. Schrijf ook de naam van een goede vriend of vriendin op en plak of teken een plaatje over vriendschap in je leerlingenboek.

In de volgende les gaan we, als je dat wilt, daar over praten.

Benadruk nog eens dat het leerlingenboek ook een soort dagboek is.

**Materiaal** Werkblad Les 9: Vriendschap – Huiswerk.



**Bordinstructie** Vriend, vriendin, vriendschap.

**Tijdsduur** 5 minuten.

---

## 5 Afronding

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Vat de les van vandaag samen en vraag de leerlingen wat zij vonden van deze les. Laat de leerlingen het evaluatieformulier invullen.

**Materiaal** Werkblad Les 8: Belangrijke dagen – Evaluatie.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

---

### *Voorbeeld uit de praktijk*

Voor deze les heb ik zelf een grote jaarkalender gemaakt en aan de muur gehangen. Het valt me op dat een aantal leerlingen moeite heeft met 'het systeem' van de telling. Ik besluit eerst kort uit te leggen hoe je een kalender kunt lezen. Samen zeggen we hardop de namen van de maanden. Ik controleer of ze kunnen lezen op welke dag een bepaalde datum valt. Dat lukt uiteindelijk. Ook het begrip 'verjaardag' blijkt moeilijk. De leerlingen leggen uit dat het in hun landen niet gebruikelijk is om elk jaar je verjaardag te vieren. Alleen bepaalde leeftijden zijn echt belangrijke mijlpalen en dus een feest waard. Ze zijn verbaasd over dingen die in andere landen anders zijn. 'Vier jij je verjaardag niet?' vraagt het Iraakse meisje Faiza aan haar klasgenootje. Jelena uit Servië zegt: 'Ik weet niet wanneer ik jarig ben. Ik heb wel een naamdag.' Ook cadeaus krijgen en uitpakken gaat in sommige landen anders. Zo vertelde Hong uit Vietnam dat hij gewend is cadeaus pas uit te pakken als de visite weg is. Als je het niet leuk vindt wat je krijgt, hoef je het niet te laten merken.

Het is leuk om te zien hoe de kalender nu gevuld is. We oefenen met de maanden van het jaar. Sana uit Jemen vertelt over de islamitische jaartelling. 'Onze begint later' zegt hij. 'Mohamed naar Mekka'. Vervolgens schrijft hij op het bord wat het huidige islamitische jaartal is. Ook de Ethiopische jaartelling is anders. Volgens Adel start de (christelijke) kalender uit zijn land in september. Langzaam verandert het gesprek in de richting van 'belangrijke data en culturele feestdagen'. Het is leuk om te zien dat de leerlingen geïnteresseerd zijn in elkaars feesten en gebruiken.

---

**Bijlage Les 8: Belangrijke dagen – Klaskalender**

Januari - December						
<b>1</b> _____ _____ _____ _____	<b>2</b> _____ _____ _____ _____	<b>3</b> _____ _____ _____ _____	<b>4</b> _____ _____ _____ _____	<b>5</b> _____ _____ _____ _____	<b>6</b> _____ _____ _____ _____	<b>7</b> _____ _____ _____ _____
<b>8</b> _____ _____ _____ _____	<b>9</b> _____ _____ _____ _____	<b>10</b> _____ _____ _____ _____	<b>11</b> _____ _____ _____ _____	<b>12</b> _____ _____ _____ _____	<b>13</b> _____ _____ _____ _____	<b>14</b> _____ _____ _____ _____
<b>15</b> _____ _____ _____ _____	<b>16</b> _____ _____ _____ _____	<b>17</b> _____ _____ _____ _____	<b>18</b> _____ _____ _____ _____	<b>19</b> _____ _____ _____ _____	<b>20</b> _____ _____ _____ _____	<b>21</b> _____ _____ _____ _____
<b>22</b> _____ _____ _____ _____	<b>23</b> _____ _____ _____ _____	<b>24</b> _____ _____ _____ _____	<b>25</b> _____ _____ _____ _____	<b>26</b> _____ _____ _____ _____	<b>27</b> _____ _____ _____ _____	<b>28</b> _____ _____ _____ _____
<b>29</b> _____ _____ _____ _____	<b>30</b> _____ _____ _____ _____	<b>31</b> _____ _____ _____ _____				



# Les 9 Vriendschap

## Programma

- 1 Start
- 2 Vrienden van vroeger, nu en later
- 3 Vrienden maken
- 4 Voorbereiding voor de volgende les
- 5 Afronding

## Doelen

- Elkaars ideeën over vriendschap kennen.
- Positieve ervaringen met vriendschappen ‘toen en nu’ delen.
- Inzicht in de steunende functie van vriendschap.
- Inzicht in manieren om nieuwe vrienden te maken en vriendschappen met oude vrienden te onderhouden.

## Kernwoorden

Vriend	Vroeger
Vriendin	Nu
Vriendschap	Later
Hartsvriend	Oude en nieuwe vriend(in)
Hartsvriendin	

## Toelichting

Vriendschap is iets wat jongeren op deze leeftijd sterk bezighoudt. Naast ouders en familie spelen vrienden en vriendinnen vaak een erg belangrijke rol.

Voor sommige nieuwkomers kan vriendschap een lastig onderwerp zijn om bij stil te staan. Enkele leerlingen leven bijvoorbeeld relatief geïsoleerd, omdat er te weinig landgenoten in de buurt wonen en/of zij nog geen contact kunnen of durven maken met leeftijdgenoten uit andere etnische groepen. Sommige meisjes kunnen naast schoolwerk zoveel huishoudelijk taken hebben dat ze te weinig met vriendinnen kunnen doen. Veel nieuwkomers vinden het lastig om contact met Nederlandse leeftijdgenoten te krijgen. Enerzijds ontmoeten ze in hun wijk of op school relatief weinig autochtone leeftijdgenoten. Anderzijds zijn groepen jongeren onderling weinig uitnodigend naar elkaar. De gebrekkige beheersing van het Nederlands speelt hierbij ook een belangrijke rol.

Deze les geeft de mogelijkheid om ervaringen en gevoelens hierover te delen en leerlingen te stimuleren om actief vrienden te maken. Ook deze les kan in iedere klas, op iedere school andere accenten krijgen. Het kan bijvoorbeeld meer over vroeger gaan of meer over nu. Het accent kan meer liggen op de techniek van contacten maken of meer op het omgaan met heimwee.

## 1 Start

---

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les.

Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

**Bordinstructie** Vriendschap.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Vrienden van vroeger, nu en later

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Leg termen uit als vriend, vrienden, vriendin, vriendinnen, vriendschap en oude vrienden. (Let wel: het woord 'vrienden' kan gaan over jongens maar ook over meisjes). Omdat sommige leerlingen niet zo gemakkelijk of graag over persoonlijke zaken in gesprek gaan, is een zorgvuldige introductie van dit onderdeel belangrijk.

Leg uit dat we praten over vriendschappen van toen, nu en later.

Vraag of de leerlingen de werkbladoefening moeilijk vonden. Je kunt doorvragen en nagaan wat zij precies moeilijk vonden.

Leerlingen kunnen op zo'n moment benadrukken dat ze hun vrienden van vroeger missen. Vrienden zijn bijvoorbeeld niet meer traceerbaar of overleden. Je kunt dan reageren door te zeggen dat je het verdrietig vindt, maar ook moedig dat de leerling dat durft te zeggen.

Leg uit dat vriendschappen in Nederland tussen jongens en meisjes tot twaalf jaar gewoon zijn. Daarna zijn vriendschappen nog steeds gewoon, maar het gebeurt minder vaak. Leg het verschil uit met relaties en verliefdheid. En benadruk dat het in sommige andere landen helemaal niet gewoon is dat jongens en meisjes vrienden zijn, omdat de mannen en vrouwen heel gescheiden van elkaar leven.

Afhankelijk van de behoeften van de groep en de vragen die je stelt, kan het gesprek meer of minder over het verleden gaan.

Een heel concrete extra vraag, zoals 'noem twee dingen die je met een vriend vroeger deed en twee dingen die je nu met vrienden doet', geeft de mogelijkheid om stil te staan bij ervaringen van de leerlingen. Een dergelijke uitwisseling kan verdrietig zijn maar ook zeer ondersteunend.

Vaak is het zo dat de leerlingen ook nieuwsgierig zijn naar persoonlijke ervaringen en opvattingen van de docent.

- ★ Vrienden of vriendinnen zijn belangrijk. Een vriend of vriendin die we belangrijk vinden, noemen we een goede vriend of een goede vriendin. Sommige leerlingen hebben veel vrienden of vriendinnen, maar niet een echt goede vriend of vriendin. Sommige leerlingen hebben een vriend of een vriendin die zo belangrijk is dat ze hem of haar hartsvriend of hartsvriendin noemen.

De meeste jongens vinden het gemakkelijk om met jongens een vriendschap te hebben. De meisjes met meisjes. Maar er zijn ook jongens en meisjes die het leuk vinden met zowel jongens als meisjes vriendschap te hebben. We gaan zo meteen praten over vriendschap.

Jullie hebben in je leerlingboek al een oefening gemaakt. Ik ben benieuwd wat jullie hebben opgeschreven.

Deze oefening ging over vriendschap van vroeger, toen je nog niet in Nederland woonde, over vriendschap van nu en over vriendschappen in de toekomst.

Voor sommige islamitische leerlingen is in de toekomst willen kijken bijna een ongelovige daad, daarom deze toevoeging:

- ★ Niemand weet wat er in de toekomst gebeurt. Misschien weet Allah of God dat wel? Soms denken jullie wel aan later, aan de toekomst. Daarom vraag ik je na te denken over vriendschap in de toekomst: wat voor vrienden denk of hoop je later te hebben?

**Materiaal** Mogelijk het door de leerlingen ingevulde en geprinte Werkblad Les 9: Vriendschap – Huiswerk. Eventueel op het digibord Werkblad Les 9: Vriendschap – Huiswerk.

**Bordinstructie** Vriend, vriendin, vriendschap, hartsvriendin, vroeger, nu, later.

**Tijdsduur** 10 tot 30 minuten.

### 3 Vrienden maken

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** In dit gesprek ligt in eerste instantie de nadruk op de vaardigheid van het maken van vrienden. Het is belangrijk om hierbij te voorkomen dat er beoordelend gesproken wordt over leerlingen die geen vrienden hebben. Maak duidelijk dat het goed mogelijk is dat leerlingen tijdelijk geen vrienden hebben. Maak duidelijk dat er enorme individuele verschillen zijn.

- ★ Er zijn leerlingen voor wie vriendschap heel belangrijk is, voor wie vriendschap belangrijk is en voor wie vriendschap een beetje belangrijk is. Misschien zijn er leerlingen voor wie het niet belangrijk is.

Dat verschilt dus. Als je het belangrijk vindt om een vriend of vriendin te hebben en het lukt niet om een vriend te vinden, dan is dat niet leuk. Misschien kunnen jullie elkaar leren hoe je vrienden maakt. Je hebt daarvoor op je werkblad al dingen ingevuld.

In het gesprek is het belangrijk om heel concreet stil te staan bij het belang van communicatie om vrienden te maken. Verduidelijk dat omgekeerd door vriendschappen communicatievaardigheden verbeteren. Laat eventueel de leerlingen voordoen wat ze precies doen om contact te maken. Ze kunnen zich daarbij indenken op het schoolplein te zijn, in de bus, de kantine enzovoort.

Ook de invloed van groepsdruk komt aan bod. In hoeverre mogen ze individuele beslissingen nemen? Wanneer gaat het belang van de groep voor?

Deze les kan voor leerlingen die geen of weinig contacten hebben confronterend zijn. Benadruk in algemene zin na de les nog eens dat door een les leerlingen zich bijvoorbeeld alleen of verdrietig kunnen voelen. Vertel dat ze dan welkom zijn om even na te praten.

Tijdsduur 25 tot 50 minuten.

---

#### 4 Huiswerk

**Docent** Vraag aan de leerlingen voor de volgende les ‘belangrijke dingen’ één of twee belangrijke dingen mee te brengen. Benadruk dat als ze dat doen het een goede les wordt.

★ Het moet een voorwerp zijn waar je je beter door voelt wanneer je er naar kijkt of het vasthoudt. En als je je goed voelt, word je sterker.

Dit kunnen dingen zijn uit Nederland, bijvoorbeeld een cadeau, je identiteitskaart of paspoort, een mooie foto, een brief of iets heel anders. Maar het mogen natuurlijk ook dingen zijn uit het land waar je vandaan komt: een foto, een oude tandenborstel, een kledingstuk, een geldstuk of paspoort uit jouw land. Soms heb je het meeste gevoel bij dingen van vroeger. Ik hoop dat jullie allemaal wat meebrengen.

Misschien is het iets heel kleins, misschien wel iets geks. Het maakt niet uit. Als het voor jou belangrijk is en je wilt het laten zien, dan is dat goed.

---

#### 5 Afronding

**Docent** Vat de les van vandaag kort samen en vraag wie wil zeggen wat hij of zij vond van de les. Geef ook de opdracht de waardering van deze les in het werkblad aan te geven.

Tijdsduur 5 tot 10 minuten.

---

*Voorbeeld uit de praktijk*

Het Afghaanse meisje Fatima zegt dat ze veel moeite heeft met schrijven in haar eigen taal en dat dit haar weerhoudt om brieven naar vriendinnen te schrijven. Ze vindt dit jammer. Opvallend is dat sommige leerlingen geen contact meer willen met vroegere vrienden, hoewel ze vaak aan hen denken en hen missen. 'Schrijven geeft nog meer verdriet', zegt een van hen.

Vrienden kun je overal maken: op straat, op school en in het asielzoekerscentrum. Mensen die je aardig lijken, spreek je gewoon aan. Nee, geen Nederlandse mensen natuurlijk. Dat is moeilijk en eng. Misschien gaan ze dan wel om je lachen. Niemand in mijn klas kent Nederlandse jongens en meisjes. Ter plekke concluderen ze wel dat het goed is om wel te proberen zo'n vriendschap te krijgen. Je woont toch in Nederland en het is ook goed voor je Nederlands.

De vraag in het leerlingenboek wat nodig is voor een goede vriendschap beantwoordt de Irakese jongen Hussein met: 'Ik wil geen vriend die zo zenuwachtig is en meteen kwaad wordt.' Ik zie op dat moment een teleurgestelde uitdrukking op het gezicht van Fuad die ook uit Irak komt en volgens mij op zoek is naar vrienden. Hij is, zoals de hele klas weet, behoorlijk impulsief. Misschien moet ik daar later nog eens op ingaan.

De veertienjarige Nya uit Soedan woont in een gehucht 12 kilometer van onze school. Ze vertelt dat daar alleen maar 'oude mensen' wonen en dolgraag vriendinnen zou willen hebben, maar dat die er domweg niet zijn. Haar moeder wil niet dat ze na schooltijd nog op school blijft met klasgenootjes, maar vindt dat ze meteen naar huis moet komen. Vriend(inn)en maken is dan erg moeilijk. Terwijl ze in de klas een bijzonder sociaal meisje is. Amira uit voormalig Joegoslavië gaat binnenkort daar naar terug; daar ziet ze enorm tegenop. Hoewel de klas erg lief voor haar is, blijft ze erg verdrietig. Ik neem me voor haar de komende weken een paar keer aan te spreken om te vragen hoe het gaat.

---





# Les 10 Belangrijke dingen

## Programma

- 1 Start
- 2 Belangrijke dingen
- 3 Huiswerk
- 4 Afronding

## Doelen

- Versterken van zelfsteunend gedrag, aan de hand van voor leerlingen belangrijke voorwerpen.
- Van anderen leren wat steunend kan zijn.

## Kernwoorden

Gevoelens

Blij

Boos

Verdrietig

Troost

## Toelichting

Veel jongeren denken in de fase dat ze puber zijn na over wie ze zijn, waar ze bij willen horen en wat ze echt belangrijk vinden in het leven. De gedwongen migratie heeft hun leven sterk beïnvloed. Veel leerlingen hebben in hun nieuwe huis voorwerpen die zij koesteren, omdat ze met het verleden te maken hebben. Uit ervaring met deze les blijkt dat leerlingen soms een document meebrengen dat zij in Nederland gekregen hebben. Dit kan een vergunning of diploma zijn; het symboliseert de kansen die ze nu in Nederland krijgen. Hierover vertellen nodigt soms ook andere leerlingen uit om persoonlijke verhalen te delen die juist over het verleden gaan.

Leerlingen brengen bijvoorbeeld een poëziealbum, sieraden, foto's of een fotoalbum mee. Hoewel expliciet aan de leerlingen om ondersteunende voorwerpen is gevraagd, kan het natuurlijk zo zijn dat ze iets meebrengen wat hen ondersteunt maar ook heimwee oproept of zelfs verdrietig maakt. De ervaring met Welkom op School leert dat de leerlingen dit soort gevoelens ook in de klas vaak goed kunnen hanteren. Een steunende opmerking, zoals 'Ik vind het knap dat je dit aan ons laat zien', en 'Zullen we nu aan ... vragen wat hij heeft meegebracht?' is vaak voldoende om weer vooruit te kunnen.

Het meebrengen van waardevolle, persoonlijke voorwerpen kan een enkele keer confronterend zijn, bijvoorbeeld als kinderen een foto van een overleden familielid meebrengen. Als een leerling huilt, wat in de praktijk een enkele keer gebeurt, is het prettig als er een tissue bij de hand is. Omdat niet iedereen zich in de groep vrij kan of wil uiten, is het aan te raden om bij deze les op te letten of er leerlingen zijn die aan het eind van de les uitgenodigd moeten worden om nog even na te praten.

## 1 Start

---

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

**Bordinstructie** Belangrijke dingen.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Belangrijke dingen

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Vraag of iedereen één of twee voorwerpen heeft meegebracht. Degenen die niets bij zich hebben, komen toch aan de beurt en kunnen dan vertellen wat ze hadden willen meebrengen.

Iedereen mag om de beurt een voorwerp laten zien en er iets bij vertellen, met name waarom het voorwerp zo belangrijk is. Het voorwerp kan de kring rond gaan, als de eigenaar daarmee akkoord gaat.

Breng zelf ook een of twee voorwerpen mee en begin als eerste.

Verdiepingsvragen en ondersteunende opmerkingen kunnen zijn:

- Wat betekent dit voorwerp voor je?
- Hoe vind je het om het te laten zien?
- Waarom voel je je hier goed bij en word je hier 'sterk' van?
- Wat helpt je?

Als de sfeer goed is en je als docent ervaren genoeg bent, kan ook aan de leerlingen gevraagd worden of er belangrijke voorwerpen in het herkomstland zijn gebleven. Soms beginnen leerlingen hier zelf over.

Op het werkblad is ruimte om eigen gedachten over belangrijke dingen op te schrijven.

**Materiaal** De door de leerlingen meegebrachte voorwerpen.  
Werkblad Les 10: Belangrijke dingen – Dingen meenemen.

**Bordinstructie** Gevoelens, blij, boos, verdrietig, troost.

**Tijdsduur** 50 tot 100 minuten.

### 3 Huiswerk

---

Docent	Vertel dat de volgende les over kinderrechten gaat. Alle kinderen zijn gelijk. Alle kinderen hebben dezelfde rechten. Uit welk land je ook komt, welk geloof of welke cultuur je ook hebt. Je hebt recht op eten, op naar school gaan, op dat je veilig bent. In je leerlingenboek vragen we je op internet op te zoeken wat kinderrechten zijn en er enkele op te schrijven.
Materiaal	Werkblad Les 11: Kinderrechten – Huiswerk.
Bordinstructie	Kinderrechten.
Tijdsduur	5 tot 10 minuten.

### 4 Afronding

---

Werkvorm	Kort afrondend kringgesprek.
Docent	Vraag hoe de leerlingen het vonden om belangrijke voorwerpen mee te nemen, ze te laten zien aan de anderen en erover te praten. Stimuleer hen om hun mening te geven en gedachten hierover in het werkblad op te schrijven.
Tijdsduur	5 tot 10 minuten.

---

#### *Voorbeeld uit de praktijk*

Ongeveer de helft van de leerlingen heeft iets meegebracht. Er zijn foto's, sieraden, een oude tas, een kledingstuk. Het laten zien van en vertellen over de meegebrachte voorwerpen neemt veel tijd in beslag, maar de sfeer is geconcentreerd en tegelijkertijd ontspannen. De Afghaanse jongen Abdullah laat zijn portemonnee zien. Deze is van zijn opa geweest. 'Omdat hij van mijn opa is geweest,' zegt hij over de portemonnee, 'raakt hij nooit leeg! Mijn opa is belangrijk.' Musa laat een ring zien en vertelt dat zij die van haar moeder kreeg en dat ze deze altijd zal bewaren. Als ik zeg dat de ring dan zeker erg belangrijk voor haar is, wordt ze verdrietig. 'Mijn moeder is dood door de oorlog', zegt ze. Fatima die naast haar zit, troost haar.

Ik benadruk dat ik het belangrijk vind om te horen waarom de meegebrachte voorwerpen de leerlingen het gevoel geven dat zij sterker worden. Musa zegt dat de ring haar verdriet geeft maar ook sterk maakt omdat ze veel 'love' voelt voor haar moeder.

Yasir uit Afghanistan vertelt hoe belangrijk zijn in Nederland behaalde zwemdiploma is. Hij vertelt zijn complete vluchtverhaal inclusief de angst om te verdrinken tijdens een oversteek met een gammal bootje op zee. Ik vind het moedig hoe hij vertelt en zeg dat ook. De klas is even stil van zijn verhaal.

Turgay heeft een voetbalshirt van Ajax meegebracht. Het hangt op zijn kamer en hij kijkt er vaak naar. Hij hoopt later in het eerste te kunnen spelen.

Omdat ik een beetje tegen de les heb opgezien, valt het me achteraf erg mee. Wat ik vooral erg stimulerend vind is om te zien hoe ze op het ene moment heel serieus met elkaar bezig zijn en elkaar ondersteunen, terwijl ze daarna weer lacherig zijn en elkaar plagen. Ik heb het gevoel dat deze les de leerlingen veel herkenningmogelijkheden biedt. Ook de leerlingen die zelf niets meebrachten zijn onder de indruk.

---

# Les 11 Kinderrechten

## Programma

- 1 Start
- 2 Belangrijke kinderrechten
- 3 Kinderrechten in Nederland en in jouw land
- 4 Filmpje
- 5 Hulp
- 6 Afronding

## Doelen

- Leren dat kinderen rechten hebben.
- Het kennen van enkele belangrijkste kinderrechten.
- Nadenken over kinderrechten in Nederland en in het land van herkomst.

## Kernwoorden

Ondertekenen	Cultuur
Verplicht	Mening
Recht	Verwaarlozing
Volwassenen	Mishandeling
Overheid	

## Toelichting

Het behandelen van het onderwerp ‘kinderrechten’ sluit aan op de kwetsbare positie van veel van de leerlingen en de behoefte die zij ook op deze leeftijd hebben om meer grip te krijgen op hun eigen bestaan. Het is belangrijk dat leerlingen zien dat het gaat om internationale rechten en dat zij daarbij ook een ander perspectief krijgen op hun eigen ontwikkeling. Zij komen soms uit landen waar kinderrechten en andere mensenrechten niet zo vanzelfsprekend zijn. Het is voor hen goed te weten dat ze in Nederland beschermd zijn, al zullen ze ook ontdekken dat, ook al heb je rechten, je er soms ook zelf voor zult moeten vechten. Ze horen in deze les ook dat er organisaties zijn die hen hierbij kunnen steunen. Kortom, de les is bedoeld om, zonder daarbij valse illusies te wekken, hen krachtiger te maken en duidelijk te maken dat kinderen ook zelf invloed kunnen hebben.

## 1 Start

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Bordinstructie** Kinderrechten.

**Duur** 5 tot 10 minuten.

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vragen of vertellen naar aanleiding van de vorige les. Schrijf dan de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

## 2 Belangrijke kinderrechten

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Leg de bedoeling van de les uit, ga na of de opdracht: 'op internet op te zoeken wat kinderrechten zijn en er enkele op te schrijven' uitgevoerd is.

- ★ In deze les gaan we praten over kinderrechten. Landen maken met elkaar afspraken over rechten van mensen en kinderen. Die ondertekenen ze. Ze zetten hun handtekening eronder. Het gaat om internationale rechten. Rechten die er in alle landen zijn. Dat doen ze bijvoorbeeld samen bij de Verenigde Naties in New York/Amerika. Rechten gaan over wat wel en niet mag. Mensen hebben bijvoorbeeld recht op vrede en veiligheid. Vandaag kijken we naar de belangrijkste rechten voor kinderen. Ook mogen jullie vertellen over de kinderrechten in het land waar jullie vandaan komen.

Leg uit wat de woorden ondertekenen en recht betekenen.

**Materiaal** Bord.

**Bordinstructie** Ondertekenen, verplicht, recht, cultuur, mening.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 3 Kinderrechten in Nederland en in jouw land

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Gebruik de onderstaande selectie van kinderrechten of kies op basis van de leef-

tijd van de leerlingen en hun interesses van tevoren enkele kinderrechten uit en leg uit dat deze nu besproken worden. Gebruik hierbij ook de kinderrechten die de leerlingen hebben ingevuld op Werkblad Les 11: Kinderrechten – Huiswerk.

- ★ Alle kinderen zijn gelijk. Alle kinderen hebben dezelfde rechten. Uit welk land je ook komt, welk geloof of welke cultuur je ook hebt. Ik zal jullie over een aantal belangrijkste kinderrechten vertellen. Daarna mogen jullie vertellen hoe het in jullie land is. Ook gaan we een filmpje bekijken.

**Materiaal** Bijlage Les 11: Kinderrechten – Kinderrechten en websites.

**Bordinstructie** Afhankelijk van welke woorden uitleg nodig hebben.

**Tijdsduur** 30 tot 40 minuten.

### *De Kinderrechten*

Alle kinderen op de wereld hebben rechten. Kinderrechten zijn rechten voor kinderen tot 18 jaar. Er zijn 54 kinderrechten. Landen hebben hier afspraken over gemaakt. Deze rechten gaan bijvoorbeeld over school, wonen, gezondheid, geloof, maar ook over kindermishandeling, kinderarbeid en vluchtelingen. Op dit moment hebben 193 landen een handtekening gezet onder deze afspraken gezet. In die landen hebben kinderen die rechten. Ook Nederland moet zich aan deze afspraken houden.

Er zijn drie landen in de wereld die de afspraken nog niet ondertekend hebben: Somalië, Zuid-Sudan en de Verenigde Staten.

Ik noem nu een paar belangrijke rechten:

- *Recht op onderwijs*  
School is belangrijk. Op school leer je lezen, rekenen en schrijven. Volwassenen moeten ervoor zorgen dat kinderen naar school kunnen gaan.
- *Recht op eigen geloof en cultuur*  
Kinderen mogen hun eigen geloof en cultuur hebben. Je mag katholiek, hindoe, boeddhist, moslim en ieder ander geloof hebben. Je mag ook geen geloof hebben. Ook als het land christelijk is, mogen families thuis een andere godsdienst hebben. Je mag thuis en op straat je eigen taal spreken. Je mag feesten vieren uit jouw land.
- *Recht op bescherming*  
Veiligheid is een kinderrecht. Kinderen moeten beschermd worden tegen oorlog en geweld. Maar in Nederland moeten bijvoorbeeld ook kinderen in een asielzoekerscentrum veilig kunnen leven.
- *Recht op een eigen mening*  
Iedereen heeft recht op een eigen mening. Het is niet erg als je het niet altijd met elkaar eens bent. Je mag altijd je mening aan anderen vertellen.
- *Recht op spelen*  
Alle kinderen hebben het recht om te spelen. Natuurlijk moeten kinderen ook huiswerk maken en helpen ze hun ouders. Maar er moet altijd genoeg tijd zijn om te kunnen spelen.



- *Recht op bescherming tegen kinderarbeid*  
Er zijn kinderen op de wereld die moeten werken en niet naar school kunnen. Vaak is dat ook ongezond en gevaarlijk werk. Kinderarbeid is verboden. Kinderen moeten tijd krijgen om te spelen en naar school te gaan. Thuis je moeder of je vader helpen is goed. Maar het is niet goed als je dan geen huiswerk maakt. Vanaf je twaalfde mag je wel een beetje werken, maar je moet wel naar school gaan en huiswerk kunnen maken.
- *Recht om op te groeien bij je familie*  
Kinderen hebben het recht om bij hun ouders te wonen. De regering moet alles doen om dat te laten lukken. Als je ouders gaan scheiden, moet er ook naar jouw mening worden gevraagd over bij wie je gaat wonen. Als je ouders niet in Nederland wonen, moet de regering alles doen om jullie weer samen te laten wonen.
- *Recht op goede gezondheidszorg*  
Het is belangrijk om goed te eten en te bewegen. Er moet genoeg eten zijn. En er moet een dokter in de buurt zijn wanneer je toch ziek wordt.
- *Recht om niet mishandeld te worden*  
Kinderen mogen niet mishandeld worden. Ze mogen bijvoorbeeld niet geslagen worden. Ouders en anderen die voor kinderen zorgen, moeten genoeg aandacht hebben voor de kinderen. Voor de kinderen zorgen. Als kinderen niet genoeg te eten krijgen of bijvoorbeeld vieze kleren of kleren met gaten hebben, heet dat verwaarlozing. Dat mag niet.

Hebben jullie voorbeelden van kinderrechten in het land waar jullie vandaan komen? Bijvoorbeeld, hebben alle kinderen veilig drinkwater, hoeven ze niet te werken en kunnen ze naar de dokter als dat nodig is?

## 4 Filmpje

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Laat onderstaand filmpje over kinderrechten zien aan de leerlingen. De meeste van de hierboven genoemde rechten worden besproken. Het laatste deel van het filmpje is in de ISK-klas niet zo bruikbaar omdat dan onder andere de termen ‘achterstandswijk’ en ‘armoede’ op het scherm te lezen zijn zonder uitleg. Ook een verwijzing naar de organisatie Basta. Kies zelf of u het filmpje eerder afbreekt.

★ **We gaan nu een filmpje bekijken over kinderrechten. Daarna mogen jullie een reactie geven.**

**Materiaal** <http://www.youtube.com/watch?v=guYXlwHSXSE>  
Alternatieven:  
<http://www.kinderrechten.nl/p/1/67/filmpjes>

Tijdsduur 15 minuten.

## 5 Hulp

---

Werkvorm Kringgesprek.

Docent Laat de websites van organisaties zien waar kinderen hulp kunnen vragen als dat nodig is.

- ★ Ik laat jullie nu een aantal websites zien van organisaties die je kunnen helpen als het bijvoorbeeld thuis niet goed met je gaat. Veel van deze sites zijn voor kinderen en jongeren die al goed Nederlands kunnen spreken en lezen. Toch laat ik ze zien. Soms kun je ze al gebruiken als je een jaar in Nederland bent.

Maak duidelijk dat in Westerse landen ondanks verdragen toch kinder- en mensenrechten geschonden worden en dat daar steeds opnieuw heftige discussies over kunnen zijn. Wijs de leerlingen ook op de zorg binnen en indien bekend, buiten de school. Bijvoorbeeld schoolmaatschappelijk werk.

- Kindertelefoon: <http://www.kindertelefoon.nl/>  
Belangrijk is het telefoonnummer. Je kan bellen met vragen.  
Voorbeeldfilmpje:  
<http://kinder mishandeling.hetklokhuis.nl/wat-gebeurt-er-bij-hulp/over-de-kindertelefoon/>
- Kinderombudsman (voor telefonisch contact indien kinderrechten worden geschonden).  
<http://www.dekinderombudsman.nl/48/heb-je-hulp-nodig/>
- Kinderrechten Collectief (een site met meer informatie):  
<http://www.kinderrechten.nl/p/19/247/filmpjes>
- Unicef heeft voor asielzoekerskinderen een website Tell Me.  
<http://www.tell-me.nl/index.php/jeugdforum>

Materiaal Computer en scherm.

Tijdsduur 10 tot 15 minuten.

## 6 Afronding

---

Docent Vat de les kort samen. Vraag of de leerlingen de les leuk vonden. Vraag of ze thuis de les willen evalueren op werkblad 11.

Huiswerk Op Werkblad Les 12: Discriminatie – Gedicht, staat een gedicht over discriminatie,

waar de volgende les over gaat. Vraag de leerlingen het gedicht te lezen voor de volgende keer en laat ze de vragen in het leerlingboek beantwoorden.

**Materiaal** Werkblad Les 11: Kinderrechten – Evaluatie.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

---

*Voorbeeld uit de praktijk*

In mijn klas met veel vluchtelingenleerlingen kost het wel wat moeite om uit te leggen dat kinderrechten betekenen dat kinderen daadwerkelijk recht hebben om beschermd te worden. Ze vinden het wel gek dat juist twee verschillende landen als Somalië en Amerika die rechten niet hebben ondertekend. Ik leg uit dat de reden van Amerika om dat niet te doen is dat ze hun eigen wetten al goed genoeg vinden. Zowel de Somalische en Syrische jongens in de klas geven voorbeelden van jonge jongens met wapens die zij gezien hebben. Ahmed uit Somalië doet stoer en zegt dat wel cool te vinden. Maar Keen, een Somalisch meisje, wordt woest en krijgt bijval van andere meiden. ‘Oorlog is stom, alles wordt kapot gemaakt’. Ik laat het filmpje over kinderrechten twee keer zien, om in deze taalarme klas verschillende woorden uit te leggen. Dat werkt goed want er ontstaat discussie. Mohamed uit Somalië vraagt naar de controle van die wetten. Hij wijst op vluchtelingenleerlingen die vrezes teruggestuurd te worden naar hun land en verwachten daar dan niet meer naar school te kunnen. ‘Dan heb ik toch geen kindrecht juffrouw’. Ik leg uit dat een land zich wel moet houden aan kinderrechten, maar dat je soms een advocaat nodig hebt. De meeste kinderen, die zelf asielzoekers zijn, herkennen dat goed. Yassin vraagt zich wel af of moslimkinderen in Nederland dezelfde rechten hebben als Nederlandse kinderen. ‘Maar we kunnen hier op school niet bidden’. Ik voel me wat klemgezet, maar leg dan uit dat het wel erg lastig zou worden met zoveel verschillende godsdiensten in de school. Dan zou je ook voor de Poolse en katholieke leerlingen op school een plaats moeten hebben om te biechten, zeg ik. Ik merk dat de leerlingen het niet helemaal begrijpen. Toch ben ik blij dat we het nu over deze onderwerpen hebben. Al is het alleen maar omdat ik later terug kan komen op bijvoorbeeld het recht om ook als homo niet gediscrimineerd te worden.

---

## Bijlage **Les 11: Kinderrechten – Kinderrechten en websites**

---

### FILMPJES

Filmpjes die we in de les hebben laten zien en extra websites:

- Filmpjes over kinderrechten  
<http://www.kinderrechten.nl/p/1/67/filmpjes>  
<http://www.youtube.com/watch?v=guYXlwHSXSE>

- Kindertelefoon: <http://www.kindertelefoon.nl/>  
Belangrijk is het telefoonnummer. Je kan bellen met vragen.  
Voorbeeldfilmpje: <http://kinder mishandeling.hetklokhuis.nl/wat-gebeurt-er-bij-hulp/over-de-kindertelefoon/>
- Kinderombudsman (voor telefonisch contact indien kinderrechten worden geschonden):  
<http://www.dekinderombudsman.nl/48/heb-je-hulp-nodig/>
- Kinderrechten Collectief (een site met meer informatie):  
<http://www.kinderrechten.nl/p/19/247/filmpjes>
- Unicef heeft voor asielzoekerskinderen een website Tell Me.  
<http://www.tell-me.nl/index.php/jeugdforum>
- Unicef heeft veel filmpjes over kinderrechten in andere landen. Misschien nog moeilijk te verstaan, maar soms zal je het wel begrijpen.  
<http://www.unicefenijj.nu/filmpjes.aspx>

## ARTIKELEN KINDERRECHTENVERDRAG

### *Artikel 1 – Wie is een kind?*

Een persoon die jonger dan achttien jaar is, is een kind. Alles wat in dit verdrag staat, geldt voor ieder kind.

### *Artikel 2 – Bescherming tegen discriminatie*

Alle rechten gelden voor alle kinderen, waar je ook vandaan komt. De overheid moet er alles aan doen om kinderen te beschermen tegen discriminatie en moet haar best doen om te zorgen dat kinderen gebruik kunnen maken van hun rechten.

### *Artikel 3 – Het kind eerst*

Als er iets geregeld wordt voor een kind, moet altijd eerst gekeken worden naar wat voor dat kind goed is. Als ouders – of anderen die voor kinderen zorgen – het kind niet goed (kunnen) verzorgen, dan moet de overheid het kind en de ouders helpen.

### *Artikel 4 – Uitvoeren van de rechten*

De overheid moet er alles aan doen om te zorgen dat kinderen ook echt gebruik kunnen maken van hun rechten.

### *Artikel 5 – Wat moeten de ouders doen?*

De ouders en anderen helpen het kind bij zijn of haar rechten. De ouders en anderen moeten goed voor het kind zorgen. Zij moeten zorgen voor goed eten, een goed huis en dat het kind naar school kan gaan. Als de ouders het niet goed doen, moet de overheid helpen.

### *Artikel 6 – (Over)leven en ontwikkelen*

Elk kind heeft het recht op leven. De overheid moet zorgen dat het kind kan (over)leven en zich kan ontwikkelen.

### *Artikel 7 – Naam en nationaliteit*

Elk kind heeft vanaf de geboorte recht op een naam en nationaliteit. Bijvoorbeeld: als je de Nederlandse nationaliteit hebt, ben je Nederlander. Elk kind heeft het recht om te weten wie zijn of haar ouders zijn. Ook heeft een kind het recht om door zijn of haar ouders te worden verzorgd. De overheid moet dit goed regelen.

### *Artikel 8 – Identiteit*

Ieder land moet de identiteit (wie je bent) van kinderen beschermen. De overheid moet ervoor zorgen dat kinderen hun naam, nationaliteit en familiebanden houden of krijgen, als ze die niet hebben. De identiteit van een kind mag niet zomaar worden veranderd.

### *Artikel 9 – Kind gescheiden van vader of moeder*

Elk kind moet bij zijn of haar ouders kunnen wonen en opgroeien. Als dit echt niet kan, moet het kind in ieder geval met beide ouders contact kunnen houden. Alleen als het echt niet goed is voor een kind, kan het contact met een of beide ouders verboden worden.

### *Artikel 10 – Gezin bij elkaar brengen*

Als de vader, moeder of beide ouders van een kind in een ander land wonen, moeten zij bij elkaar op bezoek kunnen gaan en moet het gezin bij elkaar kunnen wonen. Als het kind toestemming vraagt om samen met zijn of haar ouders in een land te wonen, moet de overheid hier zo snel mogelijk en netjes antwoord op geven.

### *Artikel 11 – Ontvoeren en vasthouden van kinderen*

Kinderen mogen niet zonder dat zij het zelf willen of zonder toestemming van hun ouders naar een ander land gebracht worden. Ze mogen ook niet gedwongen worden om daar te blijven. Als de vader of de moeder dit doet, zonder toestemming van de andere ouder, mag het ook niet. De overheid moet ervoor zorgen dat dit niet gebeurt. Landen moeten daar samen afspraken over maken.

### *Artikel 12 – Mening van kinderen*

Kinderen mogen hun mening geven. Zeker als het over hen zelf gaat. Naar die mening moet worden gevraagd en ook echt worden geluisterd. De overheid moet hiervoor zorgen.

### *Artikel 13 – Vrij om een mening te geven*

Kinderen mogen op allerlei manieren hun mening geven. Dit betekent ook dat kinderen informatie mogen verzamelen, zodat ze hun mening kunnen vormen. De rechten van anderen moeten wel gerespecteerd worden. Schelden of iemand beledigen mag dus niet.

### *Artikel 14 – Vrij om te denken en een godsdienst te kiezen*

Kinderen zijn vrij om te denken wat ze willen. Zij mogen hun eigen mening hebben

over wat goed en slecht is. Ook moeten zij hun eigen godsdienst kunnen kiezen. Het is wel de bedoeling dat ouders de kinderen bij deze dingen helpen en begeleiden.

#### *Artikel 15 – Vrij om in groepen bij elkaar te komen en te vergaderen*

Kinderen moeten in een groep bij elkaar kunnen komen. Ook moeten zij lid van een club kunnen worden en mogen zij zelf een club beginnen. Bijvoorbeeld de voetbal- of turnvereniging. Wel moeten kinderen de rechten van anderen respecteren.

#### *Artikel 16 – Privacy*

Niemand mag zich zomaar bemoeien met het privéleven en gezinsleven van kinderen. Niemand mag ongevraagd in de woning van een kind komen. Niemand mag ongevraagd brieven, sms'jes of e-mails bekijken die een kind schrijft of krijgt.

#### *Artikel 17 – Informatie*

Kinderen moeten informatie uit verschillende boeken, televisie, radio, kranten of van internet kunnen halen. De overheid moet hiervoor zorgen. Ook moet er informatie geschreven worden die voor kinderen interessant is en waar ze wat van kunnen leren. De overheid moet kinderen beschermen tegen informatie die niet goed voor ze is. Daar moeten goede afspraken over gemaakt worden. Er moet rekening worden gehouden met verschillende talen en culturen van kinderen.

#### *Artikel 18 – Goede opvoeding*

Ouders moeten ervoor zorgen dat hun kinderen een goede opvoeding krijgen. Als ze hierbij hulp nodig hebben, moeten ze die kunnen krijgen van de overheid. Bijvoorbeeld van mensen die veel weten over hoe je het beste voor kinderen kunt zorgen. Of hoe je ze moet opvoeden. Ook moet er kinderopvang zijn als ouders werken.

#### *Artikel 19 – Geen misbruik en kindermishandeling*

Kinderen mogen niet mishandeld of misbruikt worden en hen mag geen geweld worden aangedaan. Ouders en anderen die voor kinderen zorgen, moeten genoeg aandacht hebben voor de kinderen; kinderen mogen niet verwaarloosd worden. De overheid moet duidelijk maken dat kinderen niet mishandeld mogen worden. Als kinderen wel mishandeld worden, moeten zij meteen hulp krijgen.

#### *Artikel 20 – Bescherming van kinderen zonder gezin*

Een land moet zorgen voor extra bescherming van een kind dat niet in zijn eigen gezin kan wonen. Soms is het de beste oplossing om op een heel andere plek te gaan wonen. Dit is dan een plek waar kinderen in deze situaties goed verzorgd worden. Bijvoorbeeld in een pleeggezin of een opvanghuis met andere kinderen.

#### *Artikel 21 – Adoptie*

Adoptie is het aannemen van een kind als jouw eigen kind. Dat moet mogelijk zijn, maar alleen als het echt goed is voor het kind. Het kan niet zomaar geregeld wor-

den. Kinderen moeten beschermd worden tegen adoptie die niet volgens de regels is gegaan.

#### *Artikel 22 – Vluchtelingenkinderen*

Als een kind moet vluchten naar een ander land, moet het kind in dat land beschermd en geholpen worden. Daarvoor zijn speciale organisaties die veel weten over vluchtelingen en alles wat daarmee te maken heeft. Zij moeten ook helpen om de familie van het kind te vinden.

#### *Artikel 23 – Gehandicapte kinderen*

Gehandicapte kinderen moeten goede zorg en onderwijs krijgen, zodat ze zich zo goed mogelijk kunnen ontwikkelen. Gehandicapte kinderen moeten zo zelfstandig mogelijk kunnen leven. Ze moeten kunnen meedoen in de wereld.

#### *Artikel 24 – Gezondheid*

Kinderen moeten gezond kunnen opgroeien en hebben recht op goede zorg. Als een kind ziek is, moet het behandeld kunnen worden. Er moeten goede ziekenhuizen en dokters in de buurt zijn. De overheid moet kinderen en hun ouders goed informeren over gezondheid en voeding. Landen moeten elkaar helpen om te zorgen dat alle kinderen gezond blijven.

#### *Artikel 25 – Kinderen die niet thuis wonen*

Soms is het beter voor een kind om niet meer thuis te wonen. Als dit zo is, moet wel extra worden opgelet hoe het met dit kind gaat. Als het goed gaat, kan het kind misschien weer terug naar huis.

#### *Artikel 26 – Financiële hulp van de overheid*

Kinderen hebben recht op financiële hulp van de overheid als zij dit nodig hebben. De overheid moet dit regelen.

#### *Artikel 27 – Wat kinderen nodig hebben*

Ieder kind moet genoeg te eten en te drinken krijgen en een huis hebben om in te wonen. Een kind moet kunnen doen en leren wat goed voor hem is. Ouders moeten ervoor zorgen dat dit mogelijk is. Als ouders dit niet kunnen, moet de overheid ze helpen.

#### *Artikel 28 – Onderwijs*

Ieder kind moet naar school kunnen gaan. Kinderen moeten gratis naar de basisschool kunnen. Ze moeten ook zo veel mogelijk voortgezet onderwijs en hoger onderwijs kunnen volgen, als zij dat willen. Een leraar mag niet schreeuwen tegen een kind, en ook mag een leraar een kind niet slaan of uitschelden. Landen moeten elkaar helpen om te zorgen dat ieder kind naar school kan.

#### *Artikel 29 – Wat moeten kinderen leren op school*

Kinderen moeten op school hun talenten kunnen ontwikkelen. Of het nu gaat om

tekenen of taal, sport of om kunst. Kinderen moeten worden voorbereid op een leven in een wereld waarin je vrij bent. Ze moeten leren over mensenrechten. En ze moeten leren hun ouders, anderen en de natuur te respecteren.

#### *Artikel 30 – Eigen taal en cultuur*

Kinderen met een taal en cultuur die anders is dan van de meeste mensen in het land worden een minderheid genoemd. Minderheden hebben recht op hun eigen taal, cultuur en godsdienst.

#### *Artikel 31 – Spel en vrije tijd*

Ieder kind heeft recht op rust en vrije tijd. In zijn vrije tijd moet een kind kunnen spelen. Het moet ook voor alle kinderen mogelijk zijn om een museum te bezoeken, naar de film te gaan of een theater te bezoeken.

#### *Artikel 32 – Geen kinderarbeid*

Ieder kind moet beschermd worden tegen werk dat niet goed is voor de gezondheid. Ook mag een kind niet werken als het daardoor niet naar school kan. Landen moeten duidelijke afspraken maken, zoals hoe oud je moet zijn om betaald werk te doen en hoeveel uur je per dag of week mag werken.

#### *Artikel 33 – Geen drugs*

Ieder kind moet beschermd worden tegen drugs. Ook mogen kinderen niet gebruikt worden voor het maken en verkopen van drugs.

#### *Artikel 34 – Seks met kinderen, kinderprostitutie en kinderpornografie*

Seks hebben met kinderen is verboden. Voor seks wordt soms geld betaald. Als je betaald krijgt voor seks, heet dat prostitutie. Kinderen moeten daartegen beschermd worden. Het is verboden om geld te verdienen aan kinderen die gedwongen worden seks te hebben. Er mogen geen foto's of films van kinderen gemaakt worden die met seks te maken hebben.

#### *Artikel 35 – Ontvoeren, kopen en verkopen van kinderen*

Het is verboden om kinderen te ontvoeren of te verkopen. De overheid moet er alles aan doen om dit te voorkomen.

#### *Artikel 36 – Andere manieren van misbruik van kinderen*

Het is verboden om kinderen te gebruiken voor werk, drugs en seks. Kinderen mogen niet verkocht worden. Artikel 32 en 35 zeggen dat heel duidelijk. Elke andere manier om kinderen op een manier te gebruiken die niet goed voor hen is, is ook verboden.

#### *Artikel 37 – Opsluiten van kinderen*

Het is verboden om kinderen te straffen door ze te slaan of op een andere manier pijn te doen. Kinderen mogen niet zomaar opgesloten of gearresteerd worden. Dit mag alleen gebeuren volgens de regels, als het niet anders kan en zo kort moge-



lijk. Kinderen kunnen niet de doodstraf krijgen en mogen niet levenslang opgesloten worden. Ze mogen in principe niet samen met volwassenen opgesloten worden. Dit mag alleen als het voor het kind goed is. Kinderen moeten hulp kunnen krijgen van iemand die de wet goed kent, een advocaat die voor hem of haar opkomt. Elk kind moet ook contact kunnen hebben met zijn of haar familie en bezoek kunnen krijgen als hij of zij opgesloten zit.

#### *Artikel 38 – Oorlog*

Voor kinderen die jonger zijn dan vijftien jaar, is het verboden om mee te doen in het leger van een land. Ook mogen zij niet meedoen aan een oorlog. Als er oorlog is in een land, moeten volwassenen en kinderen beschermd en verzorgd worden.

#### *Artikel 39 – Zorg voor slachtoffers*

Kinderen die het slachtoffer zijn van geweld, mishandeling, verwaarlozing en uitbuiting moeten goede hulp krijgen. Ze moeten geholpen worden om weer verder te kunnen met hun leven.

#### *Artikel 40 – Kinderstrafrecht*

Als een kind iets doet wat volgens de wet verboden is, moet hij of zij terecht worden. Er gelden speciale regels voor kinderen. Er moet rekening gehouden worden met hun leeftijd. Bovendien is het belangrijk dat een kind na zijn straf weer goed verder kan leven. Ieder kind moet hulp kunnen krijgen van iemand die de wet goed kent, bijvoorbeeld een advocaat. Kinderen moeten straffen krijgen die bij kinderen passen.

#### *Artikel 41 – Beter regels*

Het kan zijn dat in de wet van een land regels zijn afgesproken, die beter zijn voor een kind dan de regels in dit verdrag. Dan gaan die regels voor. Dat geldt voor regels in een land maar ook voor afspraken tussen meer landen.

#### *Artikel 42 tot en met 54*

In deze artikelen staan de volgende afspraken:

- 1 Alle landen moeten zorgen dat kinderen, jongeren en volwassenen weten wat er in het verdrag staat.
- 2 Een groep van tien mensen die veel weet over de rechten van kinderen moet de landen in de gaten houden. Deze groep wordt het Kinderrechtencomité genoemd. Iedere vijf jaar sturen de landen een verslag naar het Kinderrechtencomité, zodat dit comité kan kijken of de landen zich aan de kinderrechten houden.
- 3 Iedereen moet de verslagen van de landen kunnen lezen.
- 4 Het Kinderrechtencomité kan onderzoek laten doen, dat te maken heeft met de rechten van kinderen. Zij kunnen dat onderzoek met de regering van het land bespreken.
- 5 Organisaties zoals UNICEF moeten ook opletten of het goed gaat met de kinderrechten in alle landen. Daar maakt UNICEF rapporten over. UNICEF mag aanwezig zijn bij vergaderingen van het Kinderrechtencomité.

# Les 12 Discriminatie

## Programma

- 1 Start
- 2 Wat is discriminatie?
- 3 Vooroordelen
- 4 Jouw mening over discriminatie
- 5 Wat doe je tegen discriminatie?
- 6 Afronding

## Doelen

- Ervaringen delen/uitwisselen over discriminatie.
- Bewustmaking van vooroordelen.
- Verhogen weerbaarheid.
- Rechten en plichten rondom discriminatie kennen.

## Kernwoorden

Discriminatie	Burger
Vooroordelen	Platteland
Trots	Ras
Gelijkwaardig	Afkomst
Buitensluiten	Huidskleur
Beperking	Chronische ziekte
Stelling	Politieke overtuiging
Geslacht	Nationaliteit
Seksuele diversiteit	Burgerlijke staat
Regering	Apartheid

## Toelichting

Het spreekt vanzelf dat discriminatie een gevoelig onderwerp is. Sommige leerlingen hebben in het herkomstland ervaringen van vervolging achter de rug. Een aantal jongeren ervaart pas in Nederland voor het eerst dat er sprake is van discriminatie. Veel van hen ervaren de vreemdelingenwetgeving en het contact met overheidsinstanties als zeer discriminerend. Maar het is ook niet ongewoon dat isk-leerlingen elkaar discrimineren vanwege etniciteit, religie of sekse. Het onderwerp seksuele diversiteit komt later uitgebreid ter sprake, maar kan hier al genoemd worden.

Als docent moet je je bewust zijn van de mogelijkheid van negatieve ervaringen en opvattingen van de leerlingen. Belangrijk is ook dat de docent bij een discussie waakt voor een negatieve sfeer. Maar maak deze les niet zwaarder dan nodig is. Jongeren zijn volop in ontwikkeling en kunnen groeien. In iedere klas zitten leerlingen die hier genuanceerd

en constructief over denken. Als de sfeer negatief dreigt te worden, is het raadzaam om deze leerlingen extra ruimte en het laatste woord te geven.

*Let op!*

Deze les duurt in deze vorm langer dan 90 minuten. Docenten kunnen kiezen om onderdelen eventueel weg te laten of om de les op te splitsen.

## 1 Start

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen waar hij of zij aan heeft gedacht door de vorige les.  
Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

**Bordinstructie** Discriminatie.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Wat is discriminatie?

---

**Werkvorm** Woordweb.

**Docent** Schrijf het woord discriminatie op in het midden van het bord en teken daar een cirkel omheen.  
Vraag de leerlingen waar ze aan denken bij het begrip discriminatie. Ze mogen alles roepen wat ze willen. Wanneer een woord niet duidelijk is, vraag dan aan de leerling om het toe te lichten.  
Categoriseer de genoemde woorden, wanneer er genoeg op het bord staan. Benoem de categorieën en schrijf ze op het bord. Introduceer ook het woord vooroordeel. Een vooroordeel is een oordeel, een mening over iemand voordat je weet wie die iemand is. Ga hierover in gesprek.

Dit onderdeel kan ook uitgevoerd worden met gekleurde post-its waar de leerlingen hun associaties op schrijven en die je samen met de leerlingen categoriseert.

Kom terug op het huiswerk over het gedicht in Werkblad Les 12 en vraag naar de antwoorden die ze gaven.

**Materiaal** Bord.  
Eventueel post-its.  
Werkblad Les 12: Discriminatie – Gedicht.

**Bordinstructie** Discriminatie.

**Tijdsduur** 10 tot 15 minuten.

#### *Alternatieve werkvorm*

Vraag of de leerlingen de tekeningen begrijpen in het leerlingboek en of zij zelf of anderen vergelijkbare ervaringen hebben.

### 3 Vooroordelen

---

**Werkvorm** Filmpje.  
Kringgesprek.

**Docent** Leg uit dat een vooroordeel een belangrijk onderdeel van discriminatie is en dat het hierbij vaak gaat over oordelen over een hele groep. Introduceer het filmpje.

#### *Film*

Een Frans filmpje over vooroordelen, Beoordeel een boek niet om zijn kaft:

<http://www.youtube.com/watch?v=vkfukltffLE>

Moeder en kind reageren angstig op een bebaarde moslim met weekendtas. Rennende politiemensen rekenen niet deze man, maar een ogenschijnlijk 'nette me-  
neer' in.

**Materiaal** Computer.

**Bordinstructie** Vooroordeel.

**Tijdsduur** 15 tot 20 minuten.

### 4 Jouw mening over discriminatie

---

**Werkvorm** Stellingen en discussie.

**Docent** Introduceer de werkvorm en de opdracht. De tafels en de stoelen worden aan de

kant geschoven. De leerlingen vormen een cirkel in het midden van de klas. Leg uit wat discriminatie is.

- ★ Als iemand grapjes maakt over je afkomst, je accent, je kleding of geloof, kan dat niet leuk zijn. Ook al is het leuk bedoeld, grapjes kunnen beledigend zijn. Iets kleins kan groot aanvoelen. We zijn allemaal verschillend, maar wel gelijkwaardig. Bij discriminatie gaat het erom dat je in gelijke gevallen ongelijk wordt behandeld. Je wordt buitengesloten. En soms gaat discriminatie zelfs over in geweld. Bijvoorbeeld omdat je een andere huidskleur hebt of een ander geloof. Dat gebeurt overal in de wereld. Regeringen moeten mensen tegen discriminatie beschermen.

Kies drie plekken in de klas waar de leerlingen straks heen kunnen lopen. Die plekken staan voor eens, oneens of weet ik niet. Wanneer de stelling genoemd wordt, mogen de leerlingen een plek kiezen. Als alle leerlingen een plek hebben gekozen, vraag je aan de leerlingen op de plek 'eens' waarom ze daar staan en wat hun mening is. Vervolgens ga je naar de plek 'oneens' en vraag je de mening van een andere leerling. Ten slotte ga je naar de plek 'weet ik niet' en vraag je de leerlingen waarom ze daar staan. Een andere volgorde is natuurlijk ook mogelijk. Geef de leerlingen de ruimte om op elkaar te reageren, zodat er een discussie ontstaat over het onderwerp. Als leerlingen door de discussie van mening veranderen, mogen ze opschuiven naar de andere kant.

- ★ We gaan nu een spel spelen. Ik lees zo meteen een stelling voor. Jullie bedenken dan of jullie het hiermee eens zijn of niet, of dat jullie het niet weten. Je loopt dan naar de juiste hoek. Daarna zal ik jullie vragen uit te leggen waarom je op die plek staat.

Twee stellingen:

- Ik voel me buitengesloten in Nederland.
- In Nederland is iedereen gelijk. Iedereen heeft dezelfde kansen.

Voor elke stelling is er 5 tot 10 minuten tijd. De tijdsduur hangt ook af van de input die de groep zal leveren. Als de groep collectief voor één kant kiest en er weinig discussiestof is, kan er sneller overgegaan worden naar de volgende stelling.

Vraag bij stelling 1 of de leerlingen hun mening kunnen toelichten.

Vraag bij stelling 2 waarom ze vinden dat iedereen wel of niet gelijk is.

In de 'Bijlage Les 12: Discriminatie – Achtergrondinformatie met voorbeelden' staan de kenmerken op basis waarvan mensen gediscrimineerd kunnen worden, met voorbeelden om het uit te leggen.

**Materiaal** Bijlage Les 12: Discriminatie – Achtergrondinformatie met voorbeelden.

**Bordinstructie** Jouw mening.

Tijdsduur 20 tot 30 minuten.

## 5 Wat doe jij tegen discriminatie?

Werkvorm Werken in groepjes.

Docent Verdeel de leerlingen in groepjes en laat hen elkaar tips geven over wat je kunt doen tegen discriminatie. Schrijf vervolgens de verschillende redenen op. Laat de leerlingen hierop reageren. Benadruk dat het kan gaan om omgaan met ervaringen van gediscrimineerd worden, met zien dat anderen discrimineren en zelf discrimineren.

- ★ We gaan het nu hebben over wat je tegen discriminatie kunt doen. Gediscrimineerd zijn, maar ook dat jij of iemand anders dat doet. Ik ga jullie in groepjes verdelen en dan gaan jullie elkaar tips geven. Daarna verzamel ik jullie tips en schrijf ze op het bord en mogen jullie je mening geven.

Materiaal Bord.

Bordinstructie Wat doe jij tegen discriminatie?

Tijdsduur 10 tot 15 minuten.

### Alternatief: vooroordelenspel

Werkvorm Spel.

Docent Leg eerst uit wat vooroordelen zijn.

- ★ Iedereen heeft vooroordelen. Als iemand groot is, denken we dat zij/hij sterk is. Als iemand een beetje dik is, denken we dat hij of zij erg van eten houdt. Misschien denken we zelfs dat een dik iemand lui is. Vooroordelen heb je soms omdat je niet zoveel weet van andere mensen. Een vooroordeel is niet erg als je maar niet denkt dat het de waarheid is. Vaak weet je niet eens precies welk vooroordeel jij hebt. Zullen we eens kijken of jullie ook vooroordelen hebben over klasgenoten?

Introduceer de werkvorm en de opdracht. Iedereen krijgt een stukje papier. Elke leerling schrijft hierbij twee eigenschappen op van zichzelf, die niet veel mensen weten.

- ★ Jullie krijgen nu papier van mij. Schrijf hierop twee dingen over jezelf, dingen die jij leuk vindt of iets wat nog niemand over jou weet. Het moet wel waar zijn. Denk bijvoorbeeld

aan een sport die je leuk vindt of iets wat je helemaal niet leuk vindt. Je kunt bijvoorbeeld opschrijven dat je van hiphopmuziek houdt, dat je drie keer per week voetbalt of dat je niet van Coca-Cola houdt. Als je twee dingen hebt opgeschreven, vouw je het blaadje dubbel. Dan kan niemand zien wat je hebt opgeschreven.

Verzamel al deze blaadjes en doe die in een doos.

- ★ Nu mag iedereen één voor één een blaadje uit de doos pakken. Je leest op wat er op het briefje staat. Dan mag je raden van wie dit blaadje is.

Vraag waarom hij/zij dit denkt.

Materiaal	Aantal lege bladen. Doos of een alternatief.
Bordinstructie	Vooroordelen.
Tijdsduur	20 tot 30 minuten.
Toelichting	Er bestaan veel soorten vooroordelen. Ook in een ISK-klas. Deze oefening zal niet helpen alle vooroordelen te laten verdwijnen, maar maakt zichtbaar dat ieder individu zijn eigenheid heeft. Ga met de leerlingen in gesprek over vooroordelen. In ieder land zijn vooroordelen, bijna iedereen heeft ze. Hoe kun je voorkomen dat je elkaar beschadigt met vooroordelen?

## 5 Afronding

Docent	Vat de les kort samen. Vraag wat de leerlingen van de les vonden. Vraag of ze thuis de les willen evalueren op 'Werkblad Les 12: Discriminatie – Evaluatie'.
Materiaal	Werkblad Les 12: Discriminatie – Evaluatie.
Tijdsduur	5 tot 10 minuten.

### *Voorbeeld uit de praktijk*

Aryous, die van Syrisch christelijke afkomst is, vertelt dat hij vroeger op weg naar school vaak op moest letten om geen klappen te krijgen van moslimjongens. Hij vertelt dat hij als kind bang was. Anwar die ook uit Syrië komt, reageert heftig en zegt dat Aryous liegt, omdat christenen veel vrijheid hadden. Ik tracht een discussie te voorkomen. Ik zeg dat ik niet denk dat Aryous liegt en dat ik het moedig vindt dat hij eerlijk zegt dat hij bang was als kind. Ik benadruk dat ik geen discussie wil van christenen tegen moslims of omgekeerd. Ik zeg dat ik hun eigen verhalen wil horen.

Najla uit Afghanistan zegt dat in haar land de vrouwen in huis opgesloten zitten en niet mogen werken. Ze zegt dat heel stom te vinden. Als Ali Reza een grapje maakt en zegt dat het goed is om de vrouwen op te sluiten omdat ze anders met andere mannen mee gaan, wordt ze zo woedend dat ze hem bijna aanvliegt. De lachers in de klas worden stil. Ik geef Najla gelijk dat de manier waarop vrouwen in Afghanistan achtergesteld worden absurd is. Najla vertelt dat ze het niet leuk vindt dat ze door 'al die dingen' nu in Nederland moet wonen en dat soms ook niet leuk vindt. Ze zegt dat de Nederlandse regering hen ook discrimineert omdat ze 'geen papier' krijgen.

Daarna gaat de discussie opnieuw over seksdiscriminatie. De opvattingen lopen flink uiteen, maar de meiden in de klas bijten goed van zich af. Ik benadruk dat ook in Nederland nog grote verschillen zijn in opvattingen over de gelijkheid van mannen en vrouwen. Ik leg uit dat ik het zelf heel belangrijk vind dat er in Nederland zoveel verschillende meningen mogen zijn.

---

## Bijlage Les 12: Discriminatie – Achtergrondinformatie met voorbeelden

---

- ★ Deze opsomming is niet geheel volledig, maar vooral bedoeld om voorbeelden bij de hand te hebben.

Om de volgende redenen kunnen mensen worden gediscrimineerd:

### *Ras*

Aan de nieuwkomers uitleggen wat het verschil is tussen ras en huidskleur is geen gemakkelijke opgave. Niet in de laatste plaats omdat hier veel discussie over is. Maar omdat leerlingen uit landen komen waar vooroordelen gekoppeld kunnen zijn aan rassenopvattingen (Joden, Arabieren), kan dat juist een reden zijn om het wel te doen (zie ook [http://nl.wikipedia.org/wiki/Menselijk\\_ras](http://nl.wikipedia.org/wiki/Menselijk_ras)).

Onder het begrip ras horen allerlei eigenschappen. De kleur van je huid, de vorm van je ogen, de kleur van je haar, of je groot of klein bent. In de Tweede Wereldoorlog werden in Europa de Joodse mensen gediscrimineerd. Zij hebben de Joodse godsdienst en er werd gezegd dat zij van het Joodse ras waren. Zij moesten een ster op hun jas dragen zodat iedereen kon zien dat ze Joods waren. Zij moesten in bepaalde gebieden wonen, mochten geen fiets hebben en niet met de tram reizen. Er werden 6 miljoen Joden vermoord in kampen. Ook heel veel Roma en homoseksuelen werden omgebracht, maar dat voert wellicht te ver om dat ook in deze les te bepreken.

Een ander voorbeeld is Zuid-Afrika waar mensen die daar woonden werden ingedeeld in blanken, kleurlingen en zwarten en volstrekt ongelijk werden behandeld (<http://nl.wikipedia.org/wiki/Apartheid>).



### *Afkomst*

Het land waar je vandaan komt, maar ook stad of platteland. Als je van het platteland naar de stad verhuist of andersom, kunnen je klasgenoten je uitlachen, omdat je anders praat. Ook als je van het zuiden van Nederland naar het noorden verhuist, of andersom, kan dit gebeuren. Stadskinderen schelden soms: 'Je bent een domme boer'. In veel landen wonen groepen mensen met een verschillende afkomst die gediscrimineerd worden. Bijvoorbeeld mensen van een andere clan/stam. Er zijn volken die geen eigen land hebben zoals Koerden en Roma. Dat soort groepen wordt vaak gediscrimineerd.

### *Huidskleur*

De kleur van je huid. In Zuid-Afrika was lange tijd 'apartheid'. Mensen met een donkere huidskleur werden gediscrimineerd door mensen met een blanke huidskleur. Zij mochten bijvoorbeeld niet naar school. Dat was ook zo in Amerika, waar aparte scholen waren voor mensen met een donkere huidskleur en voor blanken. Nu zijn er gelijke rechten voor iedereen, maar voor veel zwarte mensen is het de vraag of dat echt zo is.

### *Geloof*

Of je gelovig bent en welk geloof je hebt.

In Egypte worden christenen gediscrimineerd omdat ze geen moslim zijn.

### *Politieke overtuiging*

Voor welke politieke partij je bent. In sommige landen, zoals Syrië, mag je niet op een andere partij stemmen dan de partij van de baas van het land. Als je dit wel doet, krijg je bijvoorbeeld geen werk.

### *Geslacht*

Ben je man of vrouw. In veel landen denken ze dat mannen en vrouwen niet gelijkwaardig zijn. Vrouwen kunnen soms niet naar school of bepaalde beroepen doen of krijgen minder betaald. In Rusland zijn er 400 beroepen die vrouwen niet mogen doen. Zij kunnen bijvoorbeeld geen loodgieter worden.

### *Nationaliteit*

Uit welk land jij of je ouders komen bepaalt je nationaliteit. Mensen die in Nederland wonen, maar uit een ander land komen, kunnen gediscrimineerd worden. Zij worden bijvoorbeeld niet uitgenodigd voor een sollicitatiegesprek omdat ze geen Nederlandse naam hebben.

### *Seksuele voorkeur*

Bijvoorbeeld homo zijn. In Oeganda heeft de president een wet getekend tegen homo's. Als je homo bent, kun je in sommige landen hiervoor in de gevangenis komen.

*Getrouwd of niet*

Vroeger mocht je in Nederland niet samenwonen als je nog niet getrouwd was. Je kon ook niet ongetrouwd samen naar een hotel gaan. Dat was verboden. Soms kreeg je (vooral) als man alleen werk als je getrouwd was. Vrouwen met werk werden soms ontslagen als zij gingen trouwen.

Je kon pas een huis huren als je getrouwd was. Nu maakt dat niet meer uit.

*Beperking of chronische ziekte*

Een beperking is bijvoorbeeld dat je niet kunt lopen of niet kan zien. Een chronische ziekte is een ziekte die niet meer overgaat. Dat is bijvoorbeeld suikerziekte/diabetes.

Maar mensen met een beperking of chronische ziekte moeten in Nederland ook gelijke kansen krijgen. In Nederland moeten gebouwen, zoals een gemeentehuis, een lift hebben zodat mensen met een beperking naar binnen kunnen. Ook hebben zij recht op werk.



# Les 13 Gezondheid

## Programma

- 1 Start
- 2 Klachten, tips en tricks
- 3 Afronding

## Doelen

- Bespreekbaar maken van bij deze leerlingen veelvoorkomende kleine en grote gezondheidsklachten.
- Motiveren om ervaringen en mogelijke oplossingen te delen.
- Tips en tricks kennen om klachten te verminderen.
- Versterken van gezond en steunend gedrag.
- Signaleren of leerlingen extra zorg nodig hebben.

## Kernwoorden

Klachten	Slaapproblemen
Hoofdpijn	Zorgen hebben
Buikpijn	Nachtmerrie/nightmare

## Toelichting

Nieuwkomers zijn veerkrachtig, maar hebben vaak meer psychosociale problemen dan andere leeftijdgenoten in Nederland. Bij de asielzoekerskinderen komen die problemen het meest voor. Dat uit zich bijvoorbeeld in slaapproblemen en hoofdpijn. Dat kan het meedoen op school en de prestaties negatief beïnvloeden. De meeste leerlingen zullen die samenhang tussen psychische en lichamelijke klachten niet zo goed kennen. Deze les is bedoeld om via uitleg dat verband te verduidelijken en de leerlingen ervaringen, tips en tricks te laten delen. Ook staan hier algemene nuttige gezondheidstips die aanvullend gegeven kunnen worden, tijdens of eventueel na de les. Dergelijke informatie geeft leerlingen houvast. Leerlingen die, vergeleken met hun klasgenoten, slecht in hun vel zitten, komen door deze les eerder dan in gewone lessen in beeld. Dat kan leiden tot een adviesvraag bij het zorgteam, waardoor zij adequate ondersteuning kunnen krijgen.

### *Niet lastig vallen*

Nieuwkomers willen als zij klachten hebben, anderen daar vaak niet mee lastig vallen. De familieleden van nieuwkomers hebben vaak zelf geen gemakkelijk leven. Daarom ontzien de leerlingen hen vaak. Door leerlingen in de klas te vragen naar hun gezondheid zullen zij ervaringen met elkaar delen. Sommigen zijn het niet gewend dat er naar hun welzijn gevraagd wordt. Een aantal kan teleurgesteld zijn over de zorg in Nederland. Bijvoorbeeld omdat ze waar ze 'echte' medicijnen verwachtten, keer op keer een paracetamol kregen. In een enkel geval zal blijken dat extra zorg noodzakelijk is. Dat kan na

toestemming van de leerling in het zorgteam besproken worden. Bijvoorbeeld om een verwijzing voor te bereiden.

#### *Opvattingen over 'ziekte' en wat helpt*

Over oorzaken van ziekte bestaan zeer verschillende opvattingen, afhankelijk van de cultuur. Het lukt de leerlingen vaak op als zij horen dat hun lichamelijke klachten niet duiden op ernstige ziekten, maar op 'te veel denken'. Dat klachten een psychische oorzaak kunnen hebben kan voor hen volstrekt onbekend zijn. Sommige leerlingen houden graag vast aan het idee van puur lichamelijke oorzaken of zoeken naar magische oorzaken. Nodig ze uit om met hun eigen opvattingen te komen. Stimuleer deze uitwisseling en probeer hen op elkaar te laten reageren. Maak duidelijk dat ook volwassenen, ook Nederlandse volwassenen, verschillende interpretaties geven aan klachten. Aansluiten bij eenvoudige metaforen die leerlingen soms zelf gebruiken, zoals 'mijn hoofd is te vol om te kunnen slapen', is vaak een goede manier om in gesprek te gaan. Ook hebben leerlingen verschillende ideeën over hoe kwalen te genezen zijn. Sommige leerlingen zullen misschien aan zelfmedicatie doen. Sta stil bij eventuele risico's hiervan. Stimuleer bij overmatig gebruik het inschakelen van een deskundige.

#### *Slaapproblemen*

De oorzaken kunnen verschillend zijn. Vraag daar naar. In asielzoekerscentra slapen mensen met meerderen op een kamer en kan het ook 's nachts lawaaiig zijn. Bij leerlingen uit oorlogsgebieden of vluchtelingenkampen kunnen nare dromen of zelfs nachtmerries voorkomen. Het is niet de bedoeling om expliciet naar de inhoud van nare dromen te vragen, maar als leerlingen er zelf over vertellen kan dat geen kwaad. Leerlingen zijn opgelucht als zij horen dat dromen een manier is om een vol hoofd weer leeg te maken van bijvoorbeeld nare dingen. Dromen als een gezonde manier om weer 'gewoon' te worden is een verklaring die de leerlingen geruststelt.

#### *Wanneer hulp inschakelen?*

Een docent is geen hulpverlener, maar een mentor heeft wel een signalerende rol. Tijdens deze lessen kunnen leerlingen iets concreter dan anders hun zorgen laten zien. In een gesprekje na de les kunnen de volgende punten helpen om een inschatting te maken of er extra zorg nodig is:

- Ga na in hoeverre klachten het dagelijks leven beïnvloeden.
- Vraag of de klachten al lang duren. Is het langer dan 2 maanden, overweeg dan het zorgteam in te schakelen.
- Ga na of een leerling elders al hulp aangeboden krijgt.
- Vraag na of de leerling externe hulp heeft overwogen en/of bespreek wat je overweegt te gaan doen.

Na een inschatting van de ernst van problemen en de behoefte aan hulp zijn verschillende stappen mogelijk. Eventueel na overleg met een collega kan al dan niet doorverwezen worden.

## 1 Start

---

- Docent** Kom terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Schrijf dan de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.
- Bordinstructie** Gezondheid.
- Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Klachten, tips en tricks

---

- Werkvorm** Werkblad invullen en kringgesprek.
- Docent** In deze les gaan we praten over gezondheid. We weten dat veel leerlingen niet zo gezond zijn als zij kort in Nederland zijn, bijvoorbeeld omdat er hier een ander klimaat is. Sommigen hebben hoofdpijn omdat ze veel denken of kunnen niet goed slapen. Een docent is geen dokter. Ik kan leerlingen die ziek zijn niet beter maken. Wel weten we dat veel leerlingen elkaar goed kunnen helpen. Ik wil graag dat jullie praten over je gezondheid en hoop dat jullie elkaar tips geven.  
Ik zal ook tips geven over wat je bijvoorbeeld kunt doen om beter te slapen.
- Jullie gaan zo ‘Werkblad Les 13: Gezondheid – Hoofdpijn & Slaaptekort’ invullen.  
Als iedereen klaar is, schrijven we jullie antwoorden op het bord.
- Wellicht is er bij deze les meer ondersteuning nodig. Bij de opdracht moeten de leerlingen veel lezen. Voor nieuwkomers is dit veel tekst, maar de adviezen zijn zeker relevant voor hen.
- Materiaal** Werkblad Les 13: Gezondheid – Hoofdpijn & Slecht slapen.  
Werkblad Les 13: Gezondheid – Adviezen.
- Bordinstructie** Gezondheid; tips en tricks (schrijf deze op tijdens de les).
- Tijdsduur** 50 tot 70 minuten.
- Tips voor een gesprek over gezondheid:
- Interesse tonen, erkennen dat leerlingen akelige dromen hebben.
  - De ervaring delen met lotgenoten.
  - Uitleggen dat slaapproblemen bij een gewoon verwerkingsproces kunnen horen.
  - Parallel aan de uitleg stilstaan bij eigen oplossingen van de leerlingen.

Nieuwkomers hebben gelukkig ook heel mooie dromen. Vraag daar ook expliciet naar. Praten over mooie dromen mag niet de functie krijgen dat daarmee alsnog de slechte dromen van andere leerlingen genegeerd worden. Goede en kwade dromen bestaan naast elkaar.

Slaapproblemen gaan vaak samen met concentratieproblemen, afwezigheid en hoofdpijn. Oorzaak en gevolg zijn dan soms niet meer goed uit elkaar te halen. Deze les pretendeert niet leerlingen te kunnen 'genezen'. Wel zal blijken dat door specifieke aandacht voor een probleemgebied ook andere problemen kunnen verminderen.

Veel leerlingen zullen voor slaapproblemen eigen verklaringen en oplossingen hebben. Laat ze die uitwisselen. Onderstaande tips staan ook in het werkblad.

#### Goed slapen

Voor sommige mensen is 6 uur slaap genoeg, anderen hebben 10 uur slaap nodig. Het is niet erg als je af en toe niet goed slaapt. Maar het kan wel vervelend zijn als je moe bent. Als je slecht slaapt, kun je de volgende tips proberen:

- Drink voor het slapen gaan geen koffie en/of alcohol en neem geen grote maaltijden.
- Ga niet net voor het slapen sporten.
- Zorg voor een goed bed.
- Gebruik de slaapkamer alleen om te slapen. Niet om te gamen of te computeren.
- Zoek uit hoeveel uur slaap jij per nacht nodig hebt.
- Als je na een kwartier nog niet slaapt, sta dan op of ga wat lezen, tot je slaperig bent.
- Sta elke dag op dezelfde tijd op.
- Slaap niet overdag.
- Zorg dat je slaapt in een donkere kamer.

Tips die sommige jongeren vreemd vinden, omdat ze het van huis uit niet kennen:

- Liever geen verwarming aan en het raam een beetje open zetten.
- Warme melk drinken.

Als je 's nachts niet kunt slapen:

- Opstaan, iets (warms) drinken en bijvoorbeeld een tijdschrift lezen.
- Dingen die belangrijk zijn op een papiertje schrijven, zodat je er de volgende dag over na kunt denken.

### 3 Afronding

---

**Docent** Vat de les kort samen. Vraag wat de leerlingen van de les vonden. Laat de leerlingen het evaluatieformulier van deze les invullen.

Materiaal Werkblad Les 13: Gezondheid – Evaluatie.

Tijdsduur 5 tot 10 minuten.

---

#### *Voorbeeld uit de praktijk*

Bijna alle leerlingen in deze klas hebben soms of vaak last van hoofdpijn. Als voornaamste oorzaak voor hoofdpijn noemen zij zelf slaapproblemen. Bijna iedereen heeft wel eens slaapproblemen gehad. ‘Veel denken’ is het probleem.

De onderwerpen waarover deze jongeren piekeren verschillen nogal: spanning voor een toets, verliefdheid, problemen thuis, denken over de familie in het herkomstland enzovoort.

Als oplossing noemen ze in koor: ‘Niet zo veel denken!’. Godfred uit Ghana vertelt dat veel cola of koffie drinken ‘de slaap tegenhoudt’. Sommigen kijken hem verbaasd aan. Er blijken, als we daarover praten, leerlingen te zijn die zeker twee liter cola op een dag drinken. Ook de energiedrankjes zijn populair. Wanneer we verder inventariseren hoe je slaapproblemen kunt verminderen, laat de anders altijd zo stille Xiao Jie uit China uitgebreid zien hoe je kunt ontspannen: ze legt haar benen op een stoel achter haar en haar hoofd en armen liggend op tafel en legt uit hoe je moet ademen. Haar vriendin Eki uit Nigeria demonstreert vervolgens hoe je pijn uit je voorhoofd kunt wegmasseren. Deze les roept op het eerste gezicht geen sterke emoties op. Ik vermoed dat als we dieper ingegaan waren op de nachtmerries dat dit anders geweest zou zijn. Ik ben blij dat we dat niet gedaan hebben. De uitwisseling van tips nam al veel tijd in beslag. Dat leek me ook al goed genoeg.

---

## **Bijlage** Les 13: Gezondheid – Adviezen

---

### **GEZONDHEID**

Nieuwkomers zijn psychisch kwetsbaarder dan andere leeftijdgenoten. Daardoor kan er ook sprake zijn van lichamelijke problemen. Leerlingen kunnen bijvoorbeeld de volgende klachten hebben: buikpijn, hoofdpijn, slaapproblemen en depressie. Het is niet de taak van een ISK-leraar om gedetailleerd in te gaan op de oorzaken van klachten. Wel kan de leraar in de functie van mentor basisinformatie geven en inschatten of het raadzaam is om de leerlingen naar het zorgteam door te verwijzen.

De belangrijkste vragen bij de weging van klachten om wel of niet extern advies of hulp te vragen zijn:

- Hoeveel last heeft de leerling ervan, in hoeverre beperken de klachten het dagelijks leven?
- Hoelang bestaan de klachten al? Psychologen en andere hulpverleners hanteren vaak de termijn van twee maanden, om hulp te adviseren.



- Heeft de leerling al hulp gevraagd en gekregen?

Gezondheidsadviezen voor de hiergenoemde klachten hebben een grote overeenkomst.

- Dagelijks naar buiten gaan.
- Sporten en bewegen.
- Sociale contacten onderhouden.
- Gezond eten.
- Geen 'zelfmedicatie' door alcohol of drugs.
- Bij psychische problematiek: praat erover.

### *Buikpijn*

Wat jongeren buikpijn noemen, kunnen bijvoorbeeld klachten zijn van de darmen, de maag en de blaas. Buikpijn kan ontstaan door een reactie van de darmen op bijvoorbeeld voeding, hormonale veranderingen en medicijnen, maar ook door stress of spanningen. Het kan ook een virus zijn, maar juist bij deze leerlingen is het belangrijk dat zij zich meer bewust worden van psychosomatische klachten. Het kan hen geruststellen om dat verband ook te kennen.

Bij meisjes kunnen deze klachten samenhangen met de menstruatie. Bij meisjes die uit gebieden komen waar vrouwelijke genitale verminking normaal is, kan sprake zijn van meer menstruele klachten. Meisjes, maar ook jongens met een vluchtelingenachtergrond, kunnen te maken hebben gehad met seksueel geweld. Buikklachten kunnen daar een signaal van zijn.

### *Depressieve gevoelens en angsten*

Bij nieuwkomers zullen, vergeleken met andere leeftijdgenoten, vaker depressieve gevoelens voorkomen. Met name bij vluchtelingen, omdat zij veel hebben meegemaakt en hun land, vrienden en familie hebben moeten verlaten. Veel depressieve klachten gaan vanzelf over, ook bij deze jongeren.

Leerlingen kunnen ook vaker dan andere jongeren last hebben van angsten. Dat kan te maken hebben met hun positie van nieuwkomer, die hen onzeker en angstig kan maken.

Vluchtelingenleerlingen die bijvoorbeeld uit oorlogsgebieden komen, zijn kwetsbaar voor zowel depressies als angsten. Die kunnen samenhangen met nare ervaringen, zoals geweld en het verlies van dierbaren.

### *Depressieve stoornis*

Van een depressieve stoornis is pas sprake indien de volgende ernstige klachten langer dan twee weken duren:

- Gedurende het grootste deel van de dag wordt een sombere stemming ervaren.
- Ook is er duidelijk vermindering van interesse of plezier in (bijna) alle activiteiten en treden er concentratieproblemen op.
- Het leven wordt als een grote last ervaren, men voelt zich schuldig, overbodig of nutteloos.
- Slapen gaat slecht of men slaapt juist erg veel.

### *Hoofdpijn en slaapproblemen*

Voor beide klachten kunnen veel verschillende oorzaken zijn. Zoveel dat het geen zin heeft om ze hier op te noemen. Maar de genoemde gezondheidsadviezen kunnen goed werken bij meerdere soorten klachten.

### **ADVIEZEN**

Tips voor leerlingen, zoals deze ook in hun werkblad staan:

#### *Tips voor een goede gezondheid*

- Beweeg genoeg (sporten, fietsen, wandelen, hardlopen).
- Neem niet altijd de bus of de lift.
- Eet gezond. Eet veel fruit en groenten en niet te veel suiker of vet. Pas dus op met snoep, chips of frisdranken.
- Blowen, alcohol en andere drugs zijn niet gezond.

#### *Hoofdpijn*

Hoofdpijn is heel vervelend. Gelukkig zijn er wel dingen die je eraan kunt doen. Wat helpt tegen hoofdpijn is bijvoorbeeld:

- Rustige muziek luisteren.
- Niet een groot deel van de dag met de computer of je mobiel bezig zijn.
- Ga sporten. Bijvoorbeeld: fietsen, hardlopen, voetballen, dansen of zwemmen.
- Misschien is er iemand die jouw nek en schouders wil masseren.
- Ga 's avonds wandelen of fietsen in plaats van televisie kijken, of neem een warme douche.

#### *Tips bij buikpijn*

Door veel denken, spanning of angst kun je buikpijn krijgen.

- Eet niet te vet.
- Drink geen koffie, thee, frisdrank of energiedrank.
- Drink veel water.
- Leg een warme kruik op je buik.
- Beweeg voldoende.
- Neem een warme douche.

#### *Tips bij somber zijn en angst*

Omdat je nieuw bent in Nederland kun je ook verdrietig zijn of somber. Bijvoorbeeld omdat je veel aan vroeger denkt.

- Ga iedere dag naar buiten.
- Ga sporten, zoals wandelen, hardlopen of fietsen.
- Ga leuke dingen doen met vrienden.
- Eet gezond.
- Gebruik geen alcohol of drugs.

### *Goed slapen*

Voor sommige mensen is 6 uur slaap genoeg, anderen hebben 10 uur slaap nodig. Het is niet erg als je af en toe niet goed slaapt. Maar het kan wel vervelend zijn als je moe bent. Als je slecht slaapt, kun je de volgende tips proberen:

- Drink voor het slapen gaan geen koffie, alcohol en neem geen grote maaltijden.
- Ga niet net voor het slapen sporten.
- Zorg voor een goed bed.
- Gebruik de slaapkamer alleen om te slapen. Niet om bijvoorbeeld te computeren.
- Zoek uit hoeveel uur slaap jij per nacht nodig hebt.
- Als je na een kwartier nog niet slaapt, sta dan op of ga wat lezen, tot je slaperig bent.
- Sta elke dag op dezelfde tijd op.
- Slaap niet overdag.
- Zorg dat je slaapt in een donkere kamer. Verwarming uit en het raam open.

Als je 's nachts niet kunt slapen:

- Opstaan, iets (warms) drinken en bijvoorbeeld een tijdschrift lezen.
- Dingen die belangrijk zijn op een papiertje schrijven, zodat je er de volgende dag over na kunt denken.

Als je zoveel last hebt dat je niet meer goed kunt leren en je ook geen zin meer hebt in veel dingen, vraag dan advies bij je ouders, op school of bij een dokter.

# Les 14 Verliefd en verkering

## Programma

- 1 Start
- 2 Verliefdheid
- 3 Gewenste eigenschappen van een partner
- 4 Gesprek over verkering/relatie
- 5 Afronding

## Doelen

- Verkennen opvattingen over mogelijkheden en hindernissen van verliefdheid en relaties in Nederland.
- Inzicht in normen en waarden rondom verliefdheid binnen verschillende culturen en tussen de seksen.
- Zich gesteund voelen door de uitwisseling van gedachten en ervaringen hierover.
- Eventueel aanwezige angsten en belemmerende vooroordelen verminderen.

## Kernwoorden

Verliefd	Eigenschappen
Verliefdheid	Grenzen
Liefde	Wensen
Vriend(in) (in kader van verkering)	Relatie
Verkering	

## Toelichting

In deze les verkennen de leerlingen verliefdheid en verkering. Enkele uitgangspunten zijn:

- Omdat leerlingen volop in ontwikkeling zijn en in Nederland nog 'hun plek' zoeken, kunnen ook hun opvattingen meerdere keren veranderen.
- Leerlingen moeten hun eigen weg vinden in een doolhof van tegengestelde opvattingen. Deze lessen zijn bedoeld om hen daarbij te helpen.
- Veiligheid maar ook een vrolijke sfeer zijn belangrijk.
- Leerlingen die niet actief aan deze les mee willen doen, bijvoorbeeld vanwege geloofsredenen, kunnen er passief wel veel van leren.
- Voor veel van deze leerlingen is het niet gewoon om in een gemengde jongens- en meisjesgroep over dit soort onderwerpen te praten. Moedig ze aan om dat te doen.

Het is zeker bij deze les belangrijk om stil te staan bij de opvattingen, verwachtingen en beelden die deze leerlingen hebben van de eigen en de andere sekse. Wees alert dat zowel de meisjes als jongens meedoen en naar elkaar luisteren. Door mensenrechten op dit terrein te benoemen worden de leerlingen alerter ten aanzien van grensoverschrij-

ding en ongewenst gedrag. Verkering en/of een relatie behoort voor beide partners fijn te zijn. Benadruk dat in internationaal ondertekende verdragen ook zelfbeschikking is vastgelegd. Jonge mensen mogen zelf hun partner kiezen.

De puberteit is een periode van grote lichamelijke en psychische veranderingen. Verliefdheid en relaties spelen daarom ook op de ISK een belangrijke rol. Hoe verschillend culturen op dit gebied ook zijn in de geboden, verboden en uitingsvormen. Over liefde en verkering ontstaan soms grote cultuurconflicten nu de leerlingen niet langer meer in een beschermde en regulerende omgeving wonen. Verliefdheid, verkering, eigen partnerkeuze, lichamelijke intimiteit en seksualiteit, er zijn legio onderwerpen waar over het algemeen in Nederland heel anders over wordt gedacht dan in veel landen waar nieuwkomers vandaan komen. In de ogen van veel Nederlanders hebben veel van deze leerlingen en/of familieleden zeer traditionele denkbeelden. Omgekeerd zijn er migrantengemeenschappen die 'de bandeloosheid' in Nederland afkeuren.

Verliefdheid en (meerdere malen) verkering hebben is voor het grootste deel van de Nederlandse jeugd heel gewoon. Voor een aantal ISK-leerlingen is het toegeven aan dergelijke gevoelens niet vanzelfsprekend, laat staan ze te delen met anderen. Desondanks ontstaan er verliefdheden en hebben deze leerlingen soms ook seksuele relaties. Omdat ze daar dan slecht op voorbereid zijn, lopen ze bijvoorbeeld meer risico op een onbedoelde zwangerschap.

Persoonlijke remmingen, culturele en religieuze taboes lopen soms door elkaar heen. Ook voor leerlingen zelf kan dat verwarrend zijn. Ga na óf en op welke manier over verliefdheid en verkering gesproken 'mag' worden. Soms zullen leerlingen zeggen dat ze het niet over eigen ervaringen mogen hebben, maar desgevraagd wel met plezier over gewoonten en rituelen in het herkomstland vertellen. Het gaat er bij deze les om dat de leerlingen aangeven hoe zij binnen hun cultuur over dit onderwerp denken en ermee omgaan en hoe dat nu in Nederland voor hen is.

### Voorbereiding

Teken van tevoren op een flap-over een verliefdheidsboom, zie de voorbeeldboom in het leerlingenboek. Knip ook de kaartjes met kenmerken van jongens en meisjes uit.

## 1 Start

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

Benadruk dat het onderwerp van deze les persoonlijk is en leerlingen zeer verschillende gedachten, meningen en ervaringen kunnen hebben. Herhaal de groepsregels uit les 1. Spreek af dat die des te belangrijker zijn als er broertjes, zussen, neven of nichten in een zelfde klas zitten. Ook met veel leerlingen uit één land zijn deze regels extra belangrijk.

### *Afspraken*

- Respect  
Respect voor elkaar hebben is dat de mening van iedere leerling belangrijk is om naar te luisteren.
- Luisteren  
Samen praten gaat goed als je luistert naar elkaar. Het maakt niet uit wie iets zegt, je luistert altijd naar elkaar.
- Passen  
In deze lessen praten we soms over moeilijke dingen. Moeilijk omdat ze over gevoelens gaan. (Docent legt een hand op het hart). Soms is dat zo moeilijk dat je niet wilt of kunt praten. Dan pas je, je doet even niet mee. Je zegt dan: 'Ik pas'.
- Privacy  
In deze lessen praten jullie over belangrijke dingen. Ik wil de afspraak maken dat wat we bij deze lessen bespreken, binnen deze klas blijft. Vertel niet door waar we over gepraat hebben.

**Bordinstructie** Verliefd en verkering.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Verliefdheid

**Werkvorm** Groepsgesprek en invullen flap-over.

**Docent** Leg uit dat het in deze les gaat over verliefdheid en over verkering en leg het woord verkering uit. Verduidelijk dat verliefd zijn je soms overkomt, zelfs als je het niet wilt, of zoals leerlingen dat soms benoemen, het niet mag van je geloof.

**Materiaal** Werkblad Les 14: Verliefd en Verkering – Verliefdheidsboom.

**Tijdsduur** 25 tot 30 minuten.

### *Verliefdheidsboom*

Leerlingen vullen met elkaar op de flap-over de boom in met woorden uit de eigen taal. Schrijf bij ieder woord de taal erbij.

- ★ Zoals jullie weten kunnen er verschillen zijn tussen hoe mensen denken en praten over

verliefd zijn. De mening en ideeën van meisjes en jongens kunnen bijvoorbeeld verschillen. Het maakt uit wat je in jouw land hierover hoorde en wat je familie/ouders ervan vinden. Ook je cultuur en godsdienst. Ik ben benieuwd hoe dat voor jullie is.

Is er een woord in je eigen taal voor verliefdheid? Zo ja, wat is dat woord?

Waar heeft het mee te maken dat er geen woord is voor verliefdheid of juist veel woorden zijn voor verliefdheid?

Mag je als jongen/meisje verliefd zijn en mag je dat laten zien? Verschillen jongens en meisjes hierin? Op welke leeftijd mag je verliefd zijn? 12 jaar? 15 jaar? 20 jaar?

En hier in Nederland: hoe zit dat hier met jongeren van jullie leeftijd?

Wat zie je daarvan op straat, in de wijk enzovoort?

Het kan zijn dat leerlingen geen woord voor verliefdheid in de eigen taal kennen. In het gesprek kan je daarop terugkomen. Ook kan het voorkomen dat leerlingen met omschrijvingen komen. Probeer zo'n omschrijving te vertalen in het Nederlands en schrijf dat in de boom erbij. Het kan zo zijn dat leerlingen wel een woord hebben voor verliefdheid in hun eigen taal, maar (dat) nooit hebben leren schrijven. Help ze door het woord op te schrijven.

Leerlingen vullen met elkaar de boom in, in het Nederlands, met gevoelens die je krijgt als je verliefd bent. Een uitdrukking als 'vlinders in de buik' kunnen leerlingen erg leuk vinden.

Voorbeeldvragen:

- Is er verschil tussen gevoelens van jongens en meisjes? (j/m)
- Wat doe je als je verliefd bent? (j/m)
- Wat zijn de leuke kanten van verliefd zijn? (j/m)
- Welke problemen kunnen er zijn? Wat zijn de moeilijke kanten van verliefd zijn?
- Aan wie vertel je dat je verliefd bent en aan wie zeker niet?

### 3 Gewenste eigenschappen van een partner

**Werkvorm** Leerlingen spelen een spel met kaartjes en gaan met elkaar in gesprek.

**Docent** De leerlingen krijgen kaartjes waar eigenschappen op staan voor jongens/meisjes, mannen/vrouwen. Verdeel de groep in jongens en meisjes. Geef ze allebei een stapel kaartjes en vraag ze samen te werken om een top 5 van eigenschappen voor een aanstaande partner te kiezen.

Vergelijk dan de eigenschappen per sekse en vraag aan de groepjes of zij wel willen/kunnen voldoen aan elkaars wensen.

**Materiaal** Bijlage Les 14: Verliefd en Verkering - Kaartjes met kenmerken van meisjes en jongens.

Tijdsduur 10 tot 15 minuten.

## 4 Gesprek over verkering/relatie

**Werkvorm** Gesprek over verkering en over spelregels voor een goede relatie en seksualiteit gebaseerd op mensenrechten. Dit laatste is ook een introductie van de lessen die nog gaan komen.

**Docent** Als je allebei verliefd bent op elkaar en voor elkaar kiest, wordt dat ook wel verkering of relatie genoemd. Jongeren zijn meestal meerdere keren verliefd en hebben in Nederland ook meerdere malen verkering. Een verkering duurt soms kort en soms langer. Soms wel jaren. Verliefdheid verandert na een tijdje. Soms gaat het over in liefde en houden van, maar het speciale gevoel dat je voor de ander hebt, kan ook verdwijnen. Als de verkering uitgaat, voelen jongeren zich vaak een tijdje verdrietig. Maar het kan ook zijn dat het uitgaan van een verkering juist een prettig gevoel (een gevoel van vrijheid en opluchting) geeft.

In de Bijlage ‘Les 14: Verliefd en verkering – Achtergrondinformatie over rechten en over seksuele ontwikkeling’ staat extra informatie.

### *Vragen over verkering*

- Hebben jullie weleens gezien/meegemaakt dat jongeren van jullie leeftijd verkering hebben?  
In het land van herkomst?  
In Nederland?  
Zo niet: waar heeft dat mee te maken?
- Hoe gaan jongeren met elkaar om die verkering met elkaar hebben? Waar zie je dat aan?
- Moet je altijd alles doen wat de ander van je vraagt als je verkering of een relatie hebt?
- Hoe kun je ervoor zorgen dat je niet over de grenzen van elkaar gaat? Bijvoorbeeld zoenen terwijl je dat (nog) niet wilt.

### *Grenzen en wensen*

Als je verkering of een relatie hebt wil je graag dat het voor allebei leuk is. Praat daarom met elkaar over jullie dromen en wensen én ook over jullie grenzen. Controleer of de ander nog steeds de dingen wil die jij ook wilt – de dingen leuk vindt om te doen die jij ook leuk vindt en andersom. Een verkering of relatie moet voor jullie allebei fijn zijn.

Referer aan de les over de kinderrechten en leg uit dat voor volwassenen en kinderen ook veel rechten zijn vastgelegd die over relaties en seksualiteit gaan. Leg desgewenst uit wat seksualiteit is.



Landen hebben, net zoals met de kinderrechten, ook voor volwassenen en kinderen met elkaar afspraken gemaakt, hebben die opgeschreven en ondertekend. Die heten mensenrechten/human rights. Ze hebben beloofd zich aan de afspraken te houden. Sommige afspraken staan in wetten. Misschien vinden jullie het een beetje raar, maar er zijn er ook over seksualiteit gemaakt. Zo is afgesproken:

- Mensen hebben recht op prettige en veilige seks.
- Je mag bij seks niemand tot iets dwingen.
- Er mag geen geweld zijn bij seks.
- Je mag zelf kiezen met wie jij trouwt of gaat samenwonen.

Heel belangrijk is:

- Het recht op informatie over seksualiteit.
- Dat is ook waarom we deze les geven, mensen hebben recht op informatie, zodat je daarin goede keuzes kunt maken.

**Tijdsduur** 20 tot 25 minuten.

## 5 Afronding

**Werkvorm** Groepsgesprek.

**Docent** Vat de les kort samen en vraag of iemand nog een vraag heeft en of iemand iets wil zeggen over wat hij of zij van de les vond. Daarbij ligt de nadruk op wat voor deze leerlingen nieuw was, wat ze leuk vonden om te horen en wat ze moeilijk vonden.

Vraag tot slot de leerlingen om, als zij dat leuk vinden, het werkblad in te vullen waar de leerlingen hun eigen verliefdheidsboom kunnen maken. Daarin zetten zij eigenschappen die ze zelf belangrijk vinden voor een vriend(in). Dat werkblad wordt niet in de klas besproken.

**Materiaal** Werkblad Les 14: Verliefd en Verkering – Evaluatie.  
Werkblad Les 14: Verliefd en Verkering – Verliefdheidsboom.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## Bijlage **Les 14: Verliefd en verkering – Achtergrondinformatie over rechten en over seksuele ontwikkeling**

*Seksuele en reproductieve gezondheid en rechten*

Seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (SRGR) houden in dat iedereen recht heeft op prettige en veilige seks. Het betekent ook dat mensen zelf moeten kunnen bepalen of en wanneer ze kinderen willen krijgen. In veel landen is dit

niet vanzelfsprekend. Daarom zet Nederland zich ook internationaal in voor SRGR.

In Nederland is het normaal dat mensen van alle leeftijden hun eigen keuzes kunnen maken als het gaat om seks en kinderen krijgen. Het is normaal dat iedereen toegang heeft tot de informatie en zorg die nodig is om die keuzes te kunnen maken. Nederlandse meisjes worden in vergelijking met meisjes in andere landen minder vaak onbedoeld/ongewenst zwanger. Zij hoeven daarom ook minder vaak abortus te laten doen. In veel andere landen rust er vaak een taboe op de seksualiteit van jongeren en op homoseksualiteit.

*Meer over seksuele en reproductieve rechten*

- <http://www.seksuelevorming.nl/seksuele-rechten>
- <http://www.ippf.org/Young-peoples-sexual-rights-are-human-rights>
- <http://www.amnesty.nl/mensenrechten/encyclopedie/seksuele-rechten>

*Websites over seksuele ontwikkeling*

- <http://www.seksuelevorming.nl/seksuele-ontwikkeling>
- <http://www.seksuelevorming.nl/seksuele-ontwikkeling-9-tm-12-jaar>
- <http://www.seksuelevorming.nl/seksuele-ontwikkeling-12-tm-15-jaar>
- <http://www.seksuelevorming.nl/seksuele-ontwikkeling-15-tm-18-jaar>
- <http://www.seksuelevorming.nl/seksuele-ontwikkeling-19-tm-24-jaar>

## Bijlage **Les 14: Verliefd en verkering – Kaartjes met kenmerken van meisjes en jongens**

*Kenmerken van meisjes*

Zij wil graag in huis zijn
Zij houdt van uitgaan
Zij draagt mooie kleren
Zij is sterk
Zij kan lekker koken
Zij is altijd lief
Zij geeft graag cadeautjes

Zij ruikt lekker
Zij doet altijd wat zij zelf wil
Zij is verlegen
Zij houdt van dansen

### *Kenmerken van jongens*

Hij wil graag in huis zijn
Hij houdt van uitgaan
Hij draagt mooie kleren
Hij is sterk
Hij kan lekker koken
Hij is altijd lief
Hij geeft graag cadeautjes
Hij ruikt lekker
Hij doet altijd wat hij zelf wil
Hij is verlegen
Hij houdt van dansen

# Les 15 Puberteit; hoe je lijf verandert

## Programma

- 1 Start
- 2 Je lichaam verandert - puberteit
- 3 Besnijdenis
- 4 Hygiëne
- 5 Afronding

## Doelen

- Kennismaking met:
  - lichamelijke kenmerken/organen van jongens en meisjes en hun functies;
  - het gegeven van het wel/niet besneden zijn van jongens en de twijfels over het nut hiervan;
  - het verbod op meisjesbesnijdenis;
  - lichamenlijk en psychische veranderingen in de puberteit.
- Jongeren kunnen:
  - in het Nederlands een aantal geslachtsdelen en met seksualiteit samenhangende woorden noemen;
  - makkelijker praten over hun lichaam en seksualiteit;
  - de weg naar de zorg vinden als zij klachten hebben, bijvoorbeeld meisjes vanwege een eerdere besnijdenis.

## Kernwoorden

Geslacht	Puberteit
Lichaamsdeel	Voortplanten/voortplanting
Geslachtsdeel	Zeker en onzeker
Besnijdenis	Jongens en meisjes
Lichaamsveranderingen	

## Toelichting

Deze les gaat over basiskennis die bijna alle kinderen in Nederland al eerder verworven hebben. Dat is ook het belangrijkste argument om dat ook aan te bieden aan deze leerlingen. Door het in gescheiden jongens en meisjesgroepen te doen wordt het veiliger. Omdat jongens korter van stof kunnen zijn bij dit soort onderwerpen, zijn zij soms eerder klaar.

In gesprek gaan over besnijdenis, zeker over vrouwen-/meisjesbesnijdenis, kan voor docenten een spannend onderwerp zijn. Twee tips:

- Een nuchtere toon, eigen oordeel opschorten en de leerlingen vooral zelf aan het woord laten werkt goed.

- Vermijd een discussie over de vergelijking van jongens- en meisjesbesnijdenis. Het zijn beladen onderwerpen, die zonder veel achtergrondkennis veel emoties kunnen oproepen.

Dit is een les die aan de jongens en de meisjes apart gegeven wordt, maar wel over beide seksen gaat.

## 1 Start

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien. Herhaal de groepsregels en benadruk het belang van geheimhouding.

- ★ Alles wat er in deze groep wordt verteld is groepsgeheim en mag niet zonder toestemming worden doorverteld. Deze en de volgende lessen gaan over je lichaam en hoe je daar op een gezonde manier mee omgaat. Jullie leren (nieuwe) woorden die daarbij horen.

**Bordinstructie** Gezondheid jongens en meisjes.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Je lichaam verandert – puberteit

---

**Werkvorm** Groepsgesprek.  
Intekenen van de lichaamsdelen in een jongens- en meisjeslichaam.

**Docent** Teken op het bord de afbeelding van ‘Werkblad Les 15: Puberteit; hoe je lijf verandert – Het lichaam van een jongen of een meisje’ na. Het is de bedoeling om samen met de klas de geslachtsdelen daarin te tekenen.  
Leg uit dat je via de tekening laat zien wat het verschil is tussen jongens en meisjes/mannen en vrouwen. Verduidelijk dat het om een zestienjarige gaat. Leg het woord puberteit uit en geef aan hoe dat samengaat met lichamelijke veranderingen. Geef aan dat het belangrijk is om woorden over alle delen van het lichaam te

kennen van jongens en meisjes. Bijvoorbeeld omdat je naar de dokter moet, maar ook omdat je daar (later) als man en vrouw over moet kunnen praten. Leg het woord ‘geslacht’ en ‘intiem’ uit. Benadruk dat dit wellicht een ongemakkelijk onderwerp is, maar wel belangrijk.

Start met de zichtbare geslachtsdelen, maar teken ook beharing. Schrijf de benamingen op. Probeer de leerlingen erbij te betrekken. Benadruk dat je je ook anders kunt voelen of je anders kan gaan gedragen. Vraag de leerlingen wat zij zelf merken van gevoelens in vergelijking met toen zij jonger waren.

Teken nu deze delen.

Vraag de leerlingen die dat willen in hun werkblad alle onderdelen na te tekenen en de benaming. Als leerlingen dat niet willen tekenen, alleen de benaming.

Vragen voor, tijdens en na het tekenen:

- Waaraan kun je vanaf de geboorte zien of het om een jongen/man of een meisje/vrouw gaat?
- Welke woorden ken je hierover in je eigen taal?  
Mag je daar als kind over praten? Met wie?
- Welke Nederlandse woorden ken je hierover?
- Welke lichaamsdelen horen bij meisjes/vrouwen en jongens/mannen die je van buiten niet ziet?
- Welke woorden uit je eigen taal en Nederlandse woorden ken je hierover?

Leg uit dat er op zestienjarige leeftijd delen van het lichaam zijn die te maken hebben met seksualiteit en kinderen krijgen die je kunt zien, maar ook onzichtbare delen. Leg de koppeling tussen de tekeningen van het jongens- en meisjeslichaam en de tekeningen van het werkblad: Onzichtbaar van buiten. Laat de leerlingen de juiste interne geslachtsorganen benoemen op de stippellijnen.

**Materiaal** Twee dezelfde tekeningen met de contouren van het lichaam op het bord of flap-overvellen, met boven de ene tekening de titel ‘meisje’ en boven de tweede ‘jongen’.

Werkblad Les 15: Puberteit; hoe je lijf verandert – Het lichaam van een jongen.

Werkblad Les 15: Puberteit; hoe je lijf verandert – Het lichaam van een meisje.

Werkblad Les 15: Puberteit; hoe je lijf verandert – Onzichtbaar van buiten.

### *Alternatief*

Lespakketten voor basisscholen voor bijvoorbeeld groep 7 en 8 zijn soms bruikbaar voor de 1SK, al kunnen ze voor sommige leerlingen te expliciet zijn. Dergelijke materialen zijn vaak te vinden op [www.rutgerswpf.nl](http://www.rutgerswpf.nl).

## 3 Besnijdenis

**Werkvorm** Groepsgesprek.

*Jongensbesnijdenis*

**Docent** Vraag in een jongensklas na welke jongens besneden zijn en of zij zich de besnijdenis zelf herinneren. Vraag in een meisjesklas of jongensbesnijdenis in hun familie een gewoonte is en of en hoe zij ermee te maken kregen. Ga na of leerlingen verwachten later hun eigen zonen te laten besnijden. Bespreek de opvatting van de leerlingen over de betekenis ervan. Dit kan eventueel ook in kleine groepjes. Gebruik de achtergrondinformatie met name om de leerlingen te laten wennen aan de mening van steeds meer artsen dat besnijdenis zonder medische noodzaak geen enkel nut heeft.

*Meisjesbesnijdenis*

**Docent** In de ISK-klas kan het zijn dat enkele meisjes uit landen komen waar meisjesbesnijdenis, vrouwelijke genitale verminking, gewoon is. Omdat meisjesbesnijdenis verboden is en omdat de ernstiger vormen van besnijdenis bij meisjes vaak tot klachten kunnen leiden is het belangrijk om dit onderwerp te bespreken. Als het in de klas om een groot aantal meisjes gaat die uit regio's komen waar dat gewoon is, dient daar meer tijd aan besteed te worden.

**Materiaal** Bijlage Les 15: Puberteit; hoe je lijf verandert – Achtergrondinformatie jongens- en meisjesbesnijdenis.

**Tijdsduur** 25 tot 30 minuten.

## 4 Hygiëne

---

**Werkvorm** Groepsgesprek.  
Eventueel ondersteund door het schooltelevisiefilmpje over zweeten.

**Docent** Leg uit dat, omdat het lichaam verandert en leerlingen te maken krijgen met zweeten, menstruatie en zaadlozingen, het schoonhouden van het lichaam extra belangrijk wordt. Bespreek hoe je dat op een goede manier kunt doen. Leg uit dat mensen een eigen lichaamsgeur hebben. Die ontstaat bijvoorbeeld door 'wat we eten'.

- ★ Ik wil met jullie praten over hygiëne. Dat is een ander woord voor jezelf schoon houden. Als het warm is, als we sporten of heel hard werken gaan we soms zweeten. Soms zweeten we zomaar, zonder reden. Zweet kun je soms ruiken. Je eigen zweet, maar ook het zweet van iemand anders. Soms vinden we dat andere mensen niet lekker ruiken. Moet je dat zeggen tegen iemand? Hoe moet je dat doen?

Ingrediënten voor het klassengesprek (wees alert dat jongens en meisjes beiden meedoen):

- Wat hoorden jullie in je land over de verzorging van je lichaam? Wat horen jullie nu in Nederland?

- Wat hebben jullie geleerd van het filmpje over zweten?
- Merken jullie zelf dat je soms meer zweet?  
Hoe merk je dat?
- Merk je dat bij anderen?  
Hoe merk je dat?
- Vinden jullie dat er verschillen zijn in lichaamsgeur tussen jongens en meisjes uit verschillende herkomstlanden?  
Zo ja: hoe komt dat denk je?
- Wat zijn oplossingen om lichaamsgeurtjes tegen te gaan?
- Hoe houd je je lichaam schoon?  
Zijn daar verschillen in bij jongens en meisjes: welke?  
Waarom is het belangrijk dit goed te doen?
- Welke drie tips over hygiëne zou je meisjes geven en welke aan jongens?

Tijdsduur 20 tot 25 minuten.

## 5 Afronding

---

**Werkvorm** Groepsgesprek.

**Docent** Vraag de leerlingen wat ze hebben geleerd wat ze nog niet wisten, vul aan en vat samen. Benadruk opnieuw dat de leerlingen als er vragen zijn, deze alvast in de vragendoos mogen doen of bewaren voor de volgende les. Kom terug op de groepsregels, met name op de geheimhouding. Laat de leerlingen het evaluatieformulier invullen.

**Materiaal** Werkblad Les 15: Puberteit; hoe je lijf verandert – Evaluatie.

Tijdsduur 5 tot 10 minuten.

---

### *Voorbeeld uit de praktijk*

Numa, uit Kenia, heeft de tekeningen gemaakt waarin de geslachtsdelen getekend moeten gaan worden. In totaal vier keer, twee keer voor de jongensgroep en twee keer voor de meisjesgroep. Als de jongensgroep is vertrokken met Pieter, de onderwijsassistent, en ik met de meiden wil beginnen is de sfeer erg lacherig. Ik snap al snel waarom. Dumitru, uit Roemenië, heeft zich in de kast verstopt, om zo toch iets mee te krijgen van de les met de meiden. Als we hem uit de klas gebonjourd hebben, kunnen we beginnen. Thy, uit Vietnam, en Michalina uit Polen, willen tekenen. Ze doen het heel precies en serieus. Terwijl ze tekenen vertel ik wat de woorden zijn en schrijf ik ze bij de tekening. De sfeer is open en gezellig. Ik schrijf ook de synoniemen op en maak onderscheid tussen de woorden die je bij de huisarts kunt gebruiken en de woorden die je kunt gebruiken als je een beetje stoer wil doen met je vrienden. Ik kijk Uzuri en Gzifa uit Afghanistan bij deze uitleg aan. Ze



knikken begrijpvol. De twee dames die hebben getekend gaan zitten en kijken naar hun werk. Dan zegt Michalina: 'We moeten er nog iets bij tekenen.' Ik zeg: 'Wat dan?' (ik dacht zelf dat het nu wel klaar was, met een zekere opluchting). Michalina zegt heel serieus: 'De penis moeten we ook nog tekenen als hij hard is, want dan ziet hij er heel anders uit, mevrouw.' Waarop ik antwoord dat ze helemaal gelijk heeft. Michalina springt op en tekent dit er nog even bij. Nu is de tekening compleet.

---

## Bijlage **Les 15: Puberteit; hoe je lijf verandert – Seksualiteit; Definities, domeinen, geslachtskenmerken en maagdevlies**

### SEKSUALITEIT

Seksualiteit omvat veel meer dan seks hebben, seksen, neuken enzovoort. Bij seksualiteit gaat het ook om hoe mensen denken over seks, mag het wel of niet voor het huwelijk, wat je als jongen en meisje van huis uit, je religie of cultuur wel of niet mag, of binnen of buiten een verkering/relatie. Bij seksualiteit gaat het ook over rechten. De gesprekken die jongeren voeren verwijzen vaak indirect naar seksualiteit.

#### *Definitie van seksualiteit*

Seksualiteit is een centraal aspect van het leven van de mens. Het omvat seks, genderidentiteit en -rollen, seksuele oriëntatie, erotiek, plezier, intimiteit en voortplanting. Seksualiteit wordt ervaren en vormgegeven in gedachten, fantasieën, verlangens, overtuigingen, attitudes, waarden, gedrag, handelingen, rollen en relaties.

Seksualiteit wordt beïnvloed door de interactie van biologische, psychologische, sociale, economische, politieke, ethische, wettelijke, historische, religieuze en spirituele factoren (WHO, 2010).

Seksuele gezondheid is op een gezonde manier omgaan met je lichaam, seksualiteit en relaties: seks zonder pijn en zorgen. Het gaat om meer dan lichamelijke ziektes, problemen of ongemakken, namelijk ook prettige, respectvolle en gewenste contacten en relaties.

#### *Definitie van seksuele gezondheid*

Seksuele gezondheid is een staat van lichamelijk, emotioneel, geestelijk en maatschappelijk welbevinden met betrekking tot seksualiteit. Seksuele gezondheid is meer dan de afwezigheid van ziekte of gebrek. Het gaat bij seksuele gezondheid eerder om de bevordering van positieve, respectvolle en gewenste seksuele contacten en relaties, vrij van dwang, discriminatie of geweld (WHO, 2010).

#### *Domeinen van seksualiteit*

Voor alle leeftijdsgroepen zijn domeinen waarbinnen aandacht voor seksualiteit mogelijk en/of wenselijk is.

Domeinen:

- Het lichaam (o.a. biologische verschillen mannelijk en vrouwelijk lichaam (uitwendig en inwendig), lichaamsfuncties, veranderingen in de puberteit, menstruatie, eerste zaadlozing, symptomen van zwangerschap, lichaamshygiëne).
- Vruchtbaarheid en voortplanting (o.a. informatie over geboorteregeling en bescherming, de principes van voortplanting).
- Seksualiteit in brede zin (o.a. seks is meer dan geslachtsgemeenschap, (passend) taalgebruik, verliefdheid, prettige en minder prettige gevoelens, seksuele diversiteit).
- Emoties (o.a. woorden om gevoelens uit te drukken, gevoelens bij verliefdheid, schaamte (bijv. om te praten over seksualiteit, onzekerheid).
- Vriendschap en relaties (verschillende soorten relaties/familieverbanden invloed van leeftijd, sekse, religie en cultuur), genderrolopvattingen en verwachtingen).
- Seksuele gezondheid (o.a. riskant gedrag, risico van onveilige seks (soa/hiv, (onbedoelde) zwangerschap); omgaan met wensen en grenzen, hulp, opvang).
- Rechten en wetgeving (o.a. toegang tot kennis en informatie rond seksualiteit en seksuele gezondheid, lichamelijke integriteit, gelijkwaardigheid tussen jongens en meisjes, recht op partnerkeuze, legaliteit van abortus, verbod vrouwelijke genitale verminking (vgv)).
- Sociale en culturele invloeden (o.a. religie, omgaan met culturele diversiteit, normen en waarden).

## GESLACHTSKENMERKEN

Aan de primaire geslachtskenmerken kun je het geslacht herkennen. Het zijn de geslachtsdelen/organen die bij de geboorte al aanwezig zijn.

### *Jongens*

Zichtbaar van buiten:

Penis (eikel, voorhuid), ballen, balzak.

- Penis (net woord): in de penis zit een buis waarlangs sperma en urine naar buiten kan komen. Je kunt niet tegelijkertijd plassen en een zaadlozing hebben. Een klepje sluit de blaas met urine/plas af tijdens een zaadlozing. De top van de penis heet eikel (gevoelig) de eikel is bedekt met de voorhuid. Andere woorden voor penis: piemel, pik. Sommige jongens hebben een besneden penis: dan is de voorhuid weggehaald.
- Twee ballen in een balzak.

Onzichtbaar van buiten:

Prostaat, zaadleider, zwellichaam, teelbal, bijbal.

### *Meisjes*

Zichtbaar van buiten:

Binnenste – buitenste schaamlippen – ingang vagina, clitoris.

- Binnenste en buitenste schaamlippen. (Bij besneden meisjes soms niet of deels aanwezig).
- Clitoris: bobbeltje dat gevoelig is en prettig kan aanvoelen als je het aanraakt. (Bij besneden meisjes soms niet of deels aanwezig).
- Ingang vagina.

Onzichtbaar van buiten:

Vagina, eierstokken, eileider en baarmoeder.

Secundaire geslachtskenmerken (vanaf circa 10 jaar – 18 jaar).

Puberteit: vanaf circa 10 – circa 14 jaar:

### *Jongens*

Bredere schouders, (hardere) spiervorming, baardgroei, snor- en borsthaar, lagere stem (baard in de keel), zaadballen worden groter, penis langer. Productie zaadcellen (onzichtbaar); natte droom (zichtbaar). Jongens zijn vanaf de eerste zaadlozing geslachtsrijp. Ze kunnen meisjes zwanger maken – zich voortplanten.

### *Meisjes*

Borsten groeien/worden groter; vorm lichaam: ronder bij heupen en buik, ongesteld worden (zichtbaar van buiten). Start menstruatiecyclus (rijping eitjes, eisprong/ovulatie) (onzichtbaar). Ongesteldheid/menstruatie. Vanaf de eerste eisprong/ovulatie kan een meisje zwanger worden – zich voortplanten.

## PUBERTEIT EN MAAGDENVLIES

### *Puberteit*

In de puberteit krijgen jongens en meisjes allebei meer lichaamshaar onder de oksels en rond de uitwendige geslachtsorganen. Verder: toename transpiratie en lichaamsgeurtjes, puistjes, vetter haar.

### *Gevoels- en gedragsmatige veranderingen puberteit*

- Zelfstandig willen zijn – maar dat nog niet helemaal kunnen waarmaken zonder steun (van veel ISK-leerlingen werd/wordt vaak al veel zelfstandigheid verwacht).
- Gevoelig voor prikkels en geprikkeld reageren.
- Van hevig verliefd tot helemaal niet meer verliefd.
- Handelen of reageren zonder de gevolgen te overzien.
- Onzeker over lichaam en verward over de veranderende gevoelens en gedragen.

### *Maagdelijkheidmythe*

Stelling 1: Een meisje dat niet bloedt bij de eerste keer seks is geen maagd meer.

Niet waar: ongeveer 44% bloedt niet de eerste keer. Bloeden kan ook voorkomen als een meisje gespannen is, onvoldoende opgewonden en onvoldoende vochtig. Ook kan een meisje bloeden als de jongen niet voorzichtig genoeg is.

Stelling 2: Het maagdenvlies is een vlies dat doorboord moet worden.  
Niet waar: het maagdenvlies is geen vlies maar een randje aan het begin van de vagina. Het kan niet kapotgaan van een tampon of sporten.

#### *Folder*

De folder feiten en fabels over het maagdenvlies is gratis te downloaden:  
<http://shop.rutgerswvf.nl/webwinkel/zoekenfeiten-en-fabels-over-het-maagdenvlies/15195&page>

## **Bijlage Les 15: Puberteit; hoe je lijf verandert – Achtergrondinformatie jongens- en meisjesbesnijdenis**

### *Jongensbesnijdenis*

De leeftijd waarop jongensbesnijdenis voorkomt, verschilt. Soms vindt het vlak na de geboorte plaats, soms rond het zevende jaar of nog later.

Er zijn verschillende redenen voor een besnijdenis. In sommige westerse landen vindt men het hygiënisch om de penis van een jongen te besnijden. Moslims en Joden doen het omdat hun geloof hen dat voorschrijft en vinden het daarnaast ook mooier en hygiënischer.

In veel landen wordt besnijdenis van jongens feestelijk gevierd.

Soms is er een medische reden voor een besnijdenis, bijvoorbeeld wanneer het velletje van de voorhuid te strak zit. Als een jongen besneden wordt, haalt de dokter onder verdoving de voorhuid weg. De eikel komt dan bloot te liggen.

Bijna alle mannen die besneden zijn, vinden het de gewoonste zaak van de wereld en menen dat het voordelen heeft, zoals meer seksueel genot.

De Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst en veel andere artsenverenigingen vinden jongensbesnijdenis, als hier geen medische redenen voor zijn, een inbreuk op de integriteit van het lichaam. Besnijdenis van jongens leidt soms tot medische complicaties en kan tot seksuele problemen op latere leeftijd leiden. De KNMG is niet voor een wettelijk verbod omdat de besnijdenis dan mogelijk ondergronds zal worden uitgevoerd, wat meer risico's voor jongetjes zou opleveren. Als volwassen mannen zich willen laten besnijden, is dat volgens de KNMG hun eigen keus.

### *Culturele en religieuze achtergronden*

Al in het oude Egypte werden mannen besneden. De joodse besnijdenis vindt acht dagen na de geboorte plaats om een verbond met God te scheppen. Volgens de islam geeft de profeet Mohammed het advies om jongens te besnijden. Een besneden penis zou hygiënischer/schoner zijn. Marokkaanse jongens worden besneden tussen hun geboorte en hun vierde jaar, Turkse jongens tussen hun vijfde en tiende jaar. De leeftijd waarop islamitische jongens uit andere landen besneden worden, kan anders liggen. In sommige Afrikaanse landen worden jongens besneden om hun man zijn (overgang naar geslachtsrijpheid en/of volwassenheid) te vieren. Vaak gaat het om een ritueel dat plaatsvindt als jongens tussen de

tien en vijftien jaar zijn. In onder andere de Verenigde Staten, Canada en Australië was besnijdenis van jongens en mannen tot voor kort heel normaal, vanwege hygiënische motieven. Tegenwoordig twijfelt men ook daar aan het nut en is men zich meer bewust van de negatieve kanten hiervan en neemt besnijdenis steeds meer af. In Nederland worden soms jongens en mannen besneden vanwege de medische reden van een te nauwe voorhuid. Problemen met plassen en pijn bij het vrijen zijn vaak de aanleiding van zo'n besnijdenis.

### *Meisjesbesnijdenis*

Meisjesbesnijdenis wordt meestal vrouwelijke genitale verminking (vgv) of female genital mutilation (FGM) genoemd. De term verminking is veroordelend. De term besnijdenis is neutraler. In de voorlichting aan doelgroepen wordt vaak voorkeur gegeven aan de neutrale term besnijdenis.

Meisjesbesnijdenis is een oude traditie, die ook nu nog in veel Afrikaanse (bijvoorbeeld Ethiopië en Somalië), enkele Aziatische landen zoals Indonesië, maar ook bijvoorbeeld in de gebieden waar Koerden wonen, zoals Turkije, Irak en Syrië, voorkomt. Meestal gebeurt het voordat een meisje voor het eerst ongesteld wordt, ergens tussen het vierde en twaalfde levensjaar, maar eerder of later kan ook.

Leerlingen en hun familie die uit een land komen waar meisjesbesnijdenis een traditie is, zien de besnijdenis vaak niet als een verminking of iets negatiefs. Een negatief oordeel (bijvoorbeeld dat meisjesbesnijdenis 'barbaars' is) kan dan botsen met de opvattingen waarmee je bent opgegroeid. Dat kan leiden tot verwarrende gevoelens, onzekerheid en schaamte over het eigen lichaam. Omgekeerd is het voor andere jongeren en voor docenten vaak niet voor te stellen dat meisjesbesnijdenis plaatsvindt. Dat maakt gesprekken hierover soms lastig. Om besneden meisjes met klachten te kunnen verwijzen en om het gebruik te stoppen is het zinvol om ook op de 1SK hierover in gesprek te gaan. Volgens de traditie van de landen waar meisjesbesnijdenis voorkomt, is het de gewoonte dat meisjes maagd blijven tot de huwelijksnacht. Ouders denken dat meisjesbesnijdenis de maagdelijkheid van hun dochters beschermt en dat ze daardoor meer kans hebben om met een goede man te trouwen. Ook denken veel ouders dat de islam meisjesbesnijdenis voorschrijft, maar in de Koran is hier niets over te vinden. Bovendien zijn er ook christenen die meisjesbesnijdenis toepassen.

### *Vormen van meisjesbesnijdenis*

Er zijn verschillende vormen van meisjesbesnijdenis (van ernstige tot minder ernstige vormen): van een klein sneetje in de vagina of clitoris tot het wegsnijden van stukjes van de vagina of clitoris. Soms wordt de vagina deels dichtgenaaid.

Meisjesbesnijdenis kan zeer negatieve gevolgen hebben voor de gezondheid van een meisje. Als de clitoris is weggehaald, kunnen vrouwen veel minder genieten van seks. Verder kunnen klachten voorkomen die door besneden meiden en vrouwen niet altijd meteen worden herkend als gevolgen van een besnijdenis, zoals menstruatieklachten, chronische buikpijn, depressies, moeilijk en/of pijnlijk plassen. Ook bij een bevalling kan het besneden zijn problemen geven.

In Nederland is meisjesbesnijdenis verboden en strafbaar, omdat het als een vorm van mishandeling wordt gezien. In het Wetboek van Strafrecht valt het onder opzettelijke mishandelingsdelicten of onder het onbevoegd uitoefenen van de geneeskunst. Vanaf 2009 is het mogelijk dat meisjes, afhankelijk van de ernst van de ingreep, tot maximaal hun 38ste jaar nog aangifte kunnen doen van meisjesbesnijdenis.

Via de website van Pharos zijn regionale adressen te vinden waar meisjes hulp kunnen vinden.

#### *Meer informatie*

- **Lesmap Meisjesbesnijdenis**  
De lesmap bestaat uit lesmateriaal over meisjesbesnijdenis en de gevolgen ervan. De inhoud sluit goed aan bij de reguliere seksuele vorming en past in vakken als biologie, levensbeschouwing en maatschappijleer.  
<http://www.pharos.nl/nl/kenniscentrum/meisjesbesnijdenis/materiaal/lesmap-meisjesbesnijdenis>
- **Signaalwijzer**  
De signaalwijzer is bestemd voor docenten, vertrouwenspersonen en zorgcoördinatoren. De signaalwijzer beschrijft signalen die kunnen wijzen op een besnijdenis die mogelijk plaats kan vinden of recent is uitgevoerd.
- Bij de Raad voor de Kinderbescherming zijn twee landelijke aandachtsfunctionarissen vgv aangewezen. De contactgegevens zijn bekend bij Pharos.
- Neem bij het vermoeden van een risico op besnijdenis contact op met de jeugdverpleegkundige/jeugdarts bij u op school of in uw gemeente. De jeugdgezondheidszorg is goed op de hoogte van dit onderwerp.
- U kunt ook een vraag stellen door deze te mailen naar de advieslijn van Pharos. Op de site [www.meisjesbesnijdenis.nl](http://www.meisjesbesnijdenis.nl) staat veel meer informatie.



# Les 16 Volwassen en weerbaar worden

## Programma

- 1 Start
- 2 Menstruatie en zaadlozing
- 3 Bescherming tegen onbedoelde zwangerschap
- 4 Afronding

Dit is een les die aan de jongens en de meisjes apart gegeven wordt, maar wel over beide seksen gaat.

## Doelen

- Basiskennis hebben over voorbehoedmiddelen en soa.
- Nadenken over de toekomst in relatie tot kinderen krijgen, school en werk.
- Basiskennis hebben over de mogelijkheid dat je te maken krijgt met ongewenste intimiteiten en/of seksueel geweld.

## Kernwoorden

Geslachtsgemeenschap	Onbedoelde zwangerschap
Levenslijn	Soa
Anticonceptie	Zaadlozing
Menstruatie	Natte droom

## Toelichting

Deze les start met een introductie over menstruatie en zaadlozing. Afhankelijk van leeftijd en achtergrond kunnen sommige leerlingen afwerend zijn als het om dit onderwerp gaat. Leg uit dat informatie over soa en voorbehoedmiddelen informatie is die je, zeker in Nederland, echt nodig hebt.

- In Nederland is de omgang tussen jongeren veel minder sekse-gescheiden dan in herkomstlanden. Ook op de ISK, of op een asielzoekerscentrum. Dus ontstaan er eerder seksuele relaties.
- Controle van familieleden en de buurt is in Nederland vaak veel minder groot dan in de herkomstlanden.
- Jonge nieuwkomers krijgen vaker dan jongeren die hier geboren zijn te maken met ongeplande/ongewenste zwangerschappen en daarmee samenhangende abortussen.
- Onder andere door hun jonge leeftijd ontstaan er bij deze jonge moeders eerder problemen rond zwangerschap en geboorte. Om dit te voorkomen gaat deze les ook over geboorteregeling.
- Scholen in Nederland zijn verplicht om aandacht aan seksualiteit te geven. Zie ook de achtergrondinformatie bij deze les die het mogelijk maakt om op (technische) vragen in te gaan.



## 1 Start

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Herhaal vervolgens de groepsregels en benadruk het belang van geheimhouding.  
Schrijf dan de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

**Bordinstructie** Gezondheid.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Menstruatie en zaadlozing

---

**Werkvorm** Video en klassengesprek.  
Filmpjes.

**Docent** Leg uit dat jongens en meisjes vanaf het moment dat zij geslachtsrijp zijn al zelf kinderen kunnen krijgen. Meisjes zijn eerder geslachtsrijp. Met vijftien jaar zijn bijna alle jongeren geslachtsrijp. Maar het kan heel erg verschillen per kind.

**Bordinstructie** Menstruatie en zaadlozing.

**Materiaal** Filmpjes schooltelevisie over Menstruatie en Geslachtsorgaan jongen uit het lespakket 'Relaties en Seksualiteit' (RutgersWPF 2013).

**Tijdsduur** 15 tot 20 minuten.

## 3 Bescherming tegen onbedoelde zwangerschap

---

**Werkvorm** Groepsgesprek.

**Docent** Herhaal dat een jongen vanaf de eerste zaadlozing geslachtsrijp is en een meisje vanaf de eerste eisprong en herhaal dat jongens en meisjes vanaf dat moment kinderen kunnen krijgen.  
Geef ook uitleg over de kans op ongewenste intimiteiten en/of seksueel geweld.

★ **Niemand mag iemand tot seks dwingen maar het gebeurt soms toch. Je moet dan seksuele**

dingen doen die je niet wilt. Dat is echt verboden. Dat is heel erg maar kan overal gebeuren, ook in Nederland. Dat gebeurt soms al met kinderen. Daarom is het ook belangrijk dat je al op jonge leeftijd iets over seks weet. Dan kun je ook hulp vragen als je zoiets gebeurt.

Vraag de leerlingen het werkblad in te vullen over anticonceptie. Ga daarna in gesprek met de leerlingen en geef aanvullende informatie met behulp van de bijlage bij deze les. Benadruk vooral dat het belangrijk is om de anticonceptie te kiezen die bij jou als persoon past.

- Hoe kun je ervoor zorgen dat je (even) geen kind krijgt?
- Welke vormen van anticonceptie ken je al?
- Wie is er verantwoordelijk voor het gebruik van anticonceptie, mannen of vrouwen, of beiden?
- Wat zijn de eerste signalen van je een zwangerschap?
- Hoe weet je zeker dat je zwanger bent? (signalen)
- Wat is een soa?
- Hoe bescherm je je tegen een soa?
- Wat merk je van een soa? (signalen)

**Materiaal** Werkblad Les 16: Volwassen en weerbaar worden – Anticonceptie

**Tijdsduur** 20 tot 25 minuten.

---

## 4 Afronding

**Werkvorm** Groepsgesprek.

**Docent** Vraag de leerlingen wat ze hebben geleerd wat ze nog niet wisten, vul aan en vat samen. Benadruk opnieuw dat de leerlingen als er vragen zijn, deze alvast in de vragendoos mogen doen of bewaren voor de volgende les. Kom terug op de groepsregels, met name op de geheimhouding. Laat de leerlingen het evaluatieformulier invullen.

**Materiaal** Werkblad Les 16: Volwassen en weerbaar worden – Evaluatie.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

---

### *Voorbeeld uit de praktijk*

Ik loop inmiddels achter met de meidengroep op de jongensgroep, dus in deze les wil ik de menstruatie en voorbehoedmiddelen behandelen. Ik heb mijn onderwijsassistent gevraagd om met de jongens in de bus naar de supermarkt te gaan om chocola voor de meisjes te kopen en in de bus uit te leggen waarom dit aardig is om voor de meisjes te doen als ze ongesteld zijn.

Ik vertel aan de meisjesgroep over mijn eerste menstruatie. Ik wist niet of ik moest lachen of huilen. Ik riep mijn zus. Zij hielp mij, niemand anders mocht dit doen. Mijn vader trakteerde 's avonds op sorbets. Cheydan, uit Afghanistan, slaat haar hand voor haar mond en roept: 'Oh mevrouw, ik was zo bang! Ik had zoveel bloed, ik dacht dat ik doodging!' Iedereen kijkt naar Cheydan. 'Wat erg', zeg ik. 'En wat deed je toen?' Cheydan vertelt dat ze naar haar moeder ging en dat haar moeder zei dat het normaal was. Nu willen alle meisjes vertellen over de eerste keer en met wie ze er toen over spraken. Prea vertelt dat ze pas veertien was en heel blij dat het eindelijk begon. De diversiteit is groot, voor sommigen blijkt het heel normaal te zijn om hier thuis over te praten, voor anderen is dit helemaal niet zo vanzelfsprekend. Ze hebben allemaal ook wel iets gemeen met mij: we weten nog precies hoe het de eerste keer was en met wie we deze gebeurtenis gedeeld hebben. Er hangt een intieme zusterlijke sfeer. Als het laatste meisje heeft verteld is de tijd alweer op. De jongens komen met chocola binnen. Het weekend kan beginnen.

---

## Bijlage **Les 16: Volwassen en weerbaar worden – achtergrondinformatie over seksuele gezondheid**

Deze bijlage gaat over seksuele gezondheid en wat hiervoor nodig is. Er staan onder andere adressen in vermeld van organisaties waar leerlingen met hulpvragen terecht kunnen. De tekst is (deels) zo geformuleerd dat het overdragen ervan aan de leerlingen relatief gemakkelijk is.

### *Seksuele gezondheid*

Op een gezonde manier omgaan met je lichaam, seksualiteit en relaties, 'seks zonder pijn en zorgen'. Het gaat hierbij naast het voorkómen van onbedoelde of ongewenste zwangerschap en soa/hiv ook om prettige, respectvolle en gewenste contacten en relaties. Dat wil zeggen: rekening houden met elkaars wensen en grenzen.

Voor ISK-leerlingen is (praten over) seks(ualiteit) meestal niet vanzelfsprekend en vaak een taboe onderwerp. Dat wil niet zeggen dat deze leerlingen nog geen seksuele gevoelens hebben en zelf seksueel actief zijn. De lessen over seksualiteit zijn bedoeld om de leerlingen gezond met seks om te leren gaan. Ze bereiden de leerlingen voor op seksuele relaties, ook als dit onverhoopt gebeurt. De bedoeling is om risico's als onbedoelde zwangerschap, soa of seksueel geweld te voorkomen of te beperken.

### *Menstruatie*

Bij meisjes worden vanaf de puberteit in de eierstokken eicellen gemaakt. Je lijf geeft een seintje dat de eicel moet groeien en als de eicel groot genoeg is komt het uit de eierstok vrij (dit heet de eisprong of ovulatie). Het slijmvlies aan de binnenkant van de baarmoederwand is ondertussen dikker geworden, als een soort bedje voor de eicel. Als de eicel in de baarmoeder gekomen is en niet is bevrucht

door een zaadcel, dan laat het slijmvlies los van de baarmoederwand. Het komt samen met het bloed in de baarmoederwand door de vagina naar buiten (menstruatie, ongesteldheid). Als de eicel bevrucht is, gebeurt dit niet. Dan groeit de eicel verder tot een kindje. Je kunt vanaf de eerste keer dat een eicel vrijkomt zwanger worden, je voortplanten (dus theoretisch al voor de eerste menstruatie). Veel meisjes hebben voor of tijdens de menstruatie buikpijn, hoofdpijn, pijnlijke borsten of een opgeblazen gevoel. Ook kunnen ze prikkelbaar zijn en bijvoorbeeld sneller verdrietig of geïrriteerd.

Filmpje over menstruatie schooltelevisie op digibord: Lespakket Relaties en Seksualiteit (RutgersWPF (2013): Menstruatie. [http://www.schooltv.nl/no\\_cache/video/embedded/crid/20021104\\_seksuelevoorlichting02/](http://www.schooltv.nl/no_cache/video/embedded/crid/20021104_seksuelevoorlichting02/)

#### *Geslachtsgemeenschap, seks, vrijen*

Bij geslachtsgemeenschap komt de (stijve) penis van de man in de vagina van de vrouw binnen. Afhankelijk van leeftijd, cultuur, religie, interesse en behoeften zullen 1sk-leerlingen ook meer kennis willen hebben over andere vormen van vrijen. Hier staan de meeste vormen beschreven: <http://www.sense.info/vrijen/vrijen/>

Bijna iedere vorm van seksueel contact brengt risico's mee. <http://www.seksualiteit.nl/zwangerschap-soa-voorkomen>. Maar het moet natuurlijk niet alleen over risico's gaan. Bij seks gaat het ook om intimiteit en samen plezier hebben. Sommige leerlingen willen wachten met seks tot ze ouder of getrouwd zijn, anderen beginnen er veel eerder mee. Het gaat stapsgewijs. Zo heeft de helft van de jongeren in Nederland in de leeftijd van veertien jaar weleens getongzoend, op hun vijftiende heeft de helft gevoeld en gestreeld, weer een jaar later heeft de helft van de jongeren zich weleens laten bevredigen of de ander bevredigd. Vlak na het zeventiende jaar heeft de helft van alle jongeren geslachtsgemeenschap gehad.

#### *Zwangerschap voorkómen*

Voor een ongeplande zwangerschap zijn twee dingen bepalend: het hebben van geslachtsgemeenschap en anticonceptiegebruik. Belangrijke aspecten bij het voorkómen van onbedoelde zwangerschap zijn anticiperen (vooruit kunnen zien, voorbereid zijn) op seksualiteit, het plannen en het bespreken en het op de juiste manier gebruiken van anticonceptie. In de meeste herkomstlanden van de leerlingen is het zeker voor het huwelijk ongewoon om over anticonceptiemiddelen te praten of ze te gebruiken. In sommige landen in Afrika en Azië gebruiken mensen soms geen anticonceptie uit angst voor onvruchtbaarheid, door gebrek aan kennis, vanwege hoge kosten of omdat anticonceptie niet vrij toegankelijk of beschikbaar is. In veel herkomstlanden is het aantal kinderen per gezin hoger dan in Nederland. In Nederland hebben vrouwen ongeveer twee kinderen.

Verschillende soorten anticonceptie werken goed ofwel zijn betrouwbaar:

De pil, (mannen en vrouwen) condoom, spiraaltjes, prikpil, anticonceptiestaafje,

anticonceptiepleister en ring. Het is een fabeltje dat je onvruchtbaar wordt van de pil of andere anticonceptie.

Niet betrouwbaar:

- Terugtrekken voor de zaadlozing (coïtus interruptus ofwel voor het zingen de kerk uit).
- Periodieke onthouding of niet vrijen tijdens vruchtbare dagen.

Onjuist gebruik van betrouwbare anticonceptiemethoden is ook onveilig. Bijvoorbeeld:

- Pil, ring, pleister vergeten te gebruiken; verminderde werking pil door overgeven of diarree.
- Condoom onjuist gebruikt (lucht in het topje) waardoor deze scheurt of knapt.

*Anticonceptiekeuze: passend bij persoonlijke kenmerken en situatie*

Een verantwoorde keuze draagt bij aan effectief anticonceptiegebruik. Veel isk-leerlingen zullen hier nog heel weinig kennis over hebben. Niet alleen de methode is belangrijk, maar vooral de koppeling hiervan aan de eigen situatie en persoonlijke kenmerken. Denk bijvoorbeeld bij isk-leerlingen aan geheimhouding van een seksuele relatie (dan is bijvoorbeeld het gebruik van een pleister wellicht niet handig), al dan niet precies/planmatig aangelegd zijn, weerstand hebben tegen het slikken van ‘een medicijn’ enzovoort. Condooms beschermen goed tegen een zwangerschap als ze op de juiste manier worden gebruikt. In de praktijk, ‘in the heat of the moment’, is dat niet altijd even makkelijk.

Over het algemeen is langdurende anticonceptie waar je zelf niets aan hoeft te doen of niet aan hoeft te denken betrouwbaarder, bijvoorbeeld prikpil (wel op tijd een prik halen), een hormoon- of koperspiraaltje of een anticonceptiestaafje.

*Voorbeeld*

Als je van jezelf al weet dat je voorlopig absoluut niet zwanger wilt worden en het moeilijk vindt om er elke dag (pil), elke week (pleister) of om de drie weken aan te denken (anticonceptiering), dan past anticonceptie waar je langere tijd niet aan hoeft te denken misschien beter bij je.

- [www.anticonceptievoorjou.nl](http://www.anticonceptievoorjou.nl)  
(Anticonceptie-keuzetest voor jonge, laagopgeleide meisjes en meisjes met een migrantenachtergrond).
- <http://www.seksualiteit.nl/zwangerschap-soa-voorkomen>

*Wie is verantwoordelijk voor het goed gebruik van anticonceptie?*

In de praktijk blijken lang niet alle jongens het condoom goed te gebruiken en ook bij meisjes gaat het vaak mis bij pilgebruik. Jongens weten vaak ook niet hoe de anticonceptie die meisjes gebruiken, werkt. Daarom is het aan te bevelen dat beide partijen de kennis, vaardigheden en verantwoordelijkheid hebben als het over anticonceptie en veilig vrijen gaat.

*Het ging mis*

De meeste anticonceptiemiddelen zijn heel betrouwbaar als je ze goed gebruikt, maar je kunt ze een keer vergeten of er kan iets misgaan. Zo kunnen condooms scheuren of knappen en kun je de pil vergeten. <http://www.seksualiteit.nl/wat-kan-er-misgaan-met-anticonceptie>

*Noodoplossingen*

De morning-after pil is een 'noodpil' – te gebruiken na onveilige seks, dus als er iets is misgegaan. De morning-afterpil dient binnen 72 uur na het vrijen te worden ingenomen. Een andere noodoplossing is het plaatsen van een koperspiraaltje binnen vijf dagen na onveilige seks. Dit voorkomt zwangerschap en heeft als voordeel dat het ook in de toekomst (5 - 10 jaar) beschermt tegen een ongewenste of onbedoelde zwangerschap. <http://www.seksualiteit.nl/morning-aftermiddelen>

*Onbedoeld zwanger*

Onbedoeld zwanger en nu? Er zijn twee manieren om daar mee om te gaan. Je kunt de zwangerschap uitdragen of besluiten de zwangerschap af te breken. Voor hulp bij het maken van keuzes rond onbedoelde zwangerschap (wel of niet afbreken, welke mogelijkheden zijn er bij het besluit de zwangerschap uit te dragen) kun je terecht bij de huisarts en het F10M. Ook bij Siriz, die wel het uitgangspunt hebben 'dat het ongeboren leven er recht op heeft om zich verder te ontwikkelen en ter wereld te komen'. In Nederland is het afbreken van een zwangerschap tot 24 weken toegestaan bij daarvoor gespecialiseerde (abortus)klinieken. <http://www.seksualiteit.nl/onbedoeld-zwanger>

*Abortus*

In Nederland is abortus tot 24 weken toegestaan.

- <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/abortus/voorwaarden-abortus>
- <http://www.seksualiteit.nl/abortusklinieken>  
(Op deze pagina staat meer informatie over abortus: o.a. redenen, soorten behandeling).

*Soa: seksueel overdraagbare aandoeningen*

Soa zijn overdraagbaar door zonder condoom te vrijen met iemand die een soa heeft. Vaak hebben mensen dat niet door van zichzelf. Soa kunnen ernstige gevolgen hebben. Daarom is het testen op soa na onveilige seks belangrijk.

- <http://www.seksualiteit.nl/soa-en-hiv>
- <http://www.soa aids.nl/nl/soas>

Een soa gaat niet vanzelf over maar de meeste soa zijn, als je er snel bij bent, eenvoudig te genezen en te behandelen. Chlamydia bijvoorbeeld kan onbehandeld tot onvruchtbaarheid leiden. Aids is een zeer ernstige soa die niet (helemaal) te genezen is. Maar (levenslange) behandeling met medicijnen zorgt ervoor dat je er nog lang mee kunt leven. Aids wordt overgebracht door een virus: hiv. Iemand die dit virus heeft, hoeft er de eerste tijd niets van te merken. Hiv krijg je niet door de-

zelfde wc te gebruiken, met elkaar te zoenen, uit elkaars beker te drinken of door een muggensteek. Je kunt het wel krijgen als je geen condoom gebruikt tijdens het vrijen.

#### *Double Dutch*

Om zowel een soa als een onbedoelde zwangerschap te voorkomen wordt aangeraden een condoom én een ander veilig middel te gebruiken, bijvoorbeeld de pil of een spiraal. Dit wordt ook wel Double Dutch (betekent dat seks dubbel veilig is) genoemd.

#### *Signalen van je lichaam*

##### Zwangerschap

Wegblijven van de menstruatie, misselijkheid, gevoelige/pijnlijk aanvoelende borsten, veel vaker plassen dan voorheen.

##### Soa

Geen klachten of signalen betekent niet geen soa.

##### Aantal mogelijke signalen:

- (Meer) afscheiding uit penis, vagina of anus.
- Het plassen voelt anders.
- Plotselinge zweertjes, wratjes of blaasjes.
- Jeuk in het schaamhaar, aan eikel, schaamlippen of anus.
- Pijn in de onderbuik of liezen.

#### *Wensen en grenzen*

Veilig heeft bij seks meerdere betekenissen. Veilig vrijen betekent niet alleen niet onbedoeld zwanger worden en of geen soa krijgen. Het betekent ook dat de een de ander bij seks niet tot iets mag dwingen en er geen geweld mag zijn bij seks.

#### *Hulpverlening – websites/adressen*

- <http://www.seksualiteit.nl/hulpverleningsadressen>
- [www.sense.info](http://www.sense.info)
- [http://www.seksueelgeweld.info/ik\\_zoek\\_hulp](http://www.seksueelgeweld.info/ik_zoek_hulp)

Leerlingen die in een asielzoekerscentrum wonen, maken gebruik van het Gezondheidscentrum Asielzoekers (GCA). Zij hebben, zo blijkt als je hen daar naar vraagt, niet altijd vanzelfsprekend vertrouwen in deze medische zorg. Formeel dienen ze hier wel gebruik van te maken, maar soms kunnen ze ook naar een GGD-spreekuur. (Zie hierboven: [www.seksualiteit.nl](http://www.seksualiteit.nl)). Binnen de Publieke Zorg Asielzoekers (PGA) werken vaak jeugdverpleegkundigen die ook kunnen adviseren waar deze leerlingen het best terecht kunnen bij vragen op dit terrein.

# Les 17 Kinderen en de toekomst

## Programma

- 1 Start
- 2 Kinderen krijgen
- 2 Hoe denk jij over kinderen krijgen, school en werk?
- 2 Boys & girls
- 5 Afronding

## Doelen

- Basiskennis hebben over kinderen krijgen.
- Nadenken over de toekomst in relatie tot kinderen krijgen, school en werk.
- Basiskennis hebben over de mogelijkheid van ongewenste intimiteiten en/of seksueel geweld en hoe je je weerbaar opstelt.
- Evalueren van de lessen seksuele en relationele vorming.

## Kernwoorden

Geslachtsgemeenschap

Ooievaar

Levenslijn

## Toelichting

Deze les gaat over het krijgen van kinderen en hoe dit al dan niet past in de toekomstplannen van de leerlingen. Ook wordt aan de leerlingen gevraagd wat zij geleerd hebben tijdens de lessen seksuele en relationele vorming en welke vragen zij nog hebben. Door de jongens en meisjes vragen aan elkaar te laten stellen, komen genderverschillen ter sprake en leren ze te praten over seksualiteit.



## 1 Start

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Herhaal vervolgens de groepsregels en benadruk het belang van geheimhouding.  
Schrijf dan de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien.

**Bordinstructie** Kinderen en de toekomst.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Kinderen krijgen

---

**Werkvorm** Klassengesprek.

**Docent** Leg uit dat vorige keer gesproken is over veranderingen in het lichaam. Herhaal dat jongeren ergens tussen de twaalf en vijftien jaar (al) kinderen kunnen krijgen. Introduceer dat het in deze les gaat over kinderen krijgen. Leg uit dat we in Nederland vroeger aan kinderen vertelden dat kinderen met een ooievaar gebracht werden of uit een kool kwamen. Ga na of de leerlingen die verhaaltjes ook hoorden toen ze klein waren. Maak dan de overgang naar geslachtsgemeenschap en waarom het belangrijk is hier meer van te horen, ook al wil je of moet je nog even wachten met seks.

Wees alert op een (onbewuste) kinderwens van meisjes die ongelukkig zijn en/of met wie het maatschappelijk niet goed gaat. Sommige leerlingen hebben de onterechte verwachting dat zwanger zijn leidt tot het verlenen van een verblijfsvergunning. 'Onderzoek' tijdens de les of dergelijke verwachtingen en wensen een rol spelen bij de meiden en maak eventueel na de les nog een individuele afspraak.

Richtvragen:

- Wat weten jullie over geslachtsgemeenschap en zwanger worden?
- Welke woorden ken je?
- Mag je over die dingen praten en met wie?

**Bordinstructie** Kinderen krijgen.

**Tijdsduur** 10 tot 15 minuten.

### 3 Hoe denk jij over kinderen krijgen, school en werk?

**Werkvorm** Groepsgesprek op het gebied van kinderen krijgen, school en werk.

**Docent** Teken een levenslijn en vraag de leerlingen hetzelfde te doen. Geef aan dat de lijn start bij je geboorte en eindigt bij je dood. Geef op de weg met een tekening of met letters (bijvoorbeeld isk of naam van de school) het punt aan waar de leerlingen zich nu bevinden.

Vraag of zij op hun levensweg aan willen geven en hoe zij hun toekomst zien als het gaat om een (vaste) relatie, trouwen, kinderen krijgen en werk. Benadruk dat jongens én meisjes daar een eigen mening over kunnen hebben en dat je in Nederland zelf mag en moet kiezen. Familie speelt daarbij een rol, maar ook dan moet je zelf goed nadenken wat jij, wat jullie willen.

Richtvragen groepsgesprek:

- Op welke leeftijd krijgen mensen kinderen in het herkomstland?
- Waarom willen de meeste mensen graag kinderen hebben?
- In Nederland is de gemiddelde leeftijd dat vrouwen een kind krijgen ongeveer 29 jaar. Wat vinden jullie daarvan?  
Wat zijn de voordelen en de nadelen?  
Wat zijn de voordelen en nadelen van jonger kinderen krijgen?
- Hoeveel kinderen kregen mannen en vrouwen in het herkomstland?  
Wat horen en zien jullie over hoe dat in Nederland is?
- In Nederland krijgen vrouwen gemiddeld niet meer dan twee kinderen. Wat vinden jullie daarvan?  
Wat zijn de voordelen en nadelen?  
Wat vind je zelf?
- Moet je iets bereikt hebben voordat je een kind krijgt?
- Zou je zelf ooit kinderen willen hebben?  
Hoeveel kinderen zou je dan graag willen hebben?
- Wat vind je een goede leeftijd om moeder/vader te worden?

**Tijdsduur** 10 tot 20 minuten.

### 4 Boys & girls

**Werkvorm** Klassengesprek.

**Docent** De afgelopen lessen zijn gegaan over onder andere menstruatie, hygiëne en kinderen krijgen. Hopelijk hebben jullie veel geleerd en vonden jullie deze lessen leuk. In jullie leerlingenboek kunnen jullie straks invullen welke drie dingen je hebt geleerd die voor jongens heel belangrijk zijn en welke drie dingen die voor meisjes heel belangrijk zijn.

Dat mogen jullie invullen na het klassengesprek. Nu wil ik eerst de meisjes horen en daarna de jongens over wat zij geleerd hebben over zichzelf en over de andere sekse.

Voor het klassengesprek kunnen onderstaande vragen gebruikt worden. Het gaat er vooral om dat de jongens en meisjes met elkaar praten over de lessen en elkaar vragen durven stellen. De leerlingen leren daarmee dat het normaal is om hierover te praten en er vragen over te stellen.

- Wat vonden leerlingen het belangrijkste om te horen over seksualiteit en relaties?
- Welke vragen hebben de jongens nog aan de meisjes?
- En welke vragen hebben de meisjes nog aan de jongens?
- Wat hebben meisjes over de jongens geleerd en omgekeerd de jongens over de meisjes.

**Materiaal** Werkblad Les 17: Kinderen en de toekomst – Boys & Girls

**Tijdsduur** 10 tot 20 minuten.

## 5 Afronding

---

**Werkvorm** Groepsgesprek.

**Docent** Vraag de leerlingen wat ze in de les hebben geleerd wat ze voorheen niet wisten, vul aan en vat samen. Geef aan dat de volgende les gaat over relaties. Zeg dat ze het evaluatieformulier moeten invullen.

Benadruk dat als er leerlingen zijn die nog vragen hebben of over iets willen praten, zij welkom zijn. En geef aan dat ze vragen in de vragendoos mogen doen. Kom terug op de groepsregels, met name op de geheimhouding.

**Materiaal** Werkblad Les 17: Kinderen en de toekomst – Evaluatie.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

---

### *Voorbeeld uit de praktijk*

Het is weer dinsdag, tijd voor Welkom op School. Ik moet nog even de klas uit en vraag de leerlingen om alles klaar te zetten. Als ik terug kom staan de tafels aan de kant en de stoelen in een soort vorm die voor kring kan doorgaan. 'Zal ik de mappen ook halen mevrouw', vraagt Pjotr enthousiast. 'Goed idee', zeg ik. Na enkele minuten liggen de mappen klaar op tafeltjes en zitten de 11 leerlingen op hun stoelen, benieuwd naar wat komen gaat. Een aantal jongens oogt wat hyper, de meiden zitten er rustig bij. We praten nog na over de vorige les. Ik heb twee filmpjes van dokter Corrie laten zien. Het filmpje over natte dromen en masturbatie hebben we vorige keer niet goed nabesproken. Ik vraag of iemand

nog iets wil vragen over het filmpje. Nuur steekt zijn hand op. ‘Mevrouw ik wil iets vragen’ begint hij. ‘Kunnen meisjes ook een natte droom krijgen?’ Nee, dat kan echt niet Nuur. want een natte droom betekent dat er sperma uit de piemel komt en dat gaat bij een vrouw echt niet lukken.’ Sommige jongens moeten wel lachen om deze vraag maar lachen Nuur niet uit. ‘De meiden kunnen wel in hun slaap klaarkomen hoor’, zeg ik. Ze kunnen net als jongens wel een orgasme krijgen maar niet zoals in een natte droom.’ Ik zeg dat ik het een goede vraag vind en dat iedereen gewoon alles moet vragen. Vanuit het niets komt Rezan met de vraag: ‘Mevrouw ik heb gehoord dat meisjes veel meer zin hebben dan jongens, dat staat op een website.’ ‘Ja, zegt Nasrine dat is zo!’ Oh, Nasrine hoe weet jij dat?’ Roepen de jongens lachend in koor. ‘Nee, ik heb dat op een website gelezen’ antwoordt Nasrine lachend terug. ‘Ik weet het niet hoor’, zeg ik, maar wat ik vaker lees is dat het juist andersom is; mannen hebben meestal meer zin dan vrouwen.’ ‘Maar voor iedereen is het weer anders.’ Deze nabespreking kost zoveel tijd dat ik een deel van de les later in de week moet doen. Maar de sfeer is goed en als we het over de keuze voor kinderen krijgen, merk je dat de leerlingen erg hun best doen om naar elkaar te luisteren.

---

## Bijlage Les 17: kinderen en de toekomst – achtergrondinformatie

---

### *Ideale leeftijd om kinderen te krijgen?*

De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen in Nederland een kind krijgen is 29 jaar. In Afrikaanse of Aziatische landen is deze leeftijd veel lager.

Motieven voor het ‘laat’ krijgen van kinderen in Nederland:

- de tijd willen nemen voor een juiste partnerkeuze;
- voldoende tijd nemen om een opleiding af te maken, een baan te zoeken en te krijgen;
- voldoende geld willen verdienen;
- dingen willen doen waar je later niet aan toe komt, zoals backpacken;
- je heel goed willen voorbereiden op het ouderschap en de zwangerschap.

Tienerouderschap kan negatieve lichamelijke en maatschappelijke gevolgen hebben. Vroeggeboortes en complicaties rond de zwangerschap komen dan relatief vaak voor. De sociale gevolgen kunnen nog generaties doorwerken. Denk hierbij aan lage opleiding, armoede en dergelijke.

Kinderen krijgen op iets latere leeftijd heeft veel voordelen. Rond je 22/23ste ben je heel vruchtbaar en is de kans op chromosoomafwijkingen kleiner.



# Les 18 Relaties

## Programma

- 1 Start
- 2 Trouwen of niet?
- 3 Seksuele diversiteit: homoseksualiteit
- 4 Huiswerk
- 5 Afronding

## Doelen

- Kennismaken met:
  - verschillende samenlevingsvormen (trouwen, samenwonen, latrelaties) en verschillende waarden en normen daarover.
  - de verschillende opvattingen over partnerkeuze in verschillende culturen.
  - seksuele diversiteit en verschillende waarden en normen daarover. Eventueel aanwezige angsten en belemmerende vooroordelen verminderen.
- Leerlingen die twijfelen over hun seksuele oriëntatie voelen zich gesteund door de uitwisseling van gedachten en opvattingen.
- Leerlingen kennen de weg naar hulp en weten hoe zij lotgenoten kunnen vinden.

## Kernwoorden

Relaties	Samenlevingsvormen
Relatievormen	Partnerkeuze
Homoseksuele relatie	Heteroseksuele relatie
Uit de kast komen	Aangeleerd
Samenwonen	Latrelatie

## Toelichting

Samenlevingsvormen en seksuele diversiteit zijn gevoelige onderwerpen, zeker wanneer je uit een land komt waar seksuele diversiteit ‘niet bestaat’ en verboden is. Een relatie hebben met iemand van hetzelfde geslacht is vaak ondenkbaar. Uitstoting, vervolging en bestraffing zijn reële risico’s in veel landen. Niet (heteroseksueel) trouwen is in veel herkomstlanden geen optie. Daarom is het voor leerlingen belangrijk om te weten dat er internationaal afspraken en wetten zijn gemaakt die het mogelijk maken zelf keuzes te maken rond seksualiteit, partnerkeuze en samenlevingsvorm. Discriminatie of geweld op grond van sekse, partnerkeuze of etniciteit is ook in Nederland strafbaar. Voor sommige leerlingen kan het schokkend zijn dat vastomlijnde opvattingen en (religieuze) geboden opeens ter discussie staan. Daarentegen zal deze les voor leerlingen die zich misschien aangetrokken voelen tot iemand van het zelfde geslacht, een steuntje in de rug bieden. De les helpt ze eigen keuzes te maken en de weg naar hulp en lotgenoten te vinden.

## 1 Start

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien. Herhaal de groepsregels en benadruk het belang van geheimhouding.

**Bordinstructie** Relaties.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Trouwen of niet?

---

**Werkvorm** Groepsgesprek.

**Docent** Knip de kaartjes samenlevingsvormen en de uitleg daarbij uit. Kom terug op de les waarin het over verkering en relaties ging en de vorige les over kinderen krijgen, school en werk. Leg uit dat we iets heel belangrijks, het starten van een relatie, nog niet besproken hebben en dat nu gaan doen. De les begint met verschillen tussen opvattingen hier en in het herkomstland. Ga met behulp van bijbehorende kaartjes een gesprek aan over verschillende samenlevingsvormen. De leerlingen mogen proberen uit te leggen wat een bepaalde samenlevingsvorm inhoudt en/of het bijbehorende kaartje zoeken.

★ In eerdere lessen hebben we het over verliefdheid en verkering gehad en over wel of niet kinderen krijgen. Maar wanneer je met een relatie begint en hoe zo'n relatie eruitziet, daar hebben we het nog niet over gehad. En ga je trouwen of niet? Daar gaan we het nu over hebben. En ook over de verschillen tussen het land waar je vandaan komt en Nederland.

Ingrediënten voor het groepsgesprek:

- Hoe belangrijk is trouwen in jouw herkomstland?
- Moet je trouwen of kun je ook kiezen om dit niet te doen?
- Op welke leeftijd trouwen mensen in jouw herkomstland?
- Waar moet je toekomstige man/vrouw aan voldoen?
- Hoe kom je in contact met je toekomstige man/vrouw?
- Wie zoekt jouw man/vrouw uit?
- Wat doe je als je het niet eens bent met de keuze?
- Weet je dat ouders hun kinderen soms dwingen met iemand te trouwen, bijvoorbeeld in het land van herkomst?

- Op welke leeftijd wil je trouwen? (m/v)
- Mag je met iemand trouwen met een andere religieuze of culturele achtergrond? (m/v)
- Zie je in Nederland verschillen met hoe het in je herkomstland gaat?  
m.b.t. wel of niet trouwen (m/v)  
leeftijd waarop je trouwt (m/v)  
in contact komen met toekomstige partner (m/v)  
trouwen met iemand met een andere religie/cultuur (m/v)

Leg de kaartjes met samenlevingsvormen en de bijbehorende uitleg door elkaar op tafel of in de kring en vraag de leerlingen wat de samenlevingsvorm op het kaartje inhoudt en bij welke uitleg dat hoort.

In hun leerlingenboek kunnen de leerlingen zelf aangeven welk kaartje bij welke uitleg hoort. Zo kunnen zij het thuis nog eens nakijken.

**Materiaal** Bijlage Les 18: Relaties – Kaartjes samenlevingsvormen.  
Werkblad Les 18: Relaties – Wat hoort bij wat?

**Tijdsduur** 30 tot 35 minuten.

### 3 Seksuele diversiteit: homoseksualiteit

**Werkvorm** Kringgesprek.  
Film.

**Docent** Bereid de filmpjes voor om ze klassikaal te laten zien.  
Kaart aan dat het, naast keuzes over de samenlevingsvormen, ook meespeelt met wie je samenwoont, trouwt of een latrelatie hebt. Bijvoorbeeld dat het ook iemand van hetzelfde geslacht kan zijn. Of niet?

Als leerlingen uit landen komen waar homonegativiteit de norm is, zal dat meestal niet met één les veranderen. Maak daarom een duidelijk onderscheid tussen de vrijheid van het hebben van een eigen mening en het feitelijk discrimineren van anderen, wat verboden is. Leg eventueel de relatie tussen discriminatie van homoseksuelen en de discriminatie van migranten.

Laat het filmpje uit het jeugdjournaal van 29 maart 2014 zien en gebruik dit als aanleiding voor het praten over homoseksualiteit en het doorbreken van de norm van heteroseksualiteit.

Homoseksualiteit is in Nederland niet strafbaar. Sinds 1 april 2001 is het in Nederland voor de wet mogelijk om te trouwen met iemand van hetzelfde geslacht. Nederland was het eerste land waar het homohuwelijk voor de wet mogelijk was. In Engeland gebeurde dat pas in 2014.



Ingrediënten voor het groepsgesprek:

- Waarom zijn de mensen in het filmpje zo blij?
- Waarom vinden ze het zo belangrijk dat het eindelijk mogelijk is in Engeland om te trouwen met iemand van hetzelfde geslacht?

Deel de kaartjes met verschillende samenlevingsvormen en seksuele geaardheid uit.

Ingrediënten voor het groepsgesprek:

- Wat voor soorten relaties en huwelijken zie je?
- Kennen jullie homoseksuele mannen en vrouwen BN-ers in NL? En in je herkomstland? (Zo niet, waarom niet?)
- Kennen jullie homoseksuele BN-ers die getrouwd zijn? En in jullie herkomstland? (Zo niet, waardoor komt dat denk je?)

Ook hier kunnen de leerlingen in hun leerlingenboek zelf aangeven welke kaartjes bij elkaar horen.

Gebruik de volgende stellingen. Laat de leerlingen hun mening geven en gebruik hun antwoorden om 3 belangrijke mythes of angsten te ontkrachten.

Wat vind jij?

- Homoseksualiteit komt alleen in Nederland voor.
- Homo's of lesbo's kunnen geen kinderen krijgen.
- Homoseksualiteit kun je afleren.

Rond de discussie naar aanleiding van de stellingen af met een samenvatting.

*Ingrediënten samenvatting*

- ★ Je wordt geboren als homo-, biseksueel of lesbienne. Dat kun je niet veranderen. Homomannen en -vrouwen vinden het soms moeilijk om ervoor uit te komen (uit de kast te komen), omdat ze bang zijn voor de reacties van anderen, zoals discriminatie (buitengesloten worden, uitgescholden of zelfs te maken krijgen met geweld of daarmee worden bedreigd).

Benadruk dat discriminatie, uitschelden of geweld gebruiken omdat iemand homo, lesbisch of biseksueel is, in Nederland verboden is. En ook als je dat zelf niet doet maar anderen aanzet om dat te doen, is dat strafbaar.

Refereer eventueel aan de eerdere lessen over kinderrechten en discriminatie. Rechten rond seksualiteit zijn bijvoorbeeld dat je zelf mag kiezen met wie je trouwt en samenwoont en het recht op informatie over seksualiteit.

- ★ Een belangrijk recht is het recht op informatie rond seksualiteit. Dat is ook waarom we deze les geven, je hebt het recht op goede informatie en de verschillende kanten van een verhaal te horen zoals hoe het voelt om buitengesloten of uitgescholden te worden op grond van iets waar je niets aan kunt doen. Deze informatie kan je helpen om respect te

tonen voor andere meningen en gedrag rond relaties en seksualiteit. Ook is het belangrijk om te weten wat in de wet geregeld is, zodat je weet wat niet of wel strafbaar is.

- Materiaal** Filmpje Jeugdjournaal:  
<http://jeugdjournaal.nl/item/629554-eerste-homohuwelijk-in-engeland.html>  
Bijlage Les 18: Relaties – Kaartjes samenlevingsvormen.  
Bijlage Les 18: Relaties – Kaartjes seksuele diversiteit.  
Werkblad Les 18: Relaties – Wat hoort bij wat?
- Tijdsduur** 30 tot 35 minuten.

---

## 4 Huiswerk

**Docent** Vertel waar de volgende les over gaat.

- ★ De volgende les gaat over websites waar je informatie over de liefde op kunt zoeken. Er zijn websites die goede informatie geven en ook websites die foute informatie geven. Ik wil dat jullie voor volgende les de huiswerkopdracht over websites maken.

**Materiaal** Werkblad Les 19: Websites voor jongeren – Huiswerk.

**Bordinstructie** Huiswerk.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

---

## 5 Afronding

**Werkvorm** Groepsgesprek.

**Docent** Vraag de leerlingen wat ze hebben geleerd, wat ze voorheen niet wisten, vul aan en vat samen. Geef aan dat de volgende les zal gaan over waar je op het internet informatie en hulp op het gebied van seksualiteit kunt opzoeken. Zeg dat de leerlingen het evaluatieformulier moeten invullen.  
Benadruk dat de leerlingen als er vragen zijn, deze in de vragendoos mogen doen of bewaren voor de volgende les. Kom terug op de groepsregels, met name op geheimhouding.

**Materiaal** Werkblad Les 18: Relaties – Evaluatie.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

*Voorbeeld uit de praktijk*

Ik zie wat tegen deze les op want weet dat we het opnieuw over homoseksualiteit hebben. Een onderwerp waar we vorige keer niet zo op ingegaan zijn. Maar het valt mee. Ze vinden het leuk om met de kaartjes aan het werk te gaan en moeten lachen om de term knipperlichtrelatie. Liliane die verkering heeft met een Poolse jongen in een parallelklas en daar heel open over is, zegt dat zij en haar vriend ook een soort knipperlichtrelatie hebben. De klas moet daar erg om lachen.

Mourad vertelt dat hij in een dorp woont met twee mannen die samenwonen. Hij had niet in de gaten dat ze homo's waren, omdat ze heel 'normaal' deden. Een van de mannen geeft taalles aan zijn moeder en daardoor kwam hij erachter. Eerst wilde zijn moeder het niet aan haar kinderen vertellen, maar uiteindelijk wel. 'Van ons geloof mag het niet, maar we zijn nu wel gewend.' Maryam uit Ivoorkust, zegt dat daar geen homo's zijn, maar verbetert zichzelf: 'misschien toch wel.' Want ze kent wel 'tantes' die samenwonen en geen man hebben. De Syrische Ailo zegt dat het niet mag, maar als je het niet vertelt, het geen probleem is. Ik beaam dat mannen en vrouwen daar soms voor kiezen, maar dat in Nederland en veel andere landen in de wet staat dat het gewoon mag. Ik vertel over de Ierse minister van Indiase afkomst die dat kortgeleden voor het eerst publiekelijk vertelde. De meeste leerlingen kunnen zich maar nauwelijks voorstellen dat een publiek figuur uitkomt voor zijn of haar homoseksualiteit.

## Bijlage **Les 18: Relaties – Seksuele diversiteit, achtergrondinformatie**

*Kerdoelen voor het onderwijs*

In 2012 zijn de kerndoelen voor het onderwijs aangepast. Voor het eerst is seksualiteit en seksuele diversiteit expliciet opgenomen in het kerndoel voor het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en het speciaal onderwijs.

'De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.'

*Seksuele diversiteit*

Mensen kiezen uiteenlopende vormen waarop zij uiting geven aan hun seksualiteit. Dat doen zij in gedrag, contacten en leefwijzen.

Vier voorbeelden van mythes/misverstanden/vooroordelen:

- Homoseksualiteit komt alleen in westerse landen voor
- Homoseksualiteit komt overal ter wereld voor, maar in veel landen is homoseksualiteit

aliteit taboe en/of verboden. Er zijn landen waar mannen en vrouwen wel homoseksuele contacten hebben, maar het zo niet noemen. Homoseksualiteit is van alle tijden. Uit oude Griekse teksten blijkt dat het in de oudheid al voorkwam.

- Homoseksualiteit kun je afleren  
Je wordt met homoseksuele gevoelens geboren en je kunt homoseksualiteit dus niet afleren. Veel homomannen/jongens en -vrouwen/meisjes vinden het moeilijk om voor hun homoseksualiteit uit te komen, omdat ze bang zijn voor negatieve reacties. Ze zijn een minderheid. Een minderheid zijn maakt het leven wat moeilijker. Dat is bijvoorbeeld in Nederland ook zo voor asielzoekers, voor mensen met een donkere huidskleur, voor mensen die nog niet goed Nederlands spreken.
- Homo's of lesbo's kunnen geen kinderen krijgen  
Een deel van de homomannen en -vrouwen heeft kinderen, bijvoorbeeld met behulp van adoptie of via donorsperma. Die kinderen hebben zelf geen grotere kans om homoseksueel te worden.
- Je kan het zien dat iemand homo is  
In sommige herkomstlanden van nieuwkomers zijn transgenders en travestieten een zichtbare groep. Daarom associëren leerlingen homoseksualiteit hier soms mee. Er zijn homoseksuele mannen en vrouwen die in kleding en gedrag laten zien dat ze homo zijn. Maar er zijn er een heleboel aan wie je het niet kan zien.

#### *Homoseksualiteit legaal*

In Nederland is homoseksualiteit legaal. Discriminatie op grond van seksuele gerichtheid is verboden. Net zoals discriminatie op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit en burgerlijke staat is het strafbaar. Aanzetten tot haat of discriminatie is ook strafbaar.

<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/discriminatie/verbod-op-discriminatie>

#### *Trouwen*

Er zijn weinig landen in de wereld waar homoseksualiteit breed geaccepteerd wordt. Wel neemt het aantal landen waar homoseksuele mannen en vrouwen kunnen trouwen toe. <http://nl.wikipedia.org/wiki/Homohuwelijk>

#### *Tips voor docenten*

'Seksuele diversiteit, een Lesbief bij het lespakket Lang Leve de Liefde' biedt uitgebreide achtergrondinformatie voor scholen.

#### *Andere tips*

- Vergeet niet om het ook over lesbische vrouwen en over biseksualiteit te hebben.
- We gebruiken steeds vaker de term LHBT voor de totaal groep. LHBT staat voor Lesbi, Homo, Biseksueel en Transgender.

- Het heeft vele tientallen jaren geduurd voordat niet-heteroseksualiteit steeds meer geaccepteerd werd in Nederland. Nieuwkomers zullen daar ook tijd voor nodig hebben. Wel zijn er wetten en regels waar zij zich aan moeten houden.
- Wees voorbereid op ongenueanceerde meningen en emoties. Wees voorbereid op uw eigen emoties. Probeer zelf niet boos te worden, haal adem, benoem wat u ziet bij de leerlingen zonder emotie. Niet boos worden wil niet zeggen dat u uw persoonlijke mening en uw gevoel niet mag delen met de leerlingen.

## Bijlage Les 18: Relaties – Kaartjes samenlevingsvormen

Samenlevingsvormen: wat hoort bij wat?

Getrouwd
Niet getrouwd wel samenwonend
Latrelatie
Knipperlichtrelatie
Single

Ze hebben een trouwakte ondertekend, voor de wet
Zij wonen samen maar hebben geen trouwakte ondertekend
'Living Alone Together'
Zij houden van elkaar en hebben een vaste relatie, maar wonen allebei in hun eigen huis
De relatie is dan weer uit en dan weer aan
Geen vaste relatie

## Bijlage Les 18: Relaties – Kaartjes seksuele diversiteit

---

Wat hoort bij wat?

Homoseksueel
Lesbisch
Biseksueel
Transgender

Een jongen die op jongens valt
Een meisje dat op meisjes valt
Iemand die op jongens én meisjes valt
Iemand die zich niet thuis voelt in het lichaam waar hij/zij mee is geboren



# Les 19 Websites voor jongeren

## Programma

- 1 Start
- 2 Websites over seksualiteit
- 3 Opdracht: de weg vinden op sense.info
- 4 Veilig omgaan met internet
- 5 Huiswerk
- 6 Afronding

## Doelen

- Leerlingen maken kennis met enkele betrouwbare websites met informatie en/of hulp rond seksualiteit.
- Ze kunnen de weg naar informatie en hulp rond seksualiteit vinden.
- Ze weten dat huisartsen, verpleegkundigen en andere professionals het gewoon vinden om vragen te krijgen rond seksualiteit.
- Ze weten dat professionals op het gebied van (seksuele) gezondheid geheimhoudingsplicht hebben.

## Kernwoorden

Sense.info	Geheimhoudingsplicht
Regio	Chatten
Links	Spreekuur

## Toelichting

Het taboe op (praten over) seksualiteit betekent soms dat je van huis uit niet hebt geleerd openlijk over seksualiteit te praten en ook de weg naar informatie en hulp niet kent, durft op te zoeken of ernaar te vragen. Internet biedt de mogelijkheid om anoniem informatie op te zoeken, vragen te stellen en hulp te zoeken. Het is wel belangrijk te weten op welke sites je betrouwbare informatie over seksualiteit en hulpverlening rond seksualiteit kunt vinden. En ook dat professionals werkzaam op het gebied van (seksuele) gezondheid geheimhoudingsplicht hebben. In deze les wordt een aantal sites, die speciaal voor jongeren zijn gemaakt, bekeken. Het is heel vaak zo dat de sites nu niet helemaal aansluiten op het kennis- en taalniveau van 1SK-jongeren. Toch is het belangrijk dat de leerlingen de sites al weten te vinden zodat ze daar op een later moment de weg naar kunnen vinden. Ook geven deze sites en passant de Nederlandse context aan wat betreft relaties en seksualiteit en seksuele gezondheid.

## Vorbereiding

Zorg voor de digitale middelen om een aantal sites klassikaal te laten zien en voor een aantal afzonderlijke computers waar meisjes- en jongensgroepjes naar kijken. Lees van



tevooren de achtergrondinformatie voor docenten voor deze les en bekijk de in deze les genoemde websites en kies welke onderwerpen je plenair laat zien en welke niet. Doe dat op basis van het profiel van je klas, de leeftijd, de veiligheid enzovoort. Ga ook na of er nog (anonieme) vragen uit de vorige lessen zijn die in deze les passen.

## 1 Start

---

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Herhaal de groepsregels en benadruk het belang van geheimhouding.

Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien. Als er uit de vorige lessen (anonieme) vragen zijn die nog niet behandeld zijn, dan is deze les heel goed om die vragen te beantwoorden.

**Bordinstructie** Websites.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Websites over seksualiteit

---

**Werkvorm** Groepsgesprek met ondersteuning van een digibord/computer/beamer.

**Docent** Vertel dat dit de laatste les is in een serie over relaties, jongens en meisjes, je lichaam en seksualiteit. Benoem dat de jongeren als huiswerk op hebben moeten schrijven welke websites zij zelf al kennen. Inventariseer wat de jongeren weten over websites over liefde en seksualiteit en hoe ze weten of deze websites betrouwbaar zijn. Dat wil zeggen: goede en kloppende informatie geven. Laat dan de startpagina van [www.sense.info](http://www.sense.info) zien.

Ingrediënten groepsgesprek:

- Weten jullie dat er websites zijn met informatie voor jongeren?
- Kijken jullie zelf weleens op websites voor informatie over seksualiteit?
- Welke websites met informatie over seksualiteit kennen jullie?

Als er websites genoemd worden: Wat vinden jullie van die websites?  
Zijn ze betrouwbaar? Hoe weet je dat?

Laat dan <http://www.sense.info/> zien:

Welke informatie vind je op deze website? (thema's, hulp in de buurt, wie de site heeft gemaakt, enzovoort).

Hoe kun je zien of de site betrouwbaar is? Waar moet je op letten?

Laat ook kort deze websites zien omdat hier rekening gehouden wordt met een islamitische achtergrond:

<a href="http://www.geentaboes.hababam.nl/">http://www.geentaboes.hababam.nl/</a>	Turkse jongeren
<a href="http://www.geentaboes.marokko.nl">www.geentaboes.marokko.nl</a>	Marokkaanse jongeren
<a href="http://www.islamenliefde.maroc.nl">www.islamenliefde.maroc.nl</a>	Marokkaanse jongeren
<a href="http://lovensex.kitatin.com/">http://lovensex.kitatin.com/</a>	Mogelijk interessant voor jongeren met een donkere huidskleur

**Materiaal** Projectiemogelijkheid en computers.  
Werkblad Les 19: Websites voor jongeren – Huiswerk.

**Tijdsduur** 20 tot 25 minuten.

### 3 Opdracht: de weg vinden op sense.info

**Werkvorm** Zoekopdracht in groepjes.  
Groepsgesprek.

**Docent** Vertel dat er heel veel informatie te vinden is op de site [www.sense.info](http://www.sense.info). Daar moeten leerlingen kunnen vinden wat zij zoeken.

★ Als je later informatie nodig hebt, kun je op een computer of telefoon zelf goede en belangrijke informatie opzoeken.

Deel de groep in jongensgroepen en meisjesgroepen en geef hun opdrachten mee om informatie op te zoeken op de website <http://www.sense.info/>  
Help waar nodig de jongeren de gevraagde info te vinden.

Suggesties voor opdrachten:

- Zoek op de site hoe je hulp en advies kunt krijgen. <http://www.sense.info/hulp-en-advies/chatten/>  
Op welke dagen kun je bellen met Sense?
- Zoek een Sense-spreekuur in de regio (ander woord voor regio is buurt) Utrecht. <http://www.sense.info/utrecht/>
- Wat vind je als je op het woord 'links' klikt in het rijtje woorden aan de linkerkant

van de website? <http://www.sense.info/links/> → links (de weg) naar andere websites over seksualiteit en relaties.

- Zoek informatie over voorbehoedmiddelen (dat is een ander woord voor anticonceptie). <http://www.sense.info/voorbehoedmiddelen/>

Roep de leerlingen weer bij elkaar en ga na of ze de opdrachten hebben uitgevoerd.

Leg uit dat artsen, verpleegkundigen en andere Sensemedewerkers nooit zo maar iets over jou aan anderen zullen vertellen. Ze hebben geheimhoudingsplicht. Ze zijn ook gewend om vragen van jongeren over relaties en seksualiteit en jongens- en meisjeslichamen te horen en vinden dat niet raar.

**Tijdsduur** 20 tot 25 minuten.

## 4 Veilig omgaan met internet

---

**Werkvorm** Informatieoverdracht en groepsgesprek.

**Docent** Benadruk dat chatten en mailen op [sense.info](http://www.sense.info) ‘oké’ is en dat de mensen die er werken betrouwbaar zijn. Dat is niet altijd het geval op ‘gewone sites’, open websites en chatboxen waar het niet gaat om informatie en hulp krijgen maar meer om met elkaar voor de gezelligheid te chatten.

Vraag of de jongeren tips kunnen bedenken om jezelf te beschermen tegen ongewenst gedrag op het vrije internet en vul aan (zie informatie voor docenten).

**Materiaal** Meerdere computers waarop de leerlingen in groepjes van vier jongeren van gelijke sekse websites kunnen bekijken.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 5 Huiswerk

---

**Docent** Volgende keer is de laatste les van Welkom op School. Dan gaan we praten over jullie toekomstdromen.

- ★ **Bijna iedereen heeft dromen. Ik bedoel nu niet de dromen die je 's nachts hebt maar je toekomstdromen. Ik ben benieuwd naar jullie dromen. Ze zijn belangrijk omdat ze je kracht kunnen geven. Wil je in je leerlingenboek drie plaatjes zetten over jouw dromen? Haal ze van internet. Knip ze uit een tijdschrift, of maak een tekening. Die gaan we volgende keer bespreken.**

Deze huiswerkopdracht kun je wellicht twee dagen voor de laatste les geven. Anders vergeten leerlingen dit.

- ★ De volgende les is ook de laatste bijeenkomst van Welkom op School. Dan gaan we elkaar iets leuks wensen. Iedere leerling mag voor een andere leerling iets leuks wensen. We gaan nu verdelen wie je de volgende keer iets mag toewensen. Je schrijft je naam op een papiertje, dat je opvouwt. Ik haal ze op leg ze op mijn tafel. Dan pakt iedereen een papiertje en leest de naam, zonder hem aan de anderen te laten zien en te zeggen 'wie je hebt'. Je moet de persoon wiens naam op het papiertje staat iets toewensen wat echt past bij hem of haar, iets wat je echt hoopt voor hem of haar. Deze wens schrijf je op. Je mag ook een tekening maken of iets uitknippen of opplakken. Daar mag je een paar dagen over denken, tot de volgende les.

**Materiaal** Papiertje waar leerlingen hun naam op schrijven.

**Bordinstructie** Huiswerk: een wens voor een ander opschrijven.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 6 Afronding

---

**Werkvorm** Groepsgesprek.

**Docent** Vraag wie nog vragen heeft of iets wil zeggen over wat hij of zij van de les vond. Laat de leerlingen het evaluatieformulier invullen.

**Materiaal** Werkblad Les 19: Websites voor jongeren – Evaluatie.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

---

### *Voorbeeld uit de praktijk*

In het computerlokaal waar we vandaag zitten, begin ik met de klas 'rond te leiden' op de site van Sense.info. Ik wil vooral dat ze de weg weten wanneer ze hulp nodig hebben. Ik laat zien waar het Sense-spreekuur zit in de stad en hoe ze een afspraak kunnen maken. De Spaanse Nouria zegt dat ze haar nooit verstaan als ze belt. Mostafa die graag overkomt als 'player' roept gevat dat Nouria zeker zwanger is. Nouria reageert fel. 'Helemaal niet en nooit van jou. Jij mag helemaal niet neuken van jouw geloof.' Ik schrik wat van deze felle discussie en bewoordingen maar de leerlingen vinden het prachtig en omdat die twee aan elkaar gewaagd zijn, laat ik het zo. Als ik naar de veel gestelde vragen ga op de site, wordt het weer rustig in de klas. Wel zegt de Somalische Hoda dat ze dit allemaal niet wil weten. Ik benadruk dat het nu misschien niet nodig is, maar dat het ook als je pas seks wilt hebben wanneer je getrouwd bent, nu al nuttige informatie is. Als de leerlingen

daarna, jongens en meiden apart aan eigen tafels websites bekijken, loop ik rond en beantwoord alle vragen. Ik ben blij dat ze nu, als het nodig is, ook zelf antwoorden op vragen en hulp kunnen vinden.

## Bijlage Les 19: Websites voor jongeren – Informatie over websites

Deze les gaat over websites waar leerlingen informatie kunnen vinden over seksualiteit. Speciaal voor jongeren is [www.sense.info](http://www.sense.info). Organisaties als Soa Aids Nederland, Rutgers WPF en GGD'en houden deze site actueel.

Vanwege de taal- en kennisachterstand van ISK-leerlingen, zeker als ze kort in Nederland zijn, is deze site niet helemaal bruikbaar. Maar omdat Sense betrouwbaar is en ook rekening houdt met culturele diversiteit, is het zinvol dat leerlingen er kennis mee maken. Bij vragen van leerlingen in of na de les kunt u deze en andere sites ook samen met leerlingen gebruiken.

De volgende websites, bedoeld voor Marokkaanse, Antilliaanse en Turkse jeugd kunnen ook voor ISK-leerlingen bruikbaar zijn:

<a href="http://www.geentaboes.hababam.nl">http://www.geentaboes.hababam.nl</a>	Turkse jongeren
<a href="http://www.geentaboes.marokko.nl">www.geentaboes.marokko.nl</a>	Marokkaanse jongeren
<a href="http://www.islamenliefde.maroc.nl">www.islamenliefde.maroc.nl</a>	Marokkaanse jongeren
<a href="http://lovensex.kitatin.com">http://lovensex.kitatin.com</a>	Jongeren met een donkere huidskleur

### *Huwelijksdwang*

Huwelijksdwang en gedwongen huwelijken kunnen voor sommige leerlingen een reële dreiging zijn.

Deze website geeft nuttige informatie: [trouwentegenjewil.nl](http://trouwentegenjewil.nl)

### *Advies vragen*

Via [sense.info](http://www.sense.info) kunnen jongeren in contact komen met deskundige hulpverleners via chat, mail, telefonisch en of een persoonlijk gesprek bij een Sensespreekuur in buurt/regio waar de jongere zich bevindt. Zo'n spreekuur is meestal gratis voor jongeren tot 25 jaar.

Huisartsen zijn ook gewend om vragen over seksualiteit te krijgen. Ook de huisartsen van het Gezondheidscentrum Asielzoekers (GCA).

Op asielzoekerscentra werken ook verpleegkundigen van de Publieke Gezondheidszorg Asielzoekers (PGA). Die kunnen ook adviezen geven.

Soms werken er in centra gezondheidsbevorderaars bij de PGA die seksuele voorlichting geven.

### *Geheimhoudingsplicht*

Professionals in de gezondheidszorg hebben geheimhoudingsplicht, dat wil zeggen dat zij zonder toestemming niets aan anderen mogen vertellen over wat zij

van de jongere hebben gehoord. Voor veel leerlingen is dit belangrijke informatie en het kan hen helpen hun schroom of angst te overwinnen om voor vragen en problemen hulp te zoeken.

Bij veel leerlingen is er een taboe op (praten over) seksualiteit. Sommigen zijn daarom beschroomd of bang een vraag of probleem aan te kaarten. Professionals werkzaam in de (seksuele) gezondheid vinden vragen over seks en relaties niet vreemd en zijn opgeleid mensen hulp te bieden en vragen te beantwoorden.

#### *Internet niet altijd betrouwbaar*

Sekssites gaan vaak over porno en dat is grotendeels toneelspel. ‘Nepseks’ wordt het soms weleens genoemd. Misschien leuk om soms naar te kijken maar onbetrouwbaar als handleiding voor prettige seks.

Tips voor jongeren voor het gebruik van social media en websites op het terrein van seksualiteit en relaties:

- Gebruik nooit je eigen naam bij het chatten. Verzin een nieuwe naam.
- Ga niet alleen naar een afspraak met iemand die je op internet hebt ontmoet. Neem een vriend of vriendin mee.
- Stop met chatten als iemand vervelende dingen zegt. Blokkeer hem of haar.
- Stel alleen een persoonlijke vraag aan iemand als je degene ook in het echt ziet.
- Zet geen (blote) foto’s van jezelf op internet, zoals Facebook. En zet ook geen foto van iemand anders op internet zonder te vragen of dat mag.
- Kleed je niet uit voor de webcam.
- Zoek hulp als er iets vervelends gebeurt. Bel of mail met de Sense Infolijn. [www.sense.info](http://www.sense.info).

Leg aan leerlingen uit dat op internet daders hun slachtoffer vaak chanteren. Zo zeggen ze soms ‘Ik vertel het je familie’ en dit loopt steeds meer op als je daarin meegaat. Jongeren uit gemeenschappen met strenge taboes op dit terrein zijn extra kwetsbaar. Daarom zijn bovenstaande tips belangrijk. Adviseer ze ook om er niet te lang mee rond te lopen als er toch iets vervelends gebeurt en snel hulp te zoeken of advies te vragen. Dat kan via de Sense Infolijn van [www.sense.info](http://www.sense.info) maar ook via een vertrouwenspersoon of een andere volwassene die zij vertrouwen.



# Les 20 Afscheid en toekomst

## Programma

- 1 Start
- 2 Jij en de toekomst
- 3 Jouw mening over Welkom op School
- 4 Afscheid nemen en een afscheidswens
- 5 Feestelijke afsluiting

## Doelen

- Bewust worden en delen van toekomstverwachtingen en gevoelens hierover.
- Houvast bieden: uitnodigen om controle over het eigen leven.
- Sombere gevoelens over de toekomst doen verminderen.
- De lessenserie feestelijk afsluiten.

## Kernwoorden

Toekomst

Verbinding

Wens

Toekomstdroom

Lange en korte termijn

Afscheidswens

Gebeurtenis

Werkelijkheid

Afscheidsgroet

Evaluatie

Feestelijke afsluiting

## Toelichting

Adolescenten zijn vergeleken met jongere kinderen meer met de toekomst bezig. Nieuwkomers zijn dat ook. Ze hebben dromen en verwachtingen maar ervaren ook een aantal barrières om die toekomst te verwezenlijken. Bijvoorbeeld de taal- en onderwijsachterstand. Een aantal leerlingen heeft geen uitsluitsel over een verblijfsvergunning of weten niet of ze hier zullen blijven. Arbeidsmigranten hebben soms de wens om later terug te gaan. Ook zijn er gezinnen die denken naar een volgend land te vertrekken. Het kan zijn dat leerlingen om godsdienstige redenen niets over de toekomst willen schrijven of tekenen, immers zo vinden zij, alleen Allah kan de toekomst beschrijven.

In deze les kunnen de leerlingen ontdekken dat ondanks de maatschappelijke hindernissen hun dromen en verwachtingen kracht bieden om het leven in eigen hand te houden. Wanneer leerlingen uitzetting verwachten, zullen ze zich misschien geblokkeerd voelen en niet mee willen doen. Toch kan aan hen soms wel duidelijk gemaakt worden, door er bijvoorbeeld op te wijzen hoe andere leerlingen hiermee omgaan, dat dromen hen ook kunnen helpen om het vol te houden. Soms weten docenten bij welke jongeren de dreiging van uitzetting of een nieuwe emigratie boven het hoofd hangt. Het kan ook zijn dat dit pas tijdens de les duidelijk wordt. Na de les kan nagegaan worden of de meest kwets-



bare jongeren voldoende steun krijgen. Eventueel kan hier met begeleidende instanties over overlegd worden.

Deze les is ook de laatste. Het is belangrijk om in beeld te brengen wat leerlingen ervan vonden. Hoewel ieder jaar erg verschillende groepen leerlingen in de ISK-klassen zitten, kan een evaluatie waardevolle feedback opleveren voor de docent.

Omdat deze lessen geleid hebben tot veel persoonlijke gesprekken is het belangrijk om de lessen goed af te sluiten. Goed afscheid nemen is zeker voor deze leerlingen erg belangrijk. Daarvoor dient een extra uur beschikbaar te zijn.

## 1 Start

---

**Docent** Kom even terug op de vorige les en vraag of iemand iets wil vertellen wat hij of zij heeft bedacht door de vorige les. Schrijf vervolgens de naam van de les van vandaag op het bord en vertel hoe deze er globaal uit zal zien. Inventariseer of leerlingen hun afscheidswens voor de medeleerling gemaakt hebben. Als dat niet zo is, improviseer door er ter plekke nog enkele te schrijven en/of alsnog de opdracht te geven.

**Bordinstructie** Afscheid en toekomst.

**Tijdsduur** 5 tot 10 minuten.

## 2 Jij en de toekomst

---

**Werkvorm** Gesprek in groepjes.

**Docent** We gaan het nu hebben over de toekomst. In jullie leerlingenboek hebben jullie afbeeldingen geplakt of getekend die gaan over jouw toekomstdroom. We gaan hier eerst over nadenken en daarna gaan jullie in groepjes vragen beantwoorden.

Richtvragen:

- Wat zijn jouw dromen voor de toekomst?
- Hoe kun je deze dromen uit laten komen?
- Kun je nu al iets doen om dat te beïnvloeden?

- ★ In de afgelopen lessen van Welkom op School hebben we soms gesproken over jullie leven nu in Nederland. Soms spraken we over het leven in het land waar je vroeger woonde. Vandaag gaan we praten over de toekomst. Bijna iedereen heeft dromen. Ik bedoel nu niet de dromen die je 's nachts hebt maar je toekomstdromen. In het Nederlands bestaat het werkwoord dagdromen. Daarmee wordt bedoeld dat je wel wakker bent maar denkt aan leuke dingen die misschien gaan gebeuren, die werkelijk gaan worden. Sommigen van jullie moeten lang wachten voordat je in Nederland mag blijven. Sommigen zijn bang om teruggestuurd te worden naar hun land. Toch denk ik dat we allemaal dromen hebben. Soms heel ver weg, soms heel dichtbij. Ik ben benieuwd naar jullie dromen. Ze zijn belangrijk, omdat ze je kracht kunnen geven. Ik hoop ook dat het dromen zijn die later echt kunnen worden.

**Materiaal** Werkblad Les 20: Afscheid en toekomst – Toekomstdroom.

**Tijdsduur** 30 minuten.

### 3 Jouw mening over Welkom op School

**Werkvorm** Kringgesprek.

**Docent** Voordat we de les zo meteen feestelijk gaan afsluiten, wil ik graag van jullie weten wat je vond van de lessen van Welkom op School. Dat heet een evaluatie. Een evaluatie is belangrijk. Als jullie allemaal bijvoorbeeld een les of een deel ervan helemaal niet leuk vonden, kan ik die in een andere klas anders doen.

Jullie hebben na iedere les aangegeven wat je ervan vond, door een gezichtje in te kleuren. Klopt dat? Kijk nu eens terug in je leerlingenboek, naar die ingekleurde gezichtjes per les. Daarna gaan we erover praten.

Richtvragen:

- Wat vonden jullie de leukste les?
- Wat vonden jullie de moeilijkste les?
- Doe je dingen nu anders of denk je anders over dingen na de lessen?
- Wat hebben jullie van de lessen geleerd?
- Zijn er ook dingen die je mist (je graag ook had besproken maar niet in de lessen werden behandeld)? Als je dat liever doet, schrijf ze dan op.
- Hebben jullie nog persoonlijke vragen die je liever niet in de klas stelt? Gebruik dan de vragendoos. Als je je naam erop zet dan kan ik je persoonlijk antwoord geven.

- ★ Ik geef je nu een formulier. Dat mag je invullen. Dan kan ik later nog eens lezen wat jullie van de lessen vonden. Je hoeft je naam niet op het formulier te schrijven, maar dat mag wel.

**Materiaal** Werkblad Les 20: Afscheid nemen – Algemene evaluatie.

**Bordinstructie** Jouw mening over Welkom op School.

**Tijdsduur** 10 tot 20 minuten.

## 4 Afscheid nemen en een afscheidswens

---

**Werkvorm** Kringgesprek.  
Wens voorlezen en knippen en plakken.

**Docent** We gaan nu praten over afscheid nemen. Ik heb in het begin gezegd dat afscheid nemen altijd een beetje en soms heel moeilijk is. En dat dit zeker zo is als je je land ongewild moest verlaten.

Uit ervaring blijkt dat leerlingen dit huiswerk niet allemaal doen. Ook zijn er leerlingen afwezig.

Richtvragen:

- Vinden jullie dat ook?
  - Blijft afscheid nemen moeilijk?
  - Is het belangrijk?
  - Neem je altijd afscheid of probeer je het te voorkomen?
- ★ We gaan nu de wens die jullie voor elkaar hebben opgeschreven voorlezen en uitdelen. Zeg duidelijk voor wie je de wens geschreven hebt en lees het voor.

Na het gesprek is er tijd om de wens die de leerlingen hebben opgeschreven te bespreken.

**Materiaal** Huiswerk Les 19: papier waarop de leerlingen hun afscheidswensen hebben geschreven.  
(Zorg dat je een aantal extra wens heb gemaakt voor de leerlingen die geen wens hebben meegenomen. Zo is het zeker dat iedereen met een wens naar huis gaat).

**Bordinstructie** Afscheidswens.

**Tijdsduur** 20 tot 30 minuten.

## 5 Feestelijke afsluiting

---

**Docent** Geef de leerlingen de ruimte om hun eigen feestje te vieren, maar houd in de gaten dat iedereen meedoet.

- Materiaal Drinken en hapjes uit verschillende landen, muziek en alles wat een feest leuk kan maken.
- Tijdsduur Zelf te bepalen.

---

*Voorbeeld uit de praktijk*

De leerlingen zijn unaniem als het gaat over de waarde van deze lessen. Een aantal zegt dat ze geleerd hebben dat praten goed voor hen is. De Poolse Pjotr is vandaag opvallend spraakzaam. 'Juf, ik heb nu ook vrienden in de klas en ik weet hoe ik moet leven in Nederland.'

Enkele jongens hebben jammer genoeg geen wens geschreven. De meisjes wel. Maar ik heb snel enkele afscheidswensen zelf toegevoegd.

De leerlingen hebben veel 'leuke luxe plaatjes' gekozen. Het zijn echte droomhuizen, droomauto's en droompartners. Blijkbaar heb ik in mijn instructie niet voldoende uitgelegd dat het moet gaan om dromen die uit moeten kunnen komen. In eerste instantie twijfel ik of ik hen deze fraaie maar onrealistische dromen zal 'afnemen'. Mijn leerlingen zijn nog jong en bouwen, wat Nederlandse kinderen ook vaak doen op deze leeftijd, luchtkastelen. Ik stel concrete vragen, zoals 'Waarom heb je deze plaatjes gekozen?' en 'Hoe kan je dit bereiken?'. Fatima uit Irak zegt dat ze niet denkt te zullen trouwen in het kasteel dat ze uitgeknipt heeft, maar dat het plaatje haar 'voelen' is over trouwen. Musa uit Somalië heeft een Noord-Afrikaans landschap opgeplakt. 'Later ga ik terug juffrouw', verklaart ze stellig. Najla heeft een foto van Nederlandse vrouwen in uniform. Misschien moet ik later wel vechten voor Afghanistan.

In eerste instantie vlot het gesprek niet zo erg. Het is alsof ze zich schamen dat ze hun toekomstdromen aan elkaar laten zien. Dat verandert als de extraverte Arda aan het woord komt. Zij krijgt de lachers op haar hand. Ze heeft een afbeelding van een man die aan fitness doet opgeplakt. Behwan uit Syrië rolt met zijn spierballen en vraagt: 'Wil jij ook met mij trouwen?' Arda zegt: 'Jij drinkt bier en bent niet gezond. Gezond voor mij is heel belangrijk.' We begrijpen in eerste instantie niet precies waarom ze dat zo belangrijk vindt. Pas als ze temperamentvol zegt dat ze vijf kinderen wil krijgen begrijpen we het en barst de klas in lachen uit.

Feitelijk is het vandaag geen afscheid van elkaar omdat deze klas nog verder gaat dit jaar. Het is wel een afscheid van de lessenserie. Ik heb het gevoel dat deze klas ook de rest van dit jaar op een leuke manier met elkaar om zal blijven gaan.

---



# Literatuur

- Baan, J., & Tuk, B. (2008). *Thuis in Burgerschap, Sociale integratie en actief burgerschap in het onderwijs – Praktijkboek*. Pharos: Utrecht.
- Barneveld, S. (2011). Nieuw in Nederland. *Didactief*, 16-21.
- Bean, T.M. (2006). *Assessing the psychological distress and mental health care needs of unaccompanied minor refugees in the Netherlands* (Academisch Proefschrift). Universiteit Leiden.
- Bellaart, H., Gerritsma, E., & Ramsaran, R. (2014). *Opvoedingsondersteuning voor migranten uit Midden- en Oost-Europa. Praktische adviezen voor gemeenten en instellingen*. Utrecht: Forum.
- Benders, H., & Bollen, N. (1998). Mentoraat in de Tweede Fase. *nvl Informatief* 7. Hillegom: nvl.
- Berry, J.W. (1990). Psychology of acculturation: Understanding individuals moving between cultures. In: R.W. Brislin (ed.) *Applied cross-cultural psychology*, 232-253. Newbury Park, C.A. Sage publications.
- Bureau Discriminatiezaken. *Factsheet MOE-landers. Discriminatie van MOE-landers*. Op 18 maart 2014 ontleend aan <http://www.polonia.nl/wp-content/uploads/Factsheet-MOE-landers.pdf>.
- Cense, M., & Tuk, B. (2012). *Over kriebels, vlinders, ja- en neegevoelens: seksuele vorming en weerbaarheid*. Jeugd in School en Wereld (jsw), Amersfoort.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2012). Aantal Nederlandse mannen met Thaise of Russische vrouw verdubbeld. Op 10 mei 2014 ontleend aan <http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2012/2012-3614-wm.htm>.
- Dauphin, S., & Wieringen, J. van (2012a). Weinig bekend gezondheid en zorggebruik MOE-landers. Hulpverleners voelen zich te kort schieten. *Phaxx*, 2, 10-11.
- Echteld, M. van (2012). *Diamant College: leren in verbondenheid*. LeerKracht, 14-15. Den Haag.
- Eldering, L. (2002). *Cultuur en opvoeding: interculturele pedagogiek vanuit ecologisch perspectief*. Rotterdam: Lemniscaat & Rotterdam.
- Engelhard, D., Graaf, H. de, Poelman, J., & Tuk, B. (2007). 'Het is vies als twee jongens met elkaar vrijen: seksuele gezondheid van jonge allochtonen.' In: Engelhard, D. (2007) *Met kennis van feiten; vluchtelingen, nieuwkomers en gezondheid in cijfers*. Utrecht: Pharos.
- Fazel, M., Reed, R.V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2011). Mental health of displa-

- ced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *The Lancet*, 379, 266-282.
- Geense, P., Lucassen, N., & Pool, M. (2005). *Allochtone gezinnen: opvoeding van tieners*. Den Haag: NGR.
- Gelauff-Hanzon, C. (red.) (1994). *Nieuwkomers van 12-18 jaar. Schets van een situatie*. Leiden: PEWA.
- Gelauff-Hanzon, C. (red.) (1995). *Nadenken over nieuwkomers van 12-18 jaar. Verslag van een expertmeeting 10 maart 1995*. Leiden: PEWA.
- Gemeente Den Haag (2013). *Jeugd EU-migranten in Den Haag*. Den Haag.
- Ginneken B. van, Dekkers, K., Tuk, B., & Neef M. de (2005). *Lesmap meisjesbesnijdenis*. Utrecht: - groep.
- Goosen, S. (2014). *A safe and healthy future? Epidemiological studies on the health of asylum seekers and refugees in the Netherlands*. Utrecht.
- Goosen, S., Stronks, K., & Kunst, A.E. (2013). Frequent relocations between asylum-seeker centres are associated with mental distress in asylum-seeking children: a longitudinal medical record study. *International Journal of Epidemiology*, 1-11.
- Graaf, H. de, Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e*. In opdracht van de Rutgers Nisso Groep en Soa Aids Nederland. Delft: Eburon.
- Helmreich, W.B. (1992). *Against all odds. Holocaust survivors and the successful lives they made in America*. New York: Simon & Schuster.
- Hermans, A. (2014). *Leren van de blik van ouders en professionals; Verkenning naar het onderwijs aan Poolse en Bulgaarse kinderen in Nederland*. Utrecht: Forum.
- Hjern, A., & Jeppsson, O. (2005). Sociale steun adequater dan traumagerichte aanpak geestelijke gezondheidszorg voor vluchtelingenkinderen in ballingschap. In: *Phaxx*, 3, 4. Utrecht: Pharos.
- Hoek, J. van der, & Kromhout, M. (1997). *Oude zorgen en nieuwe onzekerheden. De opvang van 15 tot 18 jarige nieuwkomers nader bekeken*. Leiden: PEWA.
- Hulshof, M., e.a. (1992). *Asielzoekers in Nederland*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Keilson, H. (1995). Opvang na afloop van grotere betekenis dan de ernst van de ervaring tijdens de oorlog. *TJJ: tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk*, 7, 10-13.
- Kremer, M., & Schrijvers, E. (2014). *WRR Policy Brief 1. Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigratie in betere banen*. Den Haag: WRR.
- Kugel, J. (2003). *Ontwikkelingspsychologie voor opvoeders, leraren en hulpverleners*. Utrecht: Agiel.
- Kuijper, S., & Fonck, A. (1998). *Tussen servet en tafellaken. Effectieve leertrajecten voor 16- tot 18-jarige nieuwkomers*. Utrecht: Nederlands Centrum Buitenlanders.
- Laban, C., Pijpstra, E., & Gernaat, H. (2002). *Project zorgvernieuwing asielzoekers Drenthe; eindrapportage*. Assen: GGZ Drenthe.
- Lenaerts, L., & Joos, E. (2012). *Project S. Relationele en seksuele vorming voor minderjarige anderstaligen*. Antwerpen: Garant.

- Lewig, K., Arney, F., Salveron, M. (2009). *Challenges to parenting in a new culture: Implications for child and family welfare*. Epub.
- Lewig, K., Arney, F., Salveron, M. (2010). Challenges to parenting in a new culture: Implications for child and family welfare. *Evaluation and Program Planning*, 33, 324-332.
- Maccoby, & Martin, 1983, in: Emmelkamp, R. (2004). *Een veilig avontuur: alle-daagse plaatsen en vrijetijdsbesteding in de verhalen van jongeren en ouders*. Amsterdam: uva.
- Martens, E.P., & Verweij, A.O. (1998). *Klaar voor de start. De opvang van zij-instromers in het Nederlandse onderwijs*. Rotterdam: ISEO.
- Mateman, S. (1999). *Ik dacht dat ik een eenling was. Een onderzoek naar de effecten van De Vluchtelingenles*. Utrecht: Stichting Pharos.
- Meij, H. (2011). *De basis van opvoeding en ontwikkeling*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. [www.nji.nl](http://www.nji.nl).
- Momartin, S., Steel, Z., Coello, M., Aroche, J., Silove, D.M., & Brooks, R. (2006). A comparison of the mental health of refugees with temporary versus permanent protection visas. *MJA*, 185, 357-361.
- Mooren, G.T.M., Wolters, W.H.G., Kleber, R.J., & Willigen, L.H.M. van (1993). *Vluchtelingenkinderen in Nederland. Een onderzoek naar knelpunten in de opvang*. Utrecht: wkz.
- Mouthaan, I., & Neef, M. de (2003). *Als je van niets weet krijg je problemen. Haalbaarheidsstudie seksuele voorlichting en vorming in Internationale schakelklassen*. Utrecht: Pharos, 2003.
- Nielsen, S.S., Norrdam, M., Christansen, K.L., Obel, C., Hilden, J., & Krasnik, A. (2009). Mental health among children seeking asylum in Denmark – the effect of length of stay and number of relocations: a cross-sectional study. *BMC Public Health*, 8, 288-293.
- Offergelt, K. (2014). *Ontwikkeling en gezondheidssituatie van kinderen uit Midden- en Oost Europa in Nederland. In: Een kleinschalig onderzoek onder gemeenten, scholen, GGD'en en MOE-landers* Utrecht: Pharos (intern document).
- Offergelt, K. & Bommel, H. van (2014). *Gezondheid van kinderen uit Midden- en Oost-Europa, Phaxx*, 2. Utrecht: Pharos.
- Ooijevaar, J., Sluiter, N., Verschuren, S. (2013). *Bevolkingstrends 2013. Immigranten en werknemers uit de Europese Unie in Nederland*. Den Haag: CBS.
- Pels, T. (red.) (2002). *Opvoeding en integratie: een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedagogische afstemming tussen gezin en school*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T., & Vollebergh, W. (red.) (2006). *Diversiteit in opvoeding en ontwikkeling. Een overzicht van recent onderzoek in Nederland*. Amsterdam: Aksant.
- Pels, T., Distelbrink, M., Postma, L., & Geense, P. (2009). *Opvoeding in de migratiecontext; Review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Pharos. *Factsheet Roma; opvoeden en opgroeien*. [http://www.pharos.nl/documents/doc/factsheet\\_roma.pdf](http://www.pharos.nl/documents/doc/factsheet_roma.pdf).



- Picavet, C., & Vlugt, I. van der (2014). *Factsheet Tienerzwangerschappen in Nederland*. Utrecht: Rutgers WPF.
- Pool M., Geense, P., & Lucassen, N. (2005). *Allochtone gezinnen; opvoeding van tieners*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad.
- Poot, A. (2001). *Alleenstaande minderjarige asielzoekers en zwangerschap* (scriptie). Leiden: TNO.
- Poufakhrian, M. (2009). *Een onderzoek naar sociaal-emotionele problemen bij nieuwkomers/asielzoekers-leerlingen in het opvangonderwijs*. Saxion Hogeschool Zwolle.
- Rispens, J., Goudena, P.P., & Groenendaal, J.J.M. (1994). *Preventie van psychosociale problemen bij kinderen en jeugdigen*. Houten/Zaventem: Bohn Stafleu van Loghum.
- Rolak, M., Doeleman R., & Westerbeek, K. (2005). *Welzijn van nieuwkomers. Een onderzoek naar de effecten van Welkom op school*. Rotterdam: CED groep/ Cedille Onderzoek & Evaluatie.
- Soa Aids Nederland & Rutgers WPF (2012). *Lang leve de liefde voor praktijkonderwijs en vmbo*. Amsterdam: Soa Aids Nederland.
- Slotman, A., Tuk, B., & Jager, M. de (2014). *Werkverslag Welkom op School*. Utrecht: Pharos.
- Spanjers, E. (1998). *Drama maakt mijn hoofd weer blij. Handreiking voor dramalessen aan asielzoekers*. Eindhoven: Kempenpoort.
- Thomeer-Bouwens, M., & Smit, M. (1998). *Alleenstaande minderjarige asielzoekers op eigen benen*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden.
- Timmermans, C., & Loeffen, T., m.m.v. Tuk, B. (2007) *Wijzer in de Liefde; Draaiboek voor het geven van seksuele voorlichting aan en seksuele vorming van jeugdige asielzoekers en nieuwkomers*. Utrecht: GGD Nederland.
- Tjon, A., Ten, W.E., & Schulpen, T.W. (1999). De medische zorg voor jeugdige asielzoekers. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 143, 30: 1569-572.
- Tuk, B. & De la Rive Box, A. (red) (2000). *Welkom op school: mentormethode voor nieuwkomers in het voortgezet onderwijs. Handleiding en leerlingenboek voor de leerlingen*. Utrecht: Pharos.
- Tuk, B., & Verboom, A. (2013) *Gezond op school: Nota integrale gezondheidsbevordering in het primair onderwijs*. Utrecht: Pharos.
- Tuk, B. (1997). *De Vluchtelingenles. Een project voor vluchtelingen in het voortgezet onderwijs*. Utrecht: Pharos.
- Tuk, B. (2004). Lessen in liefde voor jonge nieuwkomers. *G. vakblad over gezondheid en maatschappij*, 2, 4, augustus/september. Utrecht: GGD Nederland.
- Tuk, B. (2005). *Gezondheid, veiligheid en ontwikkelingscondities van jonge asielzoekers*. Utrecht: Pharos.
- Tuk, B. (2006). *Seksuele gezondheid nieuwkomers & illegalen; notitie naar aanleiding van overleg vws en Pharos 18-7-2006*. Utrecht: Pharos. (interne notitie)
- Tuk, B. (2009). *Migrantjongeren en Sense*. Startdocument. Utrecht: Pharos.
- Tuk, B. (2011). Eerste opvangschool een gezonde school? In: *LOWANNIEUWS*, E-nieuwsbrief, 3 (3 april).
- Tuk, B. (red.) (1999). Sprakeloos. *Het gebruik van non-verbale methodes in het*

- voortgezet onderwijs aan vluchtelingenjongeren. Utrecht:Pharos.
- Tuk, B., & Van Veen, O.S. (1998). *Vluchtelingenjongeren op school. Handleiding voor trainers van docenten*. Utrecht: Stichting Pharos.
- Veer, G. van der (1998). *Gevluchte adolescenten. Ontwikkeling, begeleiding en hulpverlening*. Utrecht: Stichting Pharos.
- Vervuurt, C., & Kleijn, W. (1997). *Vluchtelingen in het voortgezet onderwijs. Psychische, lichamelijke en gedragsproblemen bij vluchtelingenadolescenten*. Amersfoort: CPS.
- Vogels, R., Gijsberts, M., & Draak, M. den (2014). *Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland; Een verkenning van hun leefsituatie*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2009). *Vertrouwen in de School: Over de uitval van 'overbelaste' jongeren*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wiegersma, P.A., Stellinga-Boelen, A.A.M., & Reijneveld, S.A. (2011). Psychosocial problems in asylum seekers' children. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 199, 85-90.
- Wieringen, J. van, & Tuk, B. (2011). Gezondheid migrantenjeugd. In: *Migratie en gezondheid – Feiten en cijfers*. Utrecht: Pharos.
- World Health Organization (2010). *Standards for Sexuality Education in Europe. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists*. Keulen: WHO Regional Office for Europe and BZgA.
- Zwi, K., Mares, S. (2014). 'Commentary: Reducing further harm to asylum-seeking children. The global human rights context', *International Journal of Epidemiology*, vol. 43, no. 1, 104 – 106.





